

NEMRUT DAĞI
DOĞU-BATI SENTEZİ
Yüksek Lisans Tezi
Alper ALP
Eskişehir 2022

NEMRUT DAĞI DOĞU-BATI SENTEZİ

Alper ALP

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Mayıs 2022

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Alper Alp'in "Nemrut Dağı Doğu-Batı Sentezi" başlıklı tezi .../.../2022 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca, Arkeoloji Anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

	<u>Unvanı Adı Soyadı</u>	<u>İmza</u>
Üye (Tez Danışmanı)	:
Üye	:
Üye	:
Üye	:
Üye	:

.....
Enstitü Müdürü

ÖZET

NEMRUT DAĞI DOĞU BATI SENTEZİ

Alper Alp

Arkeoloji Anabilim Dalı

Klasik Arkeoloji Bilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs 2022

Danışman: Prof. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı

Bu yüksek lisans tez çalışmasında, Kommagene Krallığı'nın Pers ve Helen dünyalarına ait maddi ve manevi öğelerin kullanış biçimleri incelenmiştir. Geç Helenistik Dönem' in en önemli kült merkezlerinden olan Nemrut Dağı yaptığımız incelemenin merkezinde tutulmuştur. Nemrut Dağı'nda bulunan her iki dünyaya ait öğelerin kökenlerinin tespiti için araştırmalar yapılmıştır. Pers ve Helen öğelerinin dışında, bölgede uzun yıllardır süre gelen yerel kültüründe I. Antiokhos üzerindeki etkisi saptanmaya çalışılmıştır. Tez kapsamında, kaynaklar aracılığı ile yapılan bütün araştırmaların sonunda, Anadolu coğrafyasının sahip olduğu kültürel zenginlik, çevresindeki diğer toplumlardan farklı olarak I. Antiokhos'un düşüncesine nasıl etki ettiği, genel ve özgün düşünceler ile aktarılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kommagene Krallığı, Pers, Helen, I. Antiokhos, Sanat, Din

ABSTRACT

MOUNT NEMRUT EAST WEST SYNTHESIS

Alper ALP

Department of Archeology

Programme in Classical Archeology

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, May 2022

Supervisor: Prof. Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI

In this master's thesis, the use of material and spiritual elements belonging to the Persian and Hellenic worlds of the Commagene Kingdom was examined. Mountain Nemrut, one of the most important cult centers of the Late Hellenistic Period, was kept at the center of our study. Research has been carried out to determine the origins of the elements belonging to both worlds found on Mount Nemrut. Apart from the Persian and Hellenistic elements, the effect of the local culture, which has been going on for many years, on I. Antiochus has been tried to be determined. Within the scope of the thesis, at the end of all the researches made through the sources, the cultural richness of the Anatolian geography, how it affected the thought of I. Antiochus unlike the other societies around her was conveyed with general and original thoughts.

Keywords: Kingdom of Commagene, Persia, Hellen, I. Antiochus, Art, Religion

ÖNSÖZ

Kommagene Krallığı, Seleukos Krallığı'ndan bağımsızlığı kazanmasının ardından, coğrafyanın kaderine yenik düşmüş ve doğu ile batının arasında kalmıştır. Bu sebeple her iki dünyaya da ait öğeler krallığın birçok yerinde, dışarıya verilen bir mesaj olarak kullanılmıştır. Kommagene Krallığı hakkındaki kaynakların azlığı ve tarih boyunca büyük devletlerin gölgesinde kalmasından dolayı araştırmalar kısıtlıdır. Ancak Kommagene Krallığı'nın sahip olduğu kültürel zenginlik görüldüğünden çok daha fazla anlam içermektedir. Sadece Pers ve Helen kültürleri hakkında öğrenilecek bilgilerin yanında, çok daha geniş coğrafyalarda yaşamış toplumların gelenekleri hakkında da fikir edinilebilir.

Bu çalışmada öncelikle, araştırma konunun belirlenmesinde ve tezimin yazım sürecinde desteğini hiçbir zaman esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI' ya teşekkürlerimi sunarım.

Bu zorlu süreçte maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, yola devam etmemi sağlayan anneme, babama ve ablama teşekkürlerimi sunarım.

Lisans ve yüksek lisans eğitimi boyunca aynı yoldan birlikte yürüdüğümüz, zorlukları birlikte aştığımız, desteklerini eksik etmeyen, kardeşim Uzman Arkeolog Furkan Sefa ASLANHAN' a teşekkürlerimi sunarım.

Tezim dahilindeki astroloji konusundaki bilgilerine başvurduğum, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen değerli arkadaşım Arkeolog Duygu DEMİREL' e teşekkürlerimi sunarım.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

.....

Alper ALP

İÇİNDEKİLER

BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GÖRSELLER DİZİNİ	x
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİ	xiii
1. KOMMAGENE KRALLIĞI TARİHİ COĞRAFYASI	1
1.1 Nemrut Dağı Araştırma Tarihçesi.....	13
2. NEMRUT DAĞI KUTSAL ALANI (HIEROTHESION).....	15
2.1 I. Antiokhos' un Tümülüsü	16
2.2 Mimari Yapısı.....	17
3. DOĞU TERASI.....	18
3.1 Altar.....	20
3.2 I. Antiokhos Heykeli	22
3.3 Tanrıça Kommagene (Tykhe) Heykeli.....	23
3.4 Zeus-Oromasdes Heykeli.....	23
3.5 Apollon-Mithras-Helios-Hermes Heykeli	24
3.6 Artagnes-Herakles-Ares Heykeli	25
3.7 Aslan ve Kartal Heykelleri	26
3.8 Deksisosis Kabartmaları	26

3.9 Aslan Horoskopu.....	29
3.10 Atalar Galerisi.....	29
4. BATI TERASI.....	31
4.1 I. Antiokhos Heykeli	31
4.2 Tanrıça Kommagene (Tykhe) Heykeli.....	32
4.3 Zeus-Oromasdes Heykeli.....	32
4.4 Apollo-Mithras-Helios-Hermes Heykeli	32
4.5 Artagnes-Herakles-Ares Heykeli	32
4.6 Aslan ve Kartal Heykelleri	32
4.7 Deksisosis Sahneleri.....	33
4.8 Aslan Horoskopu.....	34
4.9 Atalar Galerisi	34
5. KUZHEY TERASI	35
6. HİEROTHESSION-I ANTIÖKHOS-KOMMAGENE.....	35
6.1 Kommagene Krallığı ve Etkilendiği Coğrafya	35
6.2 Kommagene Krallığı'nın Sosyal yapısı.....	36
6.3 I. Antiokhos Kommagene Sanatı	39
6.4 Kommagene Krallığı'nın Dini Yapısı.....	47
6.5 Nemrut Dağı Hierothesion' u Oluşumunda Etkili Faktörler (Doğu-Batı Bileşenleri)	53
6.5.1 I. Antiokhos'un Yeni Dini ve 'NOMOS' Yazıtı.....	54
6.5.2 Nemrut Dağı ve Astroloji.....	59
6.5.3 Nemrut Dağı'nda Tanrı ve Dini Ritüeller Üzerinde Görülen Doğu ve Batı Öğeleri	60

6.5. Yönetici Tanrı Kültü ve I Antiokhos	67
SONUÇ	71
KAYNAKÇA	79
GÖRSELLER.....	86

GÖRSELLER DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Görsel 1: Anadolu ve Kommagene Krallığı'nın genel haritası.	87
Görsel 2: Kummuh bölgesinin genel haritası.	87
Görsel 3: Kommagene Krallığı'nın genel haritası.	88
Görsel 4: Kommagene Krallığı'nın şehirleri ve yapılmış eserlerin genel haritası.....	88
Görsel 5: Kommagene Kralı I. Mithridates'in sikke üzerindeki betimi.	89
Görsel 6: Kommagene Kralı I. Antiokhos'un sikke üzerindeki betimi.	89
Görsel 7: Kommagene Kralı IV. Antiokhos'un sikke üzerindeki betimi.	90
Görsel 8: Nemrut Dağı doğu terası üzerinden çekilmiş hava fotoğrafı.	90
Görsel 9: Nemrut Dağı'nın genel plan çizimi.	91
Görsel 10: Doğu terası genel plan çizimi.	92
Görsel 11: Persis kralı Wahbarz sikkesi üzerindeki ateş altarı tasviri.	93
Görsel 12: Pasargade kentinde bulunan ateş altarı.	93
Görsel 13: Nemrut Dağı doğu terasında bulunan I. Antiokhos'un heykelinin çizimi. .	94
Görsel 14: I. Antiokhos'un heykel başı.	94
Görsel 15: Nemrut Dağı doğu terasında bulunan tanrıça Kommagene heykelinin çizimi.	95
Görsel 16: Tanrıça Kommagene'nin elinde tuttuğu bereket boynuzu.	95
Görsel 17: Nemrut Dağı doğu terasında bulunan Zeus-Oromasdes heykelinin çizimi.	96
Görsel 18: Zeus-Oromasdes'in heykel başı.	96
Görsel 19: Nemrut Dağı doğu terasında bulunan Apollon-Mithras-Helios-Hermes heykelinin çizimi.....	97
Görsel 20: Apollon-Mithras-Helios-Hermes heykel başı.	97

Görsel 21: Nemrut Dağı doğu terasında bulunan Artagnes-Herkales-Ares heykelinin çizimi.	98
Görsel 22: Artagnes-Herkales-Ares heykel başı.	98
Görsel 23: Doğu terasındaki anıtsal heykellerin yanında oturan aslan heykelinin çizimi.	99
Görsel 24: Aslan heykelinin başı.	99
Görsel 25: Doğu terasındaki anıtsal heykellerin yanında oturan kartal heykelinin çizimi.	100
Görsel 26: kartal heykelinin başı.	100
Görsel 27: Doğu terasında bulunan tanrıça Kommagene ve I. Antiokhos arasındaki deksiosis sahnesi.	101
Görsel 28: Doğu terasında bulunan tanrıça Apollon-Mithras-Helios-Hermes ve I. Antiokhos arasındaki deksiosis sahnesinde kalan parça.	101
Görsel 29: Doğu terası deksiosis sahnelerinden günümüze ulaşan ufak parçalar.	102
Görsel 30: Doğu terası deksiosis sahnelerinden günümüze ulaşan ufak parçalar.	102
Görsel 31: Doğu terası deksiosis sahnelerinden günümüze ulaşan ufak parçalar.	103
Görsel 32: Doğu terası deksiosis sahnelerinden günümüze ulaşan ufak parçalar.	103
Görsel 33: Doğu terası deksiosis sahnelerinden günümüze ulaşan ufak parçalar.	104
Görsel 34: Doğu terasında bulunan atalar galerisi.	104
Görsel 35: Baba tarafı atalar galerisinde bulunan I. Dareios kabartma steli.	105
Görsel 36: Nemrut Dağı batı terasında bulunan I. Antiokhos'un heykelinin çizimi. .	105
Görsel 37: I. Antiokhos'un heykel başı.	106
Görsel 38: Nemrut Dağı batı terasında bulunan tanrıça Kommagene heykelinin çizimi.	106
Görsel 39: Tanrıça Kommagene'nin heykel başı.	107
Görsel 40: Nemrut Dağı batı terasında bulunan Zeus-Oromasdes heykelinin çizimi.	107

Görsel 41: Zeus-Oromasdes heykel başı.	108
Görsel 42: Nemrut Dağı batı terasında bulunan Apollon-Mithras-Helios-Hermes heykelinin çizimi.	108
Görsel 43: Apollon-Mithras-Helios-Hermes heykel başı.	109
Görsel 44: Nemrut Dağı batı terasında bulunan Artagnes-Herakles-Ares heykelinin çizimi.	109
Görsel 45: Artagnes-Herakles-Ares heykel başı.	110
Görsel 46: Batı terası anıtsal tanrı heykellerinin yanında bulunan aslan heykelinin çizimi.	110
Görsel 47: Aslan heykelinin başı.	111
Görsel 48: Batı terası anıtsal tanrı heykellerinin yanında bulunan kartal heykelinin çizimi.	111
Görsel 49: Kartal heykelinin başı.	112
Görsel 50: Batı terasında bulunan tanrıça Kommagene deksiosis sahnesinden günümüze ulaşan kesiti.	112
Görsel 51: Batı terası Apollon-Mithras-Helios-Hermes deksiosis sahnesi.	113
Görsel 52: Apollon-Mithras-Helios-Hermes figürünün detay çizimi.	113
Görsel 53: Batı terası Zeus-Oromades deksiosis sahnesinde I. Antiokhos'un başlığı üzerindeki süslemeler ve şimşek motifi.	114
Görsel 54: Zeus-Oromasdes deksiosis sahnesine ait parçalar.	114
Görsel 55: Zeus-Oromasdes deksiosis sahnesine ait taht parçaları.	115
Görsel 56: Zeus-Oromasdes deksiosis sahnesinde I. Antiokhos'un elbise detayları... 115	
Görsel 57: Zeus-Oromasdes deksiosis sahnesine ait parçalar.	116
Görsel 58: Batı terası Artagnes-Herakles-Ares deksiosis sahnesi.	116
Görsel 59: Artagnes-Herakles-Ares figürünün elinde tuğu sopa ve aslan postu.	117
Görsel 60: Deksisiosis sahnelerinin yanında bulunan aslan horoskopu kabartması.	117

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AJA	American Journal of Archaeology
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
s.	Sayfa
Yuk.	Yukarıda

1. KOMMAGENE KRALLIĞI TARİHİ COĞRAFYASI

Kommagene Krallığı günümüzde Doğu Toros dağları ve Fırat nehri arasındaki coğrafyada Gaziantep, Maraş ve Adıyaman illerini içine alacak şekilde bir alana hükmetmekteydi (Resim 1.). Bölge ilk olarak Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla oluşan Geç Hitit Kent Devletleriyle ismini duyurmuştur¹. MÖ 9. yüzyılda Assur Krallığı ile Geç Hitit devletleri arasındaki yaşanan mücadeleler sonucunda, Assur yazıtlarında Kummuh ismiyle anılmaktadır². Assur Kralı II. Assurnasirpal tarafından Geç Hitit Devletleriyle yaşanan olayların sonucunda Kummuh (Resim 2.) bölgesinden bahsederken zengin ormanlarla çevrili olduğunu ve kazandığı zafer sonucunda buradan yüksek miktarda sedir ağacının da ülkesine ganimet olarak götürmüştür. İleride de bahsedeceğimiz Kommagene Krallığı'nın sahip olduğu zenginliklerin nerden geldiğinin anlaşılması için önceki dönemlerden önemli bilgilere ulaşılmaktadır. Kommagene Krallığı ve öncesindeki dönemlerin hakkında edinilen bilgilerin çoğuna başka kaynaklardan ulaşıldığı için MÖ 7. yüzyıldan itibaren Assur Krallığı'nın bölgedeki hakimiyetinin zayıflamasıyla birlikte MÖ 1. yüzyılda başlayan Roma Hakimiyetine kadar bölge hakkında fazla bir bilgi günümüze ulaşamamıştır³. Bu sebeple Kommagene hakkında edinilebilecek bilgilerin çoğu içinde bulunduğu coğrafyada gelişen olaylara bakarak fikir elde edinilebilir.

Kummuh'un yıkılışından Hellenistik Döneme kadar geçen neredeyse bu 600 yıllık dönemden hiçbir olay olmamış gibi bahsetmek yanlış olacaktır. Assur hakimiyetinde bir süre yaşadıkdan sonra Medlerin ortaya çıkışı ve bahsettiğimiz bu dönemin başlarına denk gelmiştir. Ayrı kabileler olarak yaşamlarını sürdüren Medler, MÖ 8. yüzyılın sonunda birleşerek imparatorluk kurmuşlardır. Ancak kendileriyle alakalı yazılı veya arkeolojik bir kaynağın bulunmaması sebebiyle haklarında fazla bir bilgi bilinmemektedir. Olan bilgilerde Babil ve Assur kaynaklarından ve ayrıca Herodotos'un aktardıkları kadardır⁴. Medler MÖ 7. ve MÖ 6. yüzyıllar arası etkisini hissettirmiş ve İran'ın doğusundan Anadolu topraklarına kadar olan geniş bölgeyi

¹W. Messerschmidt (2018)., Büyük İskender'den Önce Kommagene, Kalkolitik Çağ ile Demir Çağı Arasında Bölgenin Kültürel Tarihi: Fırat Kıyısında Tanrı Krallar, Kommagene'de Yeni Kazılar ve Araştırmalar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, s. 29

²Messerschmidt (2018)., s. 31

³S. Şahin (1998)., Kommagene Ülkesi ve Tanrılar Tahtı Nemrut Dağ: Tanrılar Dağı Nemrut, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, s. 36

⁴A. Ünal-S. Girginer (2007)., Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, İstanbul: Homer Kitabevi, s. 207

hakimiyet altına aldığı düşünülmektedir. Kummuh kenti de bu dönemde Med etkisi altına girdiği düşünülmektedir. Ancak Assurlular tarafından MÖ 8. yüzyılda yıkıldığı için bu dönemde bölgenin herhangi bir siyasi varlığından söz etmek mümkün değildir⁵. Medlerin zayıflamasının ardından MÖ 6. yüzyılda Persler tarafından işgal edilmiş ve Pers İmparatorluğu'nun yükselişi başlamıştır. MÖ 542 yılında Perslerin Anadolu'yu işgalinden sonra Büyük İskender'e kadar bölge Pers hakimiyeti altında kalmıştır. Büyük İskender'in Perslerle olan savaşlarının sonucunda da aslında Kommagene'nin kaderi bu dönemden itibaren belirlenmiştir. Çünkü bu çekişme sadece bu iki büyük İmparatorlukla sınırlı kalmamış, ardından bölgeye gelen devletlerde bu durumu devam ettirmiştir.

Kommagene Krallığı MÖ 2. yüzyıl ile MS 1. yüzyıllar arasında varlığı sürdürdüğü dönem boyunca, günümüzde de olduğu gibi doğu ve batı arasında kalmıştır (Resim 3.). Politik ve kültürel etkileşimler sebebiyle arada kalan coğrafyanın savaşmak yerine arabulucu rolünü oynaması en mantıklı karar olarak görülmektedir. Bu sebeple de Kommagene'nin büyük kralı I. Antiokhos bu yola başvurarak arada kalıp zarar görmek yerine, her iki dünyaya da yakın olmayı seçmiştir. Ancak MÖ 69 yılında I. Antiokhos tahta çıkana kadar Kommagene Krallığı bağımsızlık yolunda önemli adımlar atmış ve krallığın temelleri MÖ 2. yüzyıldan itibaren atılmaya başlanmıştır. Aslına bakılırsa krallığın tarihi ile alakalı I. Antiokhos'un aktardığı bilgiler olsa da bunların güvenilir bir kaynak olarak kullanılması söz konusu değildir. Bu nedenle Seleukos döneminde Romalı yazarların aktardıkları kısıtlı bilgilerden yola çıkarak hareket edilebilmektedir. Ancak o dönemde bir krallıktan söz edilemediği içinde sadece bölgenin durumu hakkında bilgiler aktarılmaktadır⁶.

Kommagene Krallığı Geç Helenistik dönemde bulunduğu konum sebebiyle son derece varlıklı bir krallık olarak bilinmektedir. Mezopotamya ve Anadolu arasındaki geçiş yollarının üstünde kurulmuş krallık, Kilikia ve Suriye'den gelen ticaret yollarının kontrolünü sağlayarak ekonomik açıdan son derece gelişmiştir⁷. Örneğin Strabon Geographika (16.2.3) kitabında Kommagene başkenti Samosata olan küçük bir ülke olduğunu ve verimli topraklarla çevrili olduğundan bahsedilmektedir. Öncelikli olarak

⁵M. Blömer.-E. Winter (2012)., Kommagene; Toros ve Fırat Arasındaki Tanrılar Ülkesi, İstanbul: Homer Kitabevi, s. 18

⁶M.J Versluys (2017)., Visual Style and Constructing Identity in the Hellenistic World, Nemrut Dağ and Commagene Under Antiochos I, Cambridge: Cambridge University Press., s. 48

⁷R.D Sullivan (1977)., The Dynasty of Commagene, ANRW 8 (732-798), s. 734.

bölge Persler'in ardından Seleukoslar ve Armenia Krallığı'nın yönetiminde kaldıkları dönemin ardından Seleukoslar'ın yükselişiyle birlikte hemen hemen Batı Anadolu'ya kadar Anadolu'nun bir kısmı Seleukos Krallığı'nın egemenliği altına girmiştir⁸. Bu dönemde bölgenin yöneticilerinin çoğu doğal olarak Makedon ve Yunan'lı kişilerden oluşmaktadır. MÖ 2. yüzyılın başlarındaki Seleukos egemenliğinin zayıflamasıyla çıkan isyanlar sonucunda Anadolu'daki hakimiyetleri iyice zayıflamıştır. Öyle ki yaşanan bu olayların yanında bölgede güçlenen iki ayrı kuvvet bulunmaktadır. Batı'da Roma, Doğu'da ise Parth İmparatorluğu etki alanlarını genişletmiş ve bölgede Seleukos krallığından çok daha fazla söz sahibi olmuştur.

Dönemin önemli güçlerinden Parth ve Seleukos Krallıkları ile Kommagene Krallığı arasında evlilik yoluyla ilişkiler kurmaya ve bölgede denge sağlanmaya çalışılmıştır. Öyle ki Seleukos Kralı II. Demetrios tarafından Parthlar üzerine yapılan seferde yenilerek esir düşmüş ve bu süreçte istemeyerek de olsa II. Phraates'in kardeşi Rhodogune ile evlendirilmiştir. Bu süreçte Parth İmparatorluğunun esiri olarak yaşamına devam etmiş ve MÖ 130 yılında kurtarılarak yeniden Seleukos tahtına geçmiştir⁹.

Kommagene Kralı I. Anitokhos soyunu dönemin önemli güçleri olan Pers ve Seleukos Krallıklarına dayandırmıştır. MÖ 3. ve 4. yüzyıllarda bölgeye atanan Pers valisinin Armenia Krallığından Orontes ailesine mensup bir üyesi yönetmiştir¹⁰. Orontes hanedanlığının kurucusu ise bir Akhaemenid Prenses ile evlenmesi sebebiyle soylarının büyük Pers kralı Dareios'a kadar uzanmasına olanak tanımıştır¹¹. Öbür taraftan Seleukos egemenliği altına girmeleri de iki uygarlık arasındaki evliliklere olanak sağladığından dolayı buradan da Seleukos hanedanlığı ile ilişki kurmuşlardır¹². Kommagene Krallığı hakkındaki bilgilerin azlığı sebebiyle araştırmacılar tarafından kralların listesini çıkarmak zordur. Bu nedenle erken çalışmalarda kısıtlı verilere dayanılarak Seleukos Krallığından I. Antiokhos ilk kral olarak kabul edilmiştir¹³. Ancak

⁸E. Bickerman (1983), *The Seleucid Period, The Cambridge History of Iran, The Seleucids, Parthian and Sasanian Periods Vol.3 Part.1* (Ed. Ehsan Yarshater), Cambridge: Cambridge University Press, s. 4

⁹Josephus., *Jewish Antiquities XII-XIV*, (Çev. Ralph Marcus), XIII. 386

¹⁰Sullivan (1977), s. 736

¹¹Sullivan (1977), s. 736

¹²Sullivan (1977), s. 736

¹³T. Reinach (1890), *La Dynastie de Commagene, Revue des Etudes Grecques, Vol.3, No.12.*, s. 363

dönemsel olarak birbirlerine uyuşmayan bu iki ismin, bulunan epigrafik belgeler sayesinde Seleukos’lu Antiokhos ile sadece isim benzerliği olduğu anlaşılmıştır.¹⁴

MÖ 190 yılında Seleukoslar’ın Magnesia’da yenilmesinden sonra çıkan ayaklanmalar neticesinde Seleukos hakimiyeti altındaki birçok bölgede yerel zengin aileler bağımsızlıklarını ilan ederek ayrılmışlardır¹⁵. MÖ 163 yılında ise Kommagene valisi Makedon kökenli Ptolemaios, Kappadokia, Galatia ve Elymais krallıklarında olduğu gibi bağımsızlığını ilan ederek kendi krallığını kurmuştur¹⁶ (Resim 4.). Antik yazar Diodoros’un aktardıklarına göre (XXXI 19. a) “Kommagene valisi Ptolemaios ülkenin kurulu olduğu bölgedeki doğal savunmaya güvenerek” bağımsızlığını ilan ettiğini aktarmaktadır.

Ptolemaios güçlü Armenia Krallığı Orontes Hanedanlığı’nın gücünü de arkasına alıp kuzeyde Kappadokia Krallığı’na saldırmıştır¹⁷. Kappadokia Krallığı’na ait son derece stratejik bir bölgede konumlu Melitene kentine saldırması aslında doğal sınırları korumak içindir. Fırat geçişinde kurulmuş Melitene kentini ele geçirerek doğal sınırlarına ulaşmak istemiştir. Armenia Krallığı’nın Kappadokia Krallığı ile arasında yaşanan Sophene kenti sorunu sebebiyle bu olayda Kommagene Krallığı’nın yanında olarak Melitene kentini alınmasını desteklemiştir¹⁸.

Ptolemaios’un Melitene kentine saldırmasının altında yatan sebeplerden bir diğeri ise Seleukoslar olduğu düşünülmektedir¹⁹. Çünkü Kappadokia Krallığı Roma’nın desteğini arkasına alarak Seleukoslara tehdit oluşturmuştur. Bu sebeple Kappadokia Krallığı ile aralarında onları durduracak bir gücün varlığı Seleukoslar’ın işine gelmiş olabileceğinden dolayı Ptolemaios’un bağımsızlığını ilan etmesini ve Melitene’ye saldırmasını desteklemiş olabilirler. Ptolemaios’un bu hareketinin ardından tahta geçen Samos ve I. Mithridates Kallinikos döneminde de Kappadokia’nın ilerleyişi durdurulmuştur²⁰.

¹⁴Reinach (1890), s. 364

¹⁵Sullivan (1977), s. 743

¹⁶J. Wagner (2018), Geç Hellenistik Kommagene Krallığı’nın Tarihi: Fırat Kıyısında Tanrı Krallar, Kommagene’de Yeni Kazılar ve Araştırmalar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, s. 40

¹⁷Sullivan (1977), s. 745

¹⁸Sullivan (1977), s. 746

¹⁹Sullivan (1977), s. 746

²⁰Sullivan (1977), s. 749

Ptolemaios'un Orontes Hanedanlığı ile bağlantısı, Pers satrapları ile ilişkilendirildiğinden dolayı bölgede kurulacak yeni Kommagene Hanedanlığı'nın meşruiyeti kanıtlanmıştır. Ancak hanedanlığın kurucusu olarak kabul edilen Ptolemaios hakkında içlerinde buldukları durum sebebiyle çok fazla bir bilgiye ulaşamaz. I. Antiokhos'un babası, dedesi ve kendi mezarlarına yaptırdığı epigrafik ve heykeltıraşlık eserlerinden başka bilgi bulmak neredeyse imkansızdır. Bu sebeple ne kadar hanedanlık adına çok büyük işler başarmış olsa da hakkında fazla bir şey bilinmemektedir²¹.

Ptolemaios'tan sonra MÖ 130 yılında krallığın başına geçen Samos, tahta çıktığı bu dönem sikkeler üzerindeki 33. yılı (ΓΛ) simgeleyen simgelerin varlığı sebebiyle anlaşılabilir²². Ptolemaios tarafından kurulan krallık Seleukoslar tarafından tanınmıyordu ve büyük tehdit oluşturmasına rağmen eski güçleri de kalmamıştı²³. Bu dönemde yapılan eserlerden günümüze ulaşan örnekler bakıldığında Sikkeler ve heykeltıraşlık eserlerindeki tasvirlerde, doğu ve batı etkileri görülmektedir. Sivri başlıkla gösterildiği ve Parthlar ile olan yakınlığı simgeleyen I. Antiokhos tarafından yapılan Fırat Arsameia'sında bulunan kabartmalarda karşımıza çıkmaktadır²⁴. Bir diğer örnek ise Seleukoslar ile ilişkisini simgeleyen VI. Antiokhos Dionysos sikkesi üzerinde ışıklı tacıyla birlikte verilmiştir²⁵. Yalnız bu eserler oluşturulurken bölgede uzun yıllardır var olan Seleukos hakimiyeti sebebiyle var olan üslubun kullanılması hem bir propaganda aracı olarak hem de halka kendisini daha iyi anlatabilmesi açısından önemlidir. Bu dönemde Parth İmparatorluğu Arsacid Hanedanlığı altında basılan paraların bile Seleukos sikkelerinin özelliklerini taşımakta olup, bu gelenek oğlu I. Mithridates Kallinikos ve torunu I. Antiokhos tarafından da devam ettirilmiştir²⁶. Kommagene Krallığı'nın başkenti Samosata'nın kuruluşu da Samos döneminde olmuştur. İsim benzerlikleri sebebiyle başka kişilerle karıştırılmasına rağmen, Fırat Arsameia kentindeki büyük Samos kabartması sebebiyle buradaki kutsal alanın onunla bir ilgisi olduğunu göstermektedir²⁷.

²¹Sullivan (1977), s. 747

²²Sullivan (1977), s. 749

²³Wagner (2018), s. 39

²⁴M.P. Canepa (2021)., *Commagene Before and Beyond Antiochos I., Dynastic Identity, Topographies of Power and Persian Spectacular Religion, Common Dwelling Place of All the Gods: Commagene in its Local, Regional and Global Hellenistic Context* (ed. M. Blömer, S. Riedel vd.), Wiesbaden: Franz Steiner, s. 54

²⁵Sullivan (1977), s. 749

²⁶Sullivan (1977), s. 749

²⁷Sullivan (1977), s. 751

MÖ 1. yüzyılın başlarında Samos yerini I. Mithridates Kallinikos'a (Resim 5.) bırakmıştır. Önceki dönemlere göre yine aynı şekilde iki farklı dünyanın da arasında olması sebebiyle farklı motiflerin görüldüğü bir dönemdir²⁸. Sikkelerin üzerindeki işlemlerde hem Parth hem de Yunan dünyasından etkiler görülmektedir²⁹. Aynı zamanda Seleukoslar ile olan dostluğunu ileri taşımak için Kral VIII. Antiokhos Grypos'un kızı Laodike Thea Philadelphos ile evlenmiş olduğu bilinmektedir³⁰. Bazı yazıtlarda bahsedilen özellikler ile VIII. Antiokhos Grypos'tan ve annesinden söz ettiği görülmektedir³¹. Bu durum daha sonrasındaki Mısır ile ilişkiler ve propaganda olarak karşımıza çıktığından dolayı önemlidir³². Seleukoslar ile iyi ilişkilerin yanı sıra I. Antiokhos'un da kendi açısından bu durumu kullandığı görülmektedir. Annesi sayesinde Nemrut Dağı'ndaki yaptırdığı kutsal alanda soyunun Büyük İskender'e kadar dayandığı gösterilmektedir.

Mithridates Kallinikos'un tahta geçtiği dönem aslında bölgenin tarihi açısından önemli bir zamana denk gelmektedir. Çünkü krallığı döneminde büyük Parth kralı II. Mithridates'in ölümünden sonra ortaya çıkan güç boşluğunu, Armenia kralı Tigranes doldurmuş ve MÖ 86 yılında "Kralların Kralı" unvanı almıştır³³. Bu unvanla birlikte MÖ 86 yılında sefere başlayarak Kommagene topraklarından geçerek Antiokheia kentine kadar uzanan bölgeyi ele geçirmiştir³⁴. Tigranes'in hüküm sürdüğü dönem içinde Kommagene Armenia krallığına bağlı olarak varlığı sürdürmüş ve Kral Mithridates Kallinikos Kral Tigranes'e tabi olmuştur³⁵. Bahsettiğimiz gibi kritik bir dönemde tahta geçen Mithridates Kallinikos'un Tigranes'e karşı gelmesi mümkün değildi. Bu sebeple Tigranes'in kayınpederi Pontos Kralı VI. Mithridates'in Roma'ya karşı başlattığı savaşa katılmak durumunda kalmıştır³⁶.

Asıl olarak Kommagene Krallığı'nın en parlak çağı I. Antiokhos (Resim 6.) ile başlamıştır. Tahta çıktığı MÖ 69 yıllarında devam eden Mithridates savaşları esnasında Roma ile karşı karşıya gelmişlerdir³⁷. Lucullus komutasındaki Roma ordusu başkent

²⁸Wagner (2018), s. 41

²⁹Sullivan (1977), s. 755

³⁰Reinach (1890), s. 363

³¹Sullivan (1977), s. 753

³²Sullivan (1977), s. 753

³³Sullivan (1977), s. 755

³⁴Sullivan (1977), s. 755

³⁵Reinach (1890), s. 363

³⁶Wagner (2018), s. 41

³⁷Reinach (1890), s. 365

Samosata'yı kuşatmış ancak Kommagene ordusunun üstün savaş taktikleri ve Pilinius'un Doğa Tarihi kitabında aktardıklarına göre (II. 235) sadece toprakla söndürülebilen katran yardımıyla şehrin duvarlarından uzak tutmayı başaramışlardır³⁸. Tigranes' in Roma tarafından yapılan seferle yenilip topraklarını kaybetmesinin ardından bölgede tekrardan siyasi bir güç boşluğu ortaya çıkmıştır³⁹. Bölge Roma'nın hakimiyetinde olmasına rağmen yöneticilere ihtiyacı olduğundan dolayı MÖ 65/64 yıllarında Amisos'ta toplantı yapılmıştır⁴⁰. Bu dönemde I. Antiokhos Mithridates savaşı sırasındaki durduğu tarafı akıllıca bir şekilde değiştirerek Roma'nın yanında yer almaya başlamıştır. Bu hareketi ile Roma'ya bağlı olmak şartıyla Kommagene'nin kralı olamaya devam etmiş ve sınırlarını da Fırat Seleukia'sına kadar genişletmiştir⁴¹. Pompeius bölge açısından kilit bir noktada duran Fırat geçişinin korunmasının stratejik olarak ne kadar önemli olduğunun farkında olmalıdır ki buradaki yönetimi "Philoromaios" ünvanını da alan I. Antiokhos'a bırakmıştır⁴². Fırat'ın diğer tarafındaki Roma'nın sonraki yüzyıllar boyunca çekişme içinde olacağı Parthlar ile arasında tampon olarak Kommagene'yi görmüş ve bu sebeple desteklemişlerdir⁴³. Kommagene'nin yanında diğer Galatia, Kappadokia ve Mezopotamya devletlerle birlikte Karadenizden başlayarak Kızıldeniz'e kadar devam eden bir savunma hattının kurulduğu görülmektedir. Roma'nın bu dönemde daha bölgeye lejyonlarını konuşlandırmamasından dolayı böyle bir önlem aldığı açıktır. Aslına bakılırsa da Roma açısından bu durum hem daha kolay hem de daha az maliyetlidir.

I. Antiokhos'un Roma'ya bu kadar yakın olmasının sebebi, kendi çıkarlarının ön planda olmasıdır. Bu durum I. Antikhos tarafından, bölgedeki güç dengesi de göz önünde bulundurularak bir seçim yapmasını sağlamıştır. Krallığının devam etmesi için seçimini batıdan yana kullanmış, ancak sırtını doğuya dönmemiş ve ilişkilerini sürdürmek istemiştir. Her ne kadar Roma'nın yanında olsa da Parthlar gibi büyük bir gücün sınırlarında bulunması sebebiyle, kızını Parth Kralı II. Oodes ile evlendirmiştir⁴⁴. I. Antiokhos'un davranışlarından da anlaşılacak ki Kilikia

³⁸Wagner (2018), s. 41

³⁹Reinach (1890), s. 366

⁴⁰Wagner (2018), s. 42

⁴¹Wagner (2018), s. 42

⁴²Sullivan (1977), s. 764

⁴³Sullivan (1977), s. 766

⁴⁴Sullivan (1977), s. 767

Bölgesi prokonsülü M. Tullius Cicero bu durumdan kuşkulunup Roma'ya bildirmiştir⁴⁵. Yine de Roma ile yapılan anlaşmaya sadık kalarak, Parthlara karşı Roma ile hareket etmeye devam etmiştir.

I. Antiokhos'un attığı adımların, stratejik açıdan kritik bir konumda bulunduğu coğrafyaya bağlı olarak şekillendiği anlaşılmaktadır. Fırat geçişi, her iki taraf içinde oldukça önemli bir noktadır. Bölgede güçlü bir müttefik varlığının sınır güvenliğinin sağlanması sebebiyle Kommagene Krallığı'nın kaybedilmemesi son derece önemlidir.. Bu sebeple I. Antiokhos'un da Roma aleyhine attığı adımlar göz ardı edilmiştir. Öyle ki Roma'nın iç karışıklıkları sırasında Caesar'a karşı Pompeis'a gönderdiği askerler olmasına rağmen, Caesar aldığı galibiyetin ardından politik olarak akıllıca bir adım atmış ve I. Antiokhos'u yanında tutarak "toga" ile onurlandırmıştır⁴⁶.

MÖ 40-39 yılları arasında I. Pakorus önderliğindeki Parth ordusu Fırat'ı geçmiş, Roma ile öncesinde çizmiş oldukları sınırı ihlal ederek Suriye bölgesinde birçok yeri ele geçirmişlerdir⁴⁷. Bu sırada ise Roma'da ikinci triumvirlik yaşanmakta ve yöneticiler arasında anlaşmazlıklar çıkmaktadır⁴⁸. Bu sebeple olacaktır ki Roma'dan Kommagene Krallığına gelen destek zayıflamış ve I. Antiokhos Parthlar karşısında yalnız kalmıştır. I. Antiokhos tahta geçtiği dönemden bu yana yaşadığı olaylarla birlikte artık devlet yönetiminde önemli tecrübeler elde etmiş ve ona göre adımlar atmayı öğrenmiştir. Bunun sonucunda krallığının çıkarlarını korumak için Parthlar ile anlaşma yapmış olması muhtemeldir⁴⁹. Roma'nın içinde bulunduğu durumla birlikte Antiokhos'un yaptırmış olduğu Nemrut Dağı Hierotesion'u ve diğer propaganda amaçlı yapılan unsurlar sayesinde halkın gözündeki yeri sağlamlaşmış ve cesur adımlar atmasını sağlamıştır⁵⁰. MÖ 38 yılında General Publius Veditius Bassus, Pacorus'u yenilgiye uğratmıştır⁵¹. Cassius Dio'nun yazdığı Roma Tarihi kitabında (XLIX 20 vd.) kaçan askerlerin Kommagene Krallığı'na sığındığını ve Antiokhos'un bu askerleri teslim etmediğinden bahsetmektedir. Devamında ise Antiokhos'a karşı sefer düzenlendiği ancak bu seferin mülteci sorunu sebebiyle değil de Kommagene Krallığı'nın sahip olduğu zenginliği için yapıldığından bahsetmektedir. Bulunduğu coğrafyanın önemli

⁴⁵Sullivan (1977), s. 767

⁴⁶Wagner (2018), s. 43

⁴⁷Sullivan (1977), s. 767

⁴⁸Sullivan (1977), s. 767

⁴⁹Cicero, Epistulae ad Familiares, 15.1.2

⁵⁰Sullivan (1977), s. 768

⁵¹Dio, Historia Romana, 49.20.3

ticaret yollarından geçtiği, ormanlık ve verimli arazilerin bolluğu sebebiyle krallık önemli bir maddi güce sahiptir. Fırat geçitlerinden birinin Samosata diğerinin ise erken dönemlerde adını duyduğumuz Melitene kentinin yakınlarında bulunması stratejik açıdan önemlidir. Diğer yandan bir de Fırat'ın beslediği arazilerdeki tarımsal verimi de arttırdığından dolayı aslında Kommagene Krallığı'nın Fırat Nehri sayesinde bu kadar geliştiği söylenebilir. Anadolu'nun güney doğusunda yer alan ve küçük bir krallık olarak ayakta kalmaya çalışan Kommagene Krallığı'nın bu zenginliği, Roma'nın dikkatini çekmesine neden olmuştur. Marcus Antonius, Kommagene Krallığı'nın başkenti Samosata'ya yaptığı seferde şehri kuşatmasına rağmen başarılı olamamıştır⁵². I. Antiokhos Roma'dan aldığı desteğin zayıfladığını gördüğünde başkent ve çoğu önemli şehrin savunmasını güçlendirmeye başlamıştır. Böylece iyi bir siyasetçi olduğu kadar iyi de bir asker olduğunu göstermiş ve ilerde olacaklara karşı önceden tedbirini almıştır⁵³. Samosata ve Roma ordusunun ikmal hatlarına küçük saldırılar ile yıpratmış ve kuşatmanın gerçekleşmesi zorlaşmıştır. Başkent Samosata güçlü duvarları ve Fırat Nehri'nin verdiği savunma avantajıyla birlikte Marcus Antonius'un kuşatmasına karşı ayakta durmuş ve kuşatmayı başarısız kılmıştır. I. Antiokhos ve Marcus Antonius bir anlaşma yapmış ve bunun sonucunda Marcus Antonius az miktardaki ganimetle kuşatmayı sonlandırmak zorunda kalmıştır⁵⁴.

I. Antiokhos'un devraldığı küçük krallığın yapılan her türlü askeri, siyasi ve bayındırlık faaliyetlerinin sonunda, halkının refah içinde birlikte yaşayabileceği bir krallık bırakmıştır. Çevresinde yaşanan olayların şekillendirdiği toplumun I. Antiokhos tarafından iyi incelenip ona göre adımlar atarak hem krallığın içinde ayrılıkların oluşmasına engel olmuş hem de bölgedeki diğer güçlerin gözünde yerini sağlamlaştırmıştır.

Siyasi açıdan bakıldığında aslında Kommagene Krallığı Ptolemaios'un MÖ 163 yılında Seleukoslar'a karşı ayaklanıp bağımsızlığını kazanması dışında kendi kaderini çizebilecek başka bir adımı olmamıştır. Dönemin şartları ve içinde bulunduğu coğrafyanın getirdiği karışıklıklar sebebiyle her defasında arada kalmış ve başka devletlerin hareketleriyle şekillenmiş bir yönetime sahip olmuştur. Bağımsızlığının ardından MÖ 1. yüzyılın başlarında Roma ile Parth mücadelelerinin sonucunda, Sulla

⁵²Dio, 49.20.3

⁵³Sullivan (1977), 768

⁵⁴Wagner (2018), s. 44

döneminde imzalanan sınır antlaşması ve ilerideki dönemlerde bu antlaşmanın yinelenmesi sebebiyle aslında Kommagene Krallığı için tam bağımsızlıktan söz etmek doğru değildir. Kendi sınırlarının başka devletler tarafından çizilmesi Kommagene Krallığı için bağımsızlık kelimesinin kullanılmasını zorlaştırmaktadır. Küçük bir krallık olarak Kommagene'nin zaten o dönemdeki Roma Cumhuriyeti ve Parth Krallıklarıyla aşık atabilecek bir durumu da bulunmamaktadır. Kralların yaptığı akıllıca siyasetler sonucunda kendi kendini yönetmiş olsa da I. Antiokhos sonrasında, dönemin getirmiş olduğu gerekliliklerle birlikte Kommagene gibi küçük krallıklar artık Roma'ya tamamen bağlanarak bağımsızlıklarını kaybetmişlerdir⁵⁵.

I. Antiokhos'un tahtta bulunduğu son dönemlerde birlikte yöneten ve sonrasında ise tahta çıkan oğlu II. Mithridates döneminde yine Kommagene Krallığı'nı etkileyecek önemli olaylar yaşanmıştır. Roma'nın imparatorluk yönetimine geçip cumhuriyetin bittiği dönemdeki karışıklıklardan nasibini almıştır. Tarihte kırılma noktası olan Actium Deniz Savaşı sırasında, I. Antiokhos dönemi sikkeler üzerinde yüzü gözükmese de kendini *Philoromaios*⁵⁶ sıfatıyla tanımlayan II. Mithridates, yenilen tarafta yani Marcus Antonius'un safında yer almış ve ordusunun başına bizzat kendisi geçmiştir⁵⁷. Marcus Antonius'u mağlubiyetinin ardından Octavianus Suriye eyaletini Zeugma kentiyle genişletmiş ve bölgedeki önemli gücünü artırmıştır. Bundan sonrası için artık Kommagene için tam bağımsızlıktan söz etmek mümkün değildir. Tahta geçecek isme kadar Kommagene Krallığı'nın iç işlerine karışan Roma, büyük olasılıkla II. Mithridates'in kardeşi II. Antiokhos'u senatoya çağırıp orada öldürmüş olmalıdır⁵⁸. Augustus'un Roma'da başa geçmesiyle birlikte bölgeye bakış açısı da değişmiştir. Önceki dönemlerde de tampon ve geçiş bölgesi olarak görülse de Augustusla birlikte Parthlar ile olan ilişkiler içinde Kommagene önemli bir konumda olmuştur. Bu sebeple II. Antiokhos'un kardeşi II. Mithridates'e yaptığı suikast girişimiyle buradaki dengeleri bozabileceğini düşünüp öldürdüğü düşünülmektedir⁵⁹.

Augustus'un yönetiminde Kommagene'nin öneminin daha da artması, Parthlar ile kurulacak ilişkiler için önemi belki de I. Antiokhos'un hem siyasi hem de propaganda amaçlı yapılarla temelini atmış olduğu düşüncenin sonucu olarak

⁵⁵Wagner (2018), s. 44

⁵⁶Sullivan (1977), s. 776

⁵⁷Wagner (2018), s. 44

⁵⁸Sullivan (1977), s. 778

⁵⁹Sullivan (1977), s. 778

görülebilmektedir. Öyle ki hem doğu hem de batı dünyasına yakın olması, stratejik unsurları da işin içine katarsak zamanla nasıl bir konuma geldiği görülebilir. Bu sebeple Kommagene Krallığı'nda oluşabilecek herhangi bir sıkıntıya sebep vermemek için önceden tedbir alınıp dikkatli davranılması doğaldır. II. Mithridates'in kardeşi II. Antiokhos Augustus tarafından öldürülmesinin nedeni de iki kardeşin birbirine düşmesi değil, bölgeyi dengesizleştirmesinden dolayıdır⁶⁰. Bölgenin önemini göz önünde bulundurularak alınan tedbirlerin bir diğeri de hanedanlıklar arasındaki yapılacak evliliklerdir. Bu uygulama II. Mithridates zamanında da örnekleri görülen ve bölgede son derece yaygın olarak kullanılmaktadır. Sonuç olarak Judea, Kapadokia ve Kommagene Krallıkları arasındaki evlilikler ile aralarında iyi ilişkiler kurmuşlardır⁶¹.

Sonraki dönemler hakkında IV. Antiokhos Epiphanes'e kadar fazla bir bilgi yoktur. Tam olarak tahtta kaldıkları süreler bile kesin değildir. Augustus ile Kommagene Krallığı'nın Roma İmparatorluğuna bağlanması bu durumu tetiklemiş olmalıdır. III. Mithridates tahtta kaldığı sürede yaptığı evlilik ile iyi ilişkiler kurmuştur. Atropatene prensesi I. Iotape ile, prensesin babasının hemen ölmesinin ardından Roma İmparatoru Augustus'un da isteğiyle evlenmişlerdir⁶². Yapılan bu evlilikle birlikte Judea, Armenia ve Kilikya ile önemli ilişkiler kurmuştur. Ardından gelen III. Antiokhos döneminde ise dış işlerinde herhangi bir gelişme gösteremese de iç işlerine ufak değişikliklerde bulunmuş ve Atina'da yaptığı bağışla birlikte burada bir yazıtta isminden bahsedilmiştir⁶³.

MS 38. Yılına gelindiğinde IV. Antiokhos Epiphanes (Resim 7.) tahta çıkmış ve önceki krallara göre farklı olarak Caligula döneminde Roma sarayında yaşamıştır⁶⁴. MS 17 yılında III. Antiokhos'un ölümüyle birlikte Kommagene, Roma İmparatoru Tiberius tarafından Suriye eyaletine bağlanarak sınır güvenliği sağlanmıştır. IV. Antiokhos'un tahta çıkana kadar geçen süre içinde Roma'da hanedanlık ile ilişkiler içinde olmuş ve burada önemli görevlerde bulunmuştur. Dio'nun (LIX 24,1) aktardıklarına göre sarayda Caligula tarafından oluşturulan tiran yetiştiricileri olarak Iudealı I. Agrippa ile doğudan gelen farklı bir kültürün Roma sarayında uygulamışlardır⁶⁵. MS 38 yılına kadar

⁶⁰Sullivan (1977), s. 778

⁶¹Sullivan (1977), s. 778

⁶²Sullivan (1977), s. 780

⁶³Wagner (2018), s. 45

⁶⁴Wagner (2018), s. 45-46

⁶⁵Wagner (2018), s. 45

Roma'da saraya ve İmparatora yakın işlerde bulunması dolayısıyla hakkı olan Kommagene Krallığı'nın başına geçmiştir ve sınır hattında Roma için güvenilir bir müttefik olmuştur⁶⁶.

IV. Antiokhos tahtta çıktığı ilk yıllarda Kommagene Krallığı'nın az da olsa yeniden kalkınmasını sağlamış ve Dağlık Kilikya Bölgesinde oluşan sorunlarla ilgilenmiştir. Buradaki huzursuzlukları gidermiş ve Roma'lı geleneği ile Dağlık Kilikya bölgesinde kendisi ve eşi adına iki kent kurmuşlardır⁶⁷. Basılan sikkelerde tasvir edilen figürlere bakıldığında, Roma'dan aldığı özgürlükle birlikte propaganda amaçlı olarak atalarını onurlandırmaya yönelmiştir.⁶⁸ I. Antiokhos döneminde kendisinin belirleyici özelliği olarak kullanılan başlık bu dönemdeki sikkelerde de kullanılmıştır⁶⁹. İç işlerindeki özgürlüğünün yanında ise dışarda Roma'ya tamamen bağlı olarak askeri yardımı sağlamaktaydı. MS 54-64 yılları arasında Parth ve Armenia Krallıklarına karşı yapılan seferlerin yanında bir de MS 66-70 yılları arasındaki Yahudi ayaklanmalarına⁷⁰, yaklaşık 2000 atlı okçu ve 3000 yaya okçu askerlerini göndermiştir⁷¹. Prens olarak Antiokhos Epiphanes Kudüs kentinde yapılan savaşta birliklerin başına kendisi geçmiş ve yaptığı baskın ne kadar sonuçsuz kalsa da cesaretini kanıtlamıştır⁷². Buna rağmen İmparator Vespasianus Antiokhos'un yönetiminden memnun kalmamış, Julius Claudiuslar döneminde kazandığı güveni kaybetmiştir. Parthlar'ın Armenia krallığı ile olan ilişkileri sebebiyle Fırat Nehrinin tekrardan tehlikeye girmemesi için Kommagene Krallığı tekrardan Suriye eyaletine bağlanmıştır⁷³. IV Antiokhos hiçbir direniş göstermeyerek Kilikya bölgesine kaçmış, oğulları Antiokhos Epiphanes ve Kallinikos ise başkent yakınlarında direnişleri başarılı olmasına rağmen Parth kralı I. Vologaises'e sığınmak zorunda kalmışlardır⁷⁴.

⁶⁶Wagner (2018), s. 46

⁶⁷Reinach (1890), s. 375

⁶⁸Sullivan (1977), s. 786

⁶⁹Wagner (2018), s. 47

⁷⁰Wagner (2018), s. 47

⁷¹M.A. Speidel (2009), *Heer und Heerschaft im Römischen Reich der Hohen Kaiserzeit*, Stuttgart, s. 578

⁷²Josephus, *Judean War* V. 460

⁷³Wagner (2018), s. 47

⁷⁴Josephus., VII. 219 vd.

1.1 Nemrut Dağı Araştırma Tarihçesi

İlk olarak Nemrut Dağı 1881 yılında Karl Sester' in Almanya'ya yazmış olduğu bir mektupta bahsedilmektedir⁷⁵. Burada adı geçen devasa heykellerin daha önceden bilinen Assur medeniyetine ait olduğu düşünülmüştür. Çünkü Kommagene hakkında fazla bir bilgi bilinmediği için heykellerin aidiyeti konusunda ilk zamanlarda kesin bir şey söylemek zor olmuştur. Ancak o dönemde Assur medeniyetine ait birçok eserin bilinmesi dolayısıyla böyle bir çıkarım yapılmıştır. Aslında buranın varlığı 1838 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda yüzbaşılık yapan Alman Helmuth von Moltke tarafından, Osmanlı ordusunun Suriye üzerine yapılacak bir seferde ikmal yollarının belirlenmesi için bölgeye gönderilmiş ve böylelikle Nemrut Dağı'nın zirvesi haritalara işlenmiştir⁷⁶. Karl Sester'in mektubunun sonucunda Moltke'nin aktardıkları da dikkate alınarak Alman Enstitüsü tarafından harekete geçilerek bölgeyi araştırması için ekip yollanmışlardır. Otto Puchstein'in aktardığına göre "İlk izlenim gerçekten olağanüstü sarsıcıydı. En yüksek kayalık tepenin üstünde, sanki bir dağın üstüne binmiş bir dağ gibi, mezar tepesi yükseliyordu, aslında tırmandığımız teraстан 40 metre daha yukarıda. Kayadan yapılmış yüksekçe bir bank üzerinde mezara sırtlarını çevirmiş ve oturur vaziyette, dev büyüklükte beş tanrı heykeli yer alıyordu; bunlardan sadece biri sağlam durumdaydı." ⁷⁷. Heybetli heykellerin ayrıntılarına bakılmaya başlandığında ise bir topuz ve Herakles yazısının görülmesiyle buradaki heykellerin Assur ile bir bağlantısı olmadığı anlaşılmış oldu⁷⁸. Heykellerin yanında yazıtlarında hierothesion hakkındaki verdiği bilgiler Puchstein tarafından incelenmiş ve burada I. Antiokhos'un çevresinde şekillenen ritüellerin yapıldığı anlaşılmıştır⁷⁹. Hierothesion'un doğu terasında bulunan altar ile kompleks içinde yapılan ritüellerin burada gerçekleştiği görülmüştür⁸⁰. Her iki taraftaki atalar kabartmaları ile soyunun nereye dayandığı yazıtlarla birlikte incelenerek bilgiler elde edilmiştir⁸¹.

⁷⁵F.K. Dörner (1990)., Nemrut Dağı'nın Zirvesinde Tanrıların Tahtları (Çev. Prof. Dr. Vural Ülkü), Ankara: Türk tarih Kurumu, s. 1

⁷⁶Dörner (1990)., s. 2-3

⁷⁷O. Puchstein -C. Humann (1890)., Reisen in Kleinasien und Nordsyrien, Berlin: Reimer, s. 188 vd.

⁷⁸Dörner (1990), s. 16

⁷⁹Puchstein-Humann (1890), s. 190

⁸⁰Dörner (1990)., s. 211

⁸¹Dörner (1990)., s. 210

1883 yılına gelindiğinde, Otto Puchstein'in başladığı işi Osman Hamdi Bey ve Osgan Efendi birlikte devam ettirmiştir⁸². İlk gördükleri şey Puchstein'in gördüklerinden farksız olarak yıkılmış anıtlar ve tümülüsten düşen taşlarla dolu bir alanla karşılaşmıştır⁸³. Karla kaplı bölgeler temizlendikten sonra heykellerin yazıtları ve Puchstein'in bulunduğu ancak üzerinde çalışmadığı aslan, kartal ve 5 kabartma levhası ortaya çıkarılmıştır⁸⁴. Tümülüs'ün içine girmeye çalışılan denemelerin sonucunda çok fazla çökme olmasının sonucunda başarısız olmuştur⁸⁵. Doğu terasında yapılan çalışmaların ardından ortaya çıkartılan kaidelerin batı terasına benzer şekilde yapılmış olan kaideler ortaya çıkartılmıştır. Bu kaidelere ait levhalar ise düşmüş şekilde orda bulunmuştur ancak hiçbir yazıta sahip değillerdir⁸⁶. Kralların onurlandırıldığı ve atalarından bahsedildiği büyük yazıt incelendiğinde soyunun nereye ve nasıl dayandırdığı anlaşılmıştır⁸⁷.

Osman Hamdi Bey Nemrut Dağı'na Osgan Efendi ile vardıklarında yaptıkları çalışmalar sonrasında Otto Puchstein'in I. Antiokhos adına yapılmış olduğunu düşündüğü anıtın aslında IV. Antikhos'a ait olduğunu belirlemiştir⁸⁸. Toplamda dört kralın Antiokhos adı taşıdığını ve bunların dördününde olabilmemesinin mümkün olduğunu düşünmüştür. Ancak sikkelerdeki Epiphanes ünvanına sahip olması, tarihçilerin aktardıklarına göre mutlu bir saltanat sürmesi, çocuk sahibi olup büyük bir servet kazandığından dolayı IV. Antiokhos'un olması Osman Hamdi Bey tarafından daha uygun görülmüştür⁸⁹.

Osman Hamdi Bey'den sonra yine aynı yıl tekrardan Suriye'nin kuzeyindeki araştırmaları için bölgeye gelerek çalışan Otto Puchstein ve Karl Humann, 1890 yılındaki yayınladıkları kitaptan sonra siyasi olaylardan dolayı 1938 yılına kadar Nemrut Dağı'nda herhangi bir araştırma yapılamamıştır. Bu dönemden itibaren ise başlıca Friedrich Karl Dörner ve Theresa Goell'in önemli çalışmaları olmuştur.

Friedrich Kral Dörner 1938 yılında 1. Dünya Savaşının yaralarının sarıldığı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra oluşan imkanlarla birlikte Nemrut Dağı'nda

⁸²O. Hamdi Bey-Osgan Efendi (1883)., LE Tumulus de Nemrut Dagh, İstanbul., s. 5-14

⁸³Hamdi Bey-Osgan Efendi (1883)., s. 5

⁸⁴Hamdi Bey-Osgan Efendi (1883)., s. 9

⁸⁵Hamdi Bey-Osgan Efendi (1883)., s. 10-11

⁸⁶Hamdi Bey-Osgan Efendi (1883)., s. 12

⁸⁷Hamdi Bey-Osgan Efendi (1883)., s. 14

⁸⁸Hamdi Bey-Osgan Efendi (1883)., XIII

⁸⁹Hamdi Bey-Osgan Efendi (1883)., s. XIV (Le Tumulus)

çalışmalarına ancak başlayabilmiştir. Yarım asırdan uzun süre çalışılmamış bölgeye giden Dörner, Puchstein ve Humann'ın birlikte yaptığı çalışmaların ışığında bölgede incelemelere başlamıştır⁹⁰. Arsameia Nymphaios kentinin keşfinden sonra Friedrich Karl Dörner çalışmalarını bu bölgeye yoğunlaştırmıştır. 1953-1956 yılları arasında Theresa Goell ile kentte kazılara katılmış, aynı dönemde yine Nemrut Dağı'nda çalışmışlardır⁹¹. Theresa Goell'in 1973 yılına kadar devam eden çalışmalarının ardından 1986 yılından itibaren Sencer Şahin Nemrut Dağı'nda çalışmıştır. Çalışmaların temeli daha çok eserlerin restorasyonu ve müzedeki eserlerin belgelenmesine dayanmaktadır. Bunlar Adıyaman Müzesi ve Nemrut Dağ zirvesindeki eserlerden oluşmaktadır. Yapılan bu çalışmaların yanında bir de tümülüsün incelenmesi için jeofizik ölçümler yapılmıştır⁹². Bu çalışma arkeolojik eserlere herhangi bir zarar vermeden tümülüsün mimarisini ve bir mezar yapısı olup olmadığı araştırılmıştır⁹³. Jeofizik araştırmalarının sonucu 1992 yılında incelenmiş ve I. Antiokhos tarafından yapılan ilk kült alanı olmadığı ortaya çıkartılmıştır. Hem epigrafik hem de arkeolojik eserlerle çıkarılan bu sonucun altı doldurulmuştur. Batı terasında doğuya bakan bir heykel kaidesinin bulunması ve bunun I. Antiokhos tarafından yapılan diğer heykellerle herhangi bir bağı olmayıp ve de çok fazla yıpranmış şekilde bulunmuştur⁹⁴.

2. NEMRUT DAĞI KUTSAL ALANI (HIEROTHESION)

Toros dağlarının doğusunda Adıyaman ilinin Kahta ilçesinin yakınlarında denizden 2150 metre yüksekliğe sahip Nemrut Dağı Kommagene Krallığı Döneminde ayrı bir anlam kazanmıştır. MÖ 69 yılında tahta çıkan I. Antiokhos, I. Mithridates'ten sonra başına geçtiği krallığın dini, siyasi ve sosyal yönden çok farklı bir noktaya taşımıştır. Bunun dini ayağını Nemrut Dağı'na yaptırdığı hierothesionda açık bir şekilde yansıtmıştır. Doğu ve batının birbirlerinde farklı kültürlerinin bir araya geldiği Nemrut Dağı Hellenistik Dönemde yapılan en önemli kült merkezlerinden birisidir.

⁹⁰Dörner (1990)., s. 227

⁹¹Versluys (2017)., s. 42

⁹²S. Şahin (1992)., Nemrut Dağ Projesi: 1889/90 Araştırma Sonuçları, IX Araştırma Sonuçları Toplantısı., Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi., s. 303

⁹³Şahin (1992)., s. 305

⁹⁴S. Şahin (1993)., Nemrut Dağı Jeofizik Ölçümlerin Arkeolojik Açıdan Değerlendirilmesi, X Araştırma Sonuçları Toplantısı., Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi., s. 122

2.1 I. Antiokhos' un Tümülsü

Kommagene Krallığı'nda tercih edilen ölü gömme geleneği tümüls mezarlar olarak sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Tümüls mezar geleneği Anadolu topraklarında sadece Kommagene Krallığı'nda değil, çok daha erken dönemlerden itibaren başvurulan bir yöntemdir. Anadolu'daki en erken örnekleri MÖ 9. yüzyılda Frig başkenti Gordion'da bulunmasından yola çıkılarak Frigler'in MÖ 2. binyılın sonlarında Anadolu topraklarına ilerlemelerinin sonucu olarak tümüls mezar geleneğini beraberinde getirmiş olması sonucuna varılabilir⁹⁵. Lidyalı halkların sıklıkla kullanmış olduğu tümüls mezarları sonraki dönemlerde genele hitap etmeye başlayarak geniş coğrafyalara yayılmıştır. Genel olarak Helenistik Dönem ölü gömme geleneği olarak eskiden gelen bu yöntemin devam etmesiyle birlikte çokça kullanılmıştır. En yakın örnek olarak Kommagene Krallığı ile çağdaş sayabileceğimiz Kapadokya Krallığı, ölü gömme geleneği olarak tümüls kullanmışlardır⁹⁶. Yalnızca Anadolu topraklarında sınırlı kalmamış Helenistik Dönemle birlikte Kuzey Afrika'da Mısır⁹⁷ ve Numidia'da⁹⁸ dönemin geleneklerine uygun şekilde yapılmış tümüls mezarları bulunmaktadır.

Yığma taşlardan yapılmış yaklaşık 50m yüksekliğe sahip tümülsün boyu (Resim 8.), arazinin düz olmamasından kaynaklı olarak doğu terasında 10m daha kısadır⁹⁹. Anadolu da son derece yaygın kullanılan Tümülsler genelde yüksek tepelere, uzaktan görünebilecek bölgelere inşa etme geleneği burada da I. Antiokhos tarafından Toros dağlarının tepesinde uygulanmıştır¹⁰⁰. Diğer benzerlerine göre farklı olarak, soygunculara karşı daha güvenli doğal kaya zirvesine sahip olmasıdır. Diğer örneklerine göre çok daha büyük bir şekilde inşa edilen tümülsün içerisinde kayaya oyulmuş mezar odasına sahip olabilir¹⁰¹.

⁹⁵C.B Rose (2017), Fielwork at Phrygian Gordion,2013-2015, American Journal of Archaeology, Vol. 121, No. 1, s. 171

⁹⁶Versluys (2017), s. 115

⁹⁷Versluys (2017), s. 115

⁹⁸Versluys (2017), s. 115

⁹⁹Dörner (1999), s. 227

¹⁰⁰J.M Mellink (1991), The Tumulus of Nemrut Dağ and its Place in the Anatolian Tradition: Asia Minor Studien 3, Bonn: Habelt, s. 8

¹⁰¹Mellink (1991), s. 8

2.2 Mimari Yapısı

Nemrut Dağı'nın tepesi için tasarlanan yapılar, tabiatın izin verdiği kadarıyla uygulanabilmiştir (Resim 9.). Antiokhos'un tümülüs mezarı dağın tepesinde, sanki dağın devamıymış gibi 50 m daha devam ederek bölgedeki en büyük yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgenin engebeli yapısı sebebiyle tanrı heykellerinin yerleştirileceği alanlar teraslarla desteklenerek kullanışlı bir alan yaratılmıştır. Tepenin kuzeyinde de yine aynı şekilde yapı kalıntılarına bakılarak bir terasın olduğu düşünülmektedir ancak hiçbir zaman tamamlanamadığı için kesin bir şey söylenememektedir. Ancak dönemin diğer eserlerine bakıldığında ve Nemrut Dağı üzerinde aktarılmak istenen fikir incelendiğinde kuzey terasında da dini heykeltıraşlık eserlerinin planlanmış olması gerekmektedir¹⁰² Doğu ve batı terasları birbirleriyle hemen hemen aynı şekilde ancak coğrafi sebeplerden dolayı farklı sıralarda yapılmış heykeltıraşlık eserleriyle donatılmıştır¹⁰³.

Doğu ve batı teraslarında tümülüse arkaları dönük bir şekilde sıralanan I. Antiokhos, Zeus-Oromasdes, Tanrıça Kommagene, Apollon-Mithras-Helios-Hermes ve Herakles-Artagnes-Ares olmak üzere beş tanrı heykeli bulunmaktadır. Her bir heykel parça parça taşların bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Aynı düzlem üzerinde, beş tanrı heykellerinin her iki yanında aslan ve kartal figürleri ile sınırlandırılmışlardır. Tanrı heykellerinin oturdukları tahtların hemen arkasında isimlerinin yazılı olduğu ve tanımlarının yapıldığı büyük "Nomos" yazıtı bulunmaktadır¹⁰⁴ Doğu terasındaki heykellerin bulunduğu sıranın hemen önünde mitolojik deksisos sahnelerinin bulunduğu bölüm gelmektedir¹⁰⁵. Bu kabartma panellerinde gösterilen sahnelerde I. Antiokhos ve yanında bulunan diğer tanrılarla el sıkışması ve aslan horoskobu verilmiştir¹⁰⁶. Doğu terasında, tanrı heykelleri ve deksiosis kabartmalarının bittiği bölümlerde terasın her iki yanına karşılıklı olarak konumlandırılan I. Antiokhos'un soyunun dayandırıldığı kökleri gösteren atalar galerileri bulunmakta ve en büyük heykel gruplarını oluşturmaktadır. Kuzey de bulunan kaideler baba tarafına güneyde bulunan kaideler ise anne tarafına

¹⁰²Jacobs (2018), s. 100

¹⁰³Kutsal alan ilk bulunduğu dönemlerde ayrıntılı bir şekilde çalışılmamış, 1950'li yıllarda Theresa Goell'in yaptığı kazıların sonuçları yayınlanana kadar bölgenin genel yapısı hakkında kesin bir bilgi edinilememiştir.

¹⁰⁴Puchstein (1890), s. 264-271

¹⁰⁵Sanders (1996), s. 224

¹⁰⁶Sanders (1996), s. 193

aittir¹⁰⁷. Bölge bir kült alanı olarak tasarlandığından dolayı bir de tanrı heykellerinin karşısına yerleştirilen bir de altar bulunmaktadır. Basamaklı olarak planlanan altanın tanrılara adanacak kurbanların ve sunu ritüellerinin yapıldığı yer olarak kullanılması muhtemeldir.

Batı terasında da altar haricindeki her öge aynı şekilde kullanılmaktadır. Ancak bu öğeler teraslardaki zeminin el verdiği ölçüde yerleştirildiği için aynı simetride yapılamamışlardır. Aynı şekilde arkası dönük konumlandırılan tanrı heykellerinin sırası, doğu terasına göre farklı olsa da aynı heykeller kullanılmıştır. Deksisosis sahnelerinin bulunduğu kabartmalar burada tanrı heykelleriyle aynı düzlemde, kuzey yönüne doğru devam eden poyuma yapılmışlardır. Atalar kabartmaları ise karşılıklı olarak değil “L” şeklinde güneyde baba tarafı, batıda ise anne tarafının ataları görülmektedir¹⁰⁸.

3. DOĞU TERASI

Nemrut Dağı Hierothesion’un doğu terası, dikdörtgen şeklinde heykeltıraşlık ve mimari öğelerle doldurulmuş, kutsal alandaki en büyük terastır (Resim 10). I. Antiokhos’un tümülüsüne arkası dönük şekilde dizilmiş tanrı heykelleri ve her iki yanında sırayı sonlandıran aslan ve kartal heykelleri bulunmaktadır¹⁰⁹. Tanrı heykelleri ve karşısında bulunan altara dik açıyla yerleştirilen anne ve baba tarafı atalar galerisi yerleştirilmiştir. Büyük tanrı heykellerinin bulunduğu podyumun hemen arkasına kendisi, ataları, tanrılar ve yarattığı yeni dinin özelliklerinden bahsedilen Nomos yazıtı bulunmaktadır¹¹⁰. Heykellerin önünde ise Antiokhos’un tahttaki tanrılarla el sıkıştığı deksiosis sahneleri, aslan horoskobu ve bu grubu her iki taraftan da sınırlandıran kartal ve aslan figürleri bulunmaktadır.

3.1 Altar

Ateş çoğu inanışın içinde özel bir yere sahip olan, tanrıyla bir çeşit iletişim aracı olarak kullanılmıştır. Ateşin Zerdüştlük inancında tanrıya edilen duanın ulaşması için kullanıldığı düşünülür ancak sadece bu inanışa özgü olmayıp diğer dine ait ritüellerde

¹⁰⁷Sanders (1996), s. 252-306

¹⁰⁸Sanders (1996), s. 322

¹⁰⁹Sanders (1996), s. 100

¹¹⁰Puchstein (1890), s. 264-271

de kullanıldığı bilinmektedir¹¹¹. Zerdüştlük inancına göre de ateşin önemi yüksektir ve özel uygulamalarla korunmuşlardır. Bu sebeple İran coğrafyasında bulunan ateş altırlarının genel özelliği dört sütunla çevrili, üstü kapalı bir yapının içinde yanan ateş korunmuş (Resim 11.) ve asla sönmemesi sağlanmıştır¹¹². Ateşin sürekli yanması için görevli rahipler bile ateşe yaklaşırken son derece dikkatli olmalıdırlar. Akhaemenid inanışı her ne kadar Zoroastrian dini çevresinde gelişse de kendilerinden de yenilikler katarak ateşin yerden yükseltılarak (Resim 12.) yanmasını sağlamışlardır¹¹³. Pers coğrafyasındaki Zoroastrian dininde, erken dönemlerde yanan ateşin ayrı bir yapı içinde yandığına dair ulaşan bir bilgi olmadığından dolayı önce saraylarda muhafaza edildiği düşünölmektedir¹¹⁴.

Nemrut Dağı'ndaki altar doğu terasında yamacın yakınlarına, devasa tanrı heykellerinin hemen karşısına yapılmıştır¹¹⁵. Tahtta ve deksiosis sahnelerindeki Zeus-Oromasdes figürüyle tam karşısına, hemen hemen aynı ekseninde olacak şekilde konumlandırılmıştır¹¹⁶. Coğrafi koşulların elverişsizliği sebebiyle mi yoksa İranlı atalarının dinini vurgulamak için mi doğu terasına yapıldığı tam olarak bilinmemektedir. Doğu ve batı terasının düzenlemesine bakıldığında tek farklılık olarak bu yapı görölmektedir. Günümüze sadece temelden itibaren basamakların bittiği yere kadar olan bölüm ulaşması sebebiyle mimari yapısı hakkında fikir edinilememektedir. Ancak İran coğrafyasındaki günümüze ulaşmış örneklerinden yola çıkılarak hakkında birkaç bilgi edinilebilir¹¹⁷.

Altarın içinde bulunan küllerin sebebiyle burada ateş yakıldığı¹¹⁸, İran örnekleri göz önünde bulundurulduğunda hiç sönmeyen bir ateş olması gerekir. Ancak Nemrut Dağı'nda birçok yeni uygulamanın görölməsi sebebiyle burada yanan ateş farklı

¹¹¹R. Boucharlat (2014)., Fire Altars and Fire Temples In The First Millenia BC/AD In The Iranian World: Proceedings of the 8th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East, Wiesbaden, s. 9

¹¹²Boucharlat (2014)., s. 9

¹¹³M. Boyce (1979)., Zoroastrians, Their Religious Beliefs and Practices, London, s. 60

¹¹⁴Boyce (1979)., s. 60

¹¹⁵Sanders (1979), s. 140

¹¹⁶D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell, Winona Lake: Eisenbrauns, s. 108

¹¹⁷Mary Boyce'un 2001 yılındaki Zoroastrians kitabında Akhaemenid döneminde ibadetin nasıl ve nerelerde yapıldığıyla ilgili bilgilere ulaşılabilir. Burada detaylı bir şekilde ibadet merkezlerini, ateşin nerede, nasıl kullanıldığını ve rahiplerin görevlerini aktarmaktadır. Ayrıca Daniel T. Potts'un 2007 yılındaki geç Akhaemenid dönemi sikkeleri üzerine yazdığı makalede, ateş altırlarının mimari özellikleri Persid ve Sasani paralarının üzerinde detaylı bir şekilde görölmektedir.

¹¹⁸Sanders (1996)., s. 109

kullanılmış olabilir. Ateşin yandığı kesin olmasına rağmen sonsuza kadar yanıp yanmadığı bilinmemektedir.

I. Antiokhos'un başvurduğu tanrılar ve dekiosis sahnesindeki aslan horoskopu yıldızlarla ilgisini göstermektedir. Altarın doğu terasına yapılmasının sebebi de bu gezegenlere bağlı olarak yerleştirilmesi muhtemeldir. Nemrut Dağı'nda doğan güneşe göre ateşin kontrol edildiği bir sistem ile gün doğarken yakılan ateş gece olana kadar yanıp gecede söndürülmüş olabilir. Altarın bulunduğu alanda da üstünün kapalı olduğuna dair herhangi bir bilgi olmadığından dolayı burada İran geleneklerinde gelen sonsuz ateşin varlığında söz etmek zorlaşmaktadır.

3.2 I. Antiokhos Heykeli

I. Antiokhos MÖ 69 yılından MÖ 36 yılına kadar krallığın başında bulunmuş ve bu dönemde yeni bir kült adı altında kendisini ilahlaştırarak, Pers ve Yunan dünyasının en önemli tanrılarının arasında kendine yer vermiştir¹¹⁹. Yapılan bu kült reformunun altında yukarda değindiğimiz pek çok sebep olsa da Nemrut Dağı'nda hayata geçirilen uygulamanın ne önceki dönemde ne de sonraki dönemde eşi benzeri yoktur. Pontus ve Kapadokya gibi Kommagene Krallığı'nın Pers etkisi altında bulunduğu dönemlerde hemen hemen aynı kaderi paylaşmasına rağmen I. Antiokhos kadar büyük bir reforma imza atamamışlardır. Özlerini her ne kadar korumuş olsalar da tam anlamıyla ya batıya ya da doğuya dönük bir yaşam sürmüşlerdir. Ancak Kommagene Krallığı örnek diğer krallıklar gibi kendi kaderini çizememiş ve bulunduğu coğrafyanın kaderini yaşamak zorunda kalmıştır. Her dönemde kesişim yollarının üstünde, çekişmelerin arasında kaldığından dolayı krallarda bir çıkış yolu aramak zorunda kalmışlardır. Böylelikle I. Mithridates Kallinikos Roma'nın karşısında dururken¹²⁰, oğlu I. Antiokhos Roma'nın yanında olmayı seçmiştir¹²¹. Tamamen politik olarak şekillenen bu seçimlerin dayanağı içinde I. Antiokhos dönemin şartlarına uygun olarak kendisinin de içinde bulunduğu bir din oluşturmuştur.

Bir tanrı olarak I. Antiokhos, Nemrut Dağı'nda atalarının geleneklerinden gelen tanrılarının yanında otururken görülmektedir. Tanrı heykelleri sırasının başında aynı düzlemde oluşturulmuş tahtın üzerinde oturur vaziyette verilmiştir (Resim 13). Heykel

¹¹⁹Wagner (2018), s. 56

¹²⁰Wagner (2018), s. 41

¹²¹Wagner (2018), s. 41-42

günümüze vücut hala tahtta oturur, baş ise yere düşmüş bir şekilde ulaşmıştır. Genç ve sakalsız bir yüze sahip şekilde betimlenen Antiokhos, bu uygulama ile Klasik ve Helenistik Dönem tanrıların heykellerinde uygulanan özellikleri yansıttığı görülmektedir¹²² (Resim 14). Genel olarak bütün erkek tanrı heykellerinin görüntüsü tamamen Pers geleneklerine uygun şekilde verilmiştir. Uzun bir manto, altında ayak bileklerine kadar uzanan uzun kollu bir gömlek, pantolon ve Pers ayakkabısı giymektedir¹²³. Yukarda, sağ omzun üstünde fibula ile tutturulmuş khimation vücudun bütün sol kısmını kapatarak arkadan diz altında kaval kemiklerine kadar inmektedir¹²⁴.

Genellikle at binen halkların giydiği bu kıyafet türü Akhaemenid kral giysisini oluşturmaktadır¹²⁵. Burada atalarının kıyafetlerinde farklı olarak önden bacakların arası görünecek şekilde toplanarak büzgü oluşturulmuş ve kemer kullanılmamıştır¹²⁶. Pers atalarının eserlerine bakıldığında¹²⁷, kendilerini betimleme üsluplarında Kommagene ile benzerlikler olsa da aradan geçen sürede yaşanan Helen istilası ve Parthlar'ın ortaya çıkması gibi olayların sonucunda değişime uğrayarak kendine özgü bir üslup Nemrut Dağı'nda oluşturulmuştur.

Perslerin sikkeler ve heykeltıraşlık eserlerinde başlarında taşıdıkları başlıklar en ayırt edici özellik olarak karşımıza çıkmaktadır¹²⁸. Kendi içinde de farklı anlamlar taşıyan bu başlıklar Nemrut Dağı'nda daha farklı bir anlamda kullanılmış olabilir. Bahsettiğimiz farklı Pers¹²⁹, Satrap¹³⁰ ve Sivri Uçlu¹³¹ başlıklar atalar kabartmalarında ayrı ayrı farklı kişilere atfedilerek başlarına yerleştirilmiştir. Bunlardan farklı olarak I. Antiokhos Pers atalarının soyunun dayandığı, Orontes hanedanlığının mensubu olduğu Armenia Krallığı'na ait başlık giymektedir¹³². Armenia başlığı¹³³ olarak bilinen bu başlık Pers başlıklarına göre daha süslü ve küt bir yapısı vardır. Başlığın yan tarafı ve üstünde bulunan süsleme bölgelerinde genelde aslan figürü bulunmaktadır¹³⁴. Üstünde

¹²²Jacobs (2018), s. 125

¹²³Jacobs (2018), s. 93

¹²⁴Jacobs (2018), s. 93

¹²⁵Jacobs (2018), s. 93

¹²⁶D. Schlumberger (1960), Descendants Non-Mediterranéens de L'art Grec: Syrie 37, s. 277

¹²⁷En güzel örneklerini İran'da I. Dareios tarafından yaptırılmış Perslerin başkenti Persepolis' de görebilmekteyiz. Bkz. Koch H., Persepolis: glänzende Hauptstadt es Perseerreichs 2001.

¹²⁸Ayrıntılı olarak Ayr. Bkz. Young J.H., Commagenian Tiara (1964)

¹²⁹J.H Young (1964), Commagenian Tiaras: Royal and Divine, AJA Vol.68 No.1, s. 34

¹³⁰Young (1964), s. 34

¹³¹Young (1964), s. 34

¹³²Young (1964), s. 30-31

¹³³John H. Young'a göre Pers başlıklarından ayrı Nemrut Dağı'nda dördüncü bir başlık olarak bahsetmiştir.

¹³⁴Young (1964), s. 30-31

ise beş adet çıkıntının bulunduğu noktalar ince palmetlerle süslenmiş, alt tarafta ise tekrardan şeritler halinde palmet ve aslan figürleri kullanılmıştır¹³⁵. Kutsal alanının tamamı ele alındığında bu başlığa sahip başka bir figür bulunmamaktadır. Diğer tanrılardan farklı olarak bir başlık takması belki de Persli kimliğiyle arasına biraz mesafe koyup Yunan dünyasından tam olarak uzaklaşmak istememiş de olabilir. Bu uygulamanın neden sadece I. Antiokhos'un üzerinde yer aldığı kesin olarak bilinmese de atalarının özelliklerini taşımak istemiş olabilir. Dönemde yaşanan olaylara da bakıldığında Roma'nın MÖ 69 yılında Armenia Krallığı'nın genişleme politikasını durdurması ve Tigranes'i yenilgiye uğratmasıyla ortaya çıkan siyasi boşluğu yerel yönetimlerle doldurmaya çalışmıştır¹³⁶. Roma hakimiyeti altında olmasına rağmen Kommagene Kralı I. Antiokhos kendisini Tigranes'in halefi olarak tanıtmıştır¹³⁷. Armenia Krallığı ile Orontes Hanedanlığı sebebiyle zaten var olan bağlantılar yaşanan bu olayla belki de daha da güçlenerek bunu bütün dünyaya Nemrut Dağı aracılığıyla anlatmak istemiş olabilir.

Klasik Dönem sanatında görülen 'ideal güzellik' kavramı Helenistik Dönemde yerini gerçekçiliğe bırakmasıyla yeni bir üslup ortaya çıkmıştır¹³⁸. Helenistik Dönem heykel sanatının en önemli özelliği yaşanan duygunun suratta yarattığı ifadedir. Gerçekçi yapılan heykeller sonradan daha da ayrıntılara girerek portre olarak anılarak kişilerin önemli özelliklerinin aktarıldığı şekliyle yapılacaktır. Burada genel Helenistik üslubun uygulanıp uygulanmadığını söylemek zordur. Hierothesion'un tam olarak tamamlanamadığından dolayı eksik kalan heykellerin üzerinde uygulanan teknikler hakkında kesin bir görüş söylenemese de yine de bakışlardan biraz daha barok üslubun¹³⁹ uygulandığı söylenebilir. Uzağa bakan düşünceli bir yapıya sahip yüzlerin bu üslupla yapılmış olması muhtemeldir.

3.3 Tanrıça Kommagene (Thyke) Heykeli

Helenistik Dönemle birlikte büyüyen krallığın içerisinde bulunan halkların ihtiyaçlarını karşılayacak yeni tanrı ve tanrıçalarda ortaya çıkmıştır. Bunların başında en

¹³⁵Young (1964), s. 31

¹³⁶Wagner (2018), s. 61

¹³⁷Wagner (2018), s. 61

¹³⁸R.R.R Smith (1991), Hellenistic Sculpture. London. s. 63

¹³⁹Helenistik dönemle birlikte ortaya çıkan barok üslubu eserde verilen kişinin, içinde bulunduğu duruma bağlı olarak iç dünyasında çektiği acı, özlem vb. duyguların dışa vurulmuş halidir. En iyi örnekleri ise Pergamon Sunağı Galat grubu ve Lakoon grubu heykelleridir. Bkz. Smith R.R.R., Hellenistic Sculpture.

yaygın şekilde kullanılan Tanrıça Thyke, şehrin koruyucusu ve bolluk bereket tanrıçası olarak yaygınlaşmıştır¹⁴⁰. Yunan dünyasında genel olarak kafasında şehrin sembolü kale duvarlarından oluşan bir taç, elinde ise bereket boynuzuyla verilmektedir¹⁴¹. Nemrut Dağı'nda doğu terasında, ikinci sırada bulunan tanrıça Kommagene'de (Resim 15) benzer özelliklere sahip olmalıdır. Kafasında meyve ve bitkilerden oluşan kalathos, elinde bereket boynuzu (Resim 16) ve kucağındaki çiçek demetiyle birlikte Yunan dünyasındaki tanrıça Thyke ile oldukça benzerlikler göstermektedir¹⁴². Oldukça süslü bir şekilde kulaklarında küpe, kollarında da bileziklerle birlikte verilmiştir¹⁴³. Üstünde diğer tanrılarla birlikte aynı şekilde bir khimation ve altında diz altına kadar uzanan bir khiton giymektedir¹⁴⁴.

3.4 Zeus-Oromasdes Heykeli

Zeus Olimposlu tanrılarının başındaki isim olarak Yunan panteonunun en önemli tanrısıdır. Oromasdes ise Zerdüşt dininde karşılığı Ahura Mazda olarak bilinen gök tanrısıdır¹⁴⁵. Ahura Mazda'nın Zerdüşt dinindeki tanrılar arasındaki yeri en üstte olduğundan dolayı antik kaynaklarda da Zeus ile eşdeğer olarak bahsedilmektedir¹⁴⁶. Oromasdes'in Nemrut Dağı'nda bulunan tanrılar arasındaki varlığı hem Zerdüştlük dininin en büyük tanrısı olması hem de I. Dareios'un koruyucu tanrısı olarak seçmesi nedeniyle desteklenmektedir. I. Antiokhos'un uygulamaya çalıştığı politikanın, her iki dünyaya ait panteonların içerisindeki en büyük tanrılarının kullanılmaması da zaten söz konusu olamazdı. Doğu terasının önemi göz önüne alındığında da tanrılar arasında ortada bulunması ve diğerlerinden daha büyük şekilde yapılması da bunu kanıtlamaktadır.

Zeus-Oromasdes Tanrılarının ortasında diğerlerinden daha büyük şekilde, aslanlarla bezeli bir tahtta oturmaktadır. Görünüş olarak tamamen doğulu bir şekilde verilmiştir (Resim 17). Doğu geleneğine uygun olarak uzun khimation, khiton ve pantolon dizin altına kadar uzanmaktadır¹⁴⁷. Terasın diğer tanrılarındaki gibi khimation,

¹⁴⁰S.B Matheson (1994)., "The Goddess Tyche", An Obsession with Fortune: Tyche in Greek and Roman Art, s. 20-22

¹⁴¹Matheson (1994)., s. 21

¹⁴²Jacobs (2018)., s. 94

¹⁴³Jacobs (2018)., s. 94

¹⁴⁴Jacobs (2018)., s. 94

¹⁴⁵Jacobs (2018)., s. 120

¹⁴⁶Jacobs (2018)., s. 120

¹⁴⁷Jacobs (2018)., s. 93

vücudun sağ tarafını açık bırakacak şekilde sol taraftan aşağıya kadar inmektedir¹⁴⁸. Altında ise khiton ve ayaklarında uzun sandaletler bulunmaktadır¹⁴⁹. Elinde kesin olmamakla birlikte asa veya barsman¹⁵⁰ tutmaktadır¹⁵¹.

Batı geleneğinde panteonun üstündeki tanrılar olgun ve sakalı uzun olarak verilmesi belki de buradaki batı etkisi olarak bahsedilebilir (Resim 18). Klasik Dönemde yapılmış olan Zeus heykellerinde, her ne kadar dönemin ideal güzellik anlayışı yaygın olsa da bunu yüzünde yansıtmak yerine vücudunda gösterip yüz hatlarında yaşlılık ifadesi verilmektedir.

Başında Pers atalarının taktığı, atalar galerisinde de I. Antiokhos'un en erken soylarının üzerinde görülen Pers başlığı¹⁵² ve diadem takan Zeus-Oromasdes'in İran'lı özelliği vurgulanmaktadır¹⁵³. Tacın üstü ise şimşek demeti motifleri ile süslenmiştir¹⁵⁴. Pers başlıkları¹⁵⁵ bütün doğulu halkların betimlenirken başvurulan bir figür olarak kullanılmış hatta Phryg başlıklarına da benzer, uzun, sivri uçlu ve uç tarafı öne doğru yuvarlak, ense ve kulaklar kapalı şekildedir.

3.5 Apollon-Mithras-Helios-Hermes Heykeli

Helen ve onlara göre barbar olan halkların inanç sistemlerinde güneş önemli bir role sahiptir¹⁵⁶. Mezopotamya coğrafyasına yayılmış birçok farklı adla anılarak tapınım görmüş ve panteonun en üstünde yerlerinin almışlardır. Akhaemenid dininde de Mithras¹⁵⁷ olarak anılan sonrasında Roma topraklarının hemen her yerinde tapınım görmüş kült Helen dünyasında Helios ile bağlantılı olarak gelişmiştir. Apollon'un ışıkla bağlantısı sebebiyle yer aldığı bu grupta haberci tanrı Hermes'e de yer verilmiştir (Resim 19).

¹⁴⁸Jacobs (2018)., s. 93

¹⁴⁹Sanders (1996)., s. 102

¹⁵⁰Zoroastrian dininin kutsal kitabı Avesta'da bahsedilen, ritüel esnasında rahiplerin (magos) elinde tuttuğu dallardan oluşan bir demet.

¹⁵¹Sanders (1996)., s. 101

¹⁵²Young (1964)., s. 31

¹⁵³Sanders (1996)., s. 101

¹⁵⁴Sanders (1996)., s. 101

¹⁵⁵Wagner (2018)., s. 57

¹⁵⁶Speidel (1980), s. 8

¹⁵⁷Sanders (1996), s. 101

I. Antiokhos'un oluşturduğu yeni panteonda önceden de bahsettiğimiz gibi babasının dönemindeki tanrıları da dikkatlice kullanmıştır¹⁵⁸. Arsameia am Nymphaios kentindeki I. Mithridates Kallinikos'un kutsal alanında tanrı Mithras, ışıklı tacıyla birlikte görülmektedir¹⁵⁹. I. Mithridates'in Mithras'ı resmetme şekli, I. Antiokhos'un Mithras figüründen yola çıkarak güneşle ilişkili diğer tanrıları kullanmasına olanak sağlamıştır¹⁶⁰. Böylelikle her iki kültürün özelliklerini yansıtan figürlerle yeni oluşturulan dinin halka daha kolay aktarılması sağlanmıştır.

Tanrıların genel görünümüyle uygun şekilde genç, sakalsız, aynı kıyafetlerle ve aynı tarzda verilmiştir (Resim 20). Zeus-Oromasdes ile aynı Parth başlığını taşımaktadır¹⁶¹.

3.6 Artagnes-Herakles-Ares Heykeli

Herakles Helen dünyasında on iki işini yerine getirmesiyle tanrısal statüye ulaşmış, Ares ise savaş tanrısı olarak yerini almıştır¹⁶². Helence ismiyle Artagnes, Akhaemenid dünyasında bile neredeyse hiç kullanılmamasına rağmen Zerdüştlere kutsal kitabı Avesta'da savaşla ilişkili olarak Veretragna ismiyle bahsedilmektedir¹⁶³. I. Mithridates Kallinikos Herakles-Artagnes figürünü Arsameia am Nymphaios kentinde kullanmasından yola çıkılarak, tanrı Ares bu gruba eklenmiş ve I. Antiokhos' tarafından kullanılmıştır¹⁶⁴ (Resim 21).

I. Mithridates oğluna kıyasla Parth etkisini eserlerde daha çok hissettiren yine de akrabalık ilişkileri sebebiyle de Helen köklerini dahil eden bir tutum içinde olmuştur. Ancak I. Antiokhos'un düşüncesi daha çok gezegenlere göre şekillenmiştir¹⁶⁵. Helen dünyasında Herakles sakallı (Resim 22), elinde sopası ve boynunda aslan postuyla birlikte çıplak şekilde gösterilmektedir. Burada da bu geleneğe uygun olarak betimlenmiş ancak aslan postu yerine bazı tasvirlerde kıyafetli biçimde, doğu etkili

¹⁵⁸Waldmann (1996)., s. 111

¹⁵⁹Waldmann (1973)., s. 111

¹⁶⁰Waldmann (1973)., s. 149

¹⁶¹Young (1964)., s. 31

¹⁶²Jacobs (2018)., s. 122

¹⁶³Jacobs (2018)., s. 122

¹⁶⁴Waldmann (1973)., s. 146

¹⁶⁵Waldmann (1973)., s. 147

betimlenmektedir¹⁶⁶. Kafasında I. Antiokhos'un atalar kabartmasındaki birkaç figürde de görülen sivri uçlu başlık takmaktadır¹⁶⁷.

3.7 Aslan ve Kartal Heykelleri

Nemrut Dağı'nda, tahtta oturan tanrı heykellerinin her iki tarafında, Antiokhos ve Herakles'in yanında aslan (Resim 23-24) ve kartal (Resim 25-26) figürleri bulunmaktadır. Ancak Antiokhos'un yanındaki figürlerin parçalarından günümüze fazla bir şey ulaşamamıştır¹⁶⁸. Tanrıların her iki ucundaki kartal heykeli iç tarafta, aslan heykeli ise dış tarafta yerleştirilmiştir. Günümüze Herakles heykelinin yanındaki aslan ve kartal heykelinin bir kısmı ulaşabilmiştir.

Aslan heykeli arka ayakları üzerine oturmuş biçimde gösterilmiştir. Ağzı açık bir şekilde verilmiş ve yeleleri göğsüne kadar inmektedir. Kafasındaki yelelerin altında kulaklar derin delikler halinde gösterilmiştir. Kartal heykeline göre daha ayrıntılı gösterilmiş aslanın, yelelerindeki ayrıntılar ve ön bacaklarının arkasındaki tüy ayrıntıları işlenmiştir¹⁶⁹.

Kartal heykeli son derece sade, aslanla aynı pozisyonda, oturur şekilde verilmiştir. Kartalın büyük gagası ve gözlerinin açıklığı güçlü bir duruş kazandırmıştır. Kanatların gösteriliş şeklide bahsettiğimiz gücü desteklemektedir. Kartal heykelinin tamamına uygulanan sadelik nedeniyle tüy ayrıntısı sadece pençelerin üstünde gösterilmiştir.

3.8 Deksisosis Sahneleri

Nemrut Dağı'nda tahtta oturan tanrıların her birinin I. Antiokhos ile el sıkışma (deksiosis) sahneleri mevcuttur. Bunlar doğu terasında tahtta oturan tanrıların önünde, ayrı bir podyumda duran beş ayrı kabartma olup dördü tanrılarla kralın el sıkışma sahnesi, beşincisi ise aslan horoskopudur¹⁷⁰. Kabartma sırasının her iki yanında da aslan ve kartal heykelleri ile süslenmektedir. Doğu terasındaki kabartma heykelleri batı terasındakilere göre çok daha kötü durumda olduklarından dolayı, günümüze fazla bir şey ulaşamamıştır.

¹⁶⁶Sanders (1996), s. 193

¹⁶⁷Young (1964), s. 31

¹⁶⁸Sanders (1996), s. 194

¹⁶⁹Sanders (1996), s. 194

¹⁷⁰Jacobs (2018), s. 96

Deksiosis sahneleri tahtta oturan heykellerin sırasıyla aynı şekilde düzenlenmemiştir¹⁷¹. Aslan horoskopu başta olmak üzere sırasıyla Herakles-Artagnes-Ares, Zeus-Oromasdes, Apollon-Mithras-Helios-Hermes ve tanrıça Kommagene şeklindedir. Yeri değişmeyen tek tanrı Zeus-Oromasdes tahtta oturan tanrıların arasındaki gibi ortada bulunmaktadır. Zeus diğer tanrılardan farklı olarak, hiyerarşik düzeni belirtmişçesine tahtta oturur şekilde ve daha büyük betimlenmiştir.

Doğu terası deksiosis sahnelerinden günümüze ulaşan az sayıdaki eserden Zeus-Oromasdes'e ait olabilecek bir yazıt parçasından yola çıkarak, batı terasındaki örnekler de göz önüne alındığında buradaki her bir stelin arkasında bir bilgilendirme yazıtı olması gerekmektedir¹⁷². Doğu terası deksiosis sahneleri bahsettiğimiz üzere kötü kondisyona sahip şekilde günümüze ulaşmışlardır.

Deksiosis sahnelerinin genel özelliği sahnenin sağında betimlenen figür her zaman karşısındakinden üstün özelliklere sahip, buyruk veren kişidir¹⁷³. Burada tanrıların genel olarak I. Antiokhos'dan daha büyük olarak yapılması aralarındaki farkın yansıtılma biçimidir. Her ne kadar tahtta oturan tanrıların yanında bir yere sahip olsa da kabartmalarda bu durum daha farklıdır ancak yine de tanrılarla arasındaki şartların eşit olmaması, kendisinin tanrıların yanında oturmasına engel değildir.

Doğu terasındaki tanrıça Kommagene deksiosis sahnesinden günümüze ulaşan çok az parça bulunmuştur. Birkaç kol ve elbise parçasından oluşan tanrıça Kommagene, üzerine konuşulamayacak kadar kötü durumdadır (Resim 27)¹⁷⁴. Ancak her iki terasın heykeltıraşlık kompozisyonundaki benzerlik sebebiyle burada da benzer bir sahnenin bulunduğu ve bu parçalarında tanrıça Kommagene'ye ait olduğu düşünülmektedir¹⁷⁵.

¹⁷¹Sanders (1996)., s. 107

¹⁷²Sanders (1996)., s. 107

¹⁷³Jacobs (2018)., s. 95

¹⁷⁴Sanders (1996)., s. 225

¹⁷⁵Sanders (1996)., s. 225

Apollon-Mithras-Helios-Hermes'in ¹⁷⁶ doğu tarasındaki sahnesinin bilinen az sayıdaki parçası Antiokhos'un üst gövdesi (Resim 28) ve Apollon-Mithras'ın sol elinden (Resim 29) oluşmaktadır¹⁷⁷. İki parçada son derece aşınmış ve bozulmuş şekilde bulunmuştur.

Zeus-Oromasdes deksiosis sahnesi doğu terasındaki bahsettiğimiz diğer örneklerine benzer şekilde oldukça kötü durumdadır (Resim 30). Birkaç örnek dışında günümüze fazla bir şey ulaşamamıştır. Bunlardan ilki Zeus'un tahtındaki kolları süsleyen aslan başı motif (Resim 31), üstündeki kolu ve yukarıda elinde tuttuğu asasının ufak bir parçasının (Resim 32) bulunduğu kesittir¹⁷⁸. İkincisi ise Zeus'un diğer kolu, elbisesinin ve zırhının bir kısmının yanında oturduğu tahtın süslemelerinin yer aldığı kesit bulunmuştur¹⁷⁹. I. Antiokhos ise son derece kötü korunmuş şekilde kafasının bulunduğu bir kesitle günümüze ulaşabilmiştir.

Son deksiosis sahnesi ise Artagnes-Herakles-Ares'e¹⁸⁰ aittir. Günümüze ulaşan kesitin üst yüzeyi oldukça aşınmıştır (Resim 33) ancak yine de bazı ayrıntılar fark edilebilir. Herakles'in kafasındaki asma yapraklarından tacının bir kısmı ve elinde tuttuğu sopanın silueti görülebilir. Antiokhos ise kafasındaki tacı, asası ve arkadan sarkan pelerini fark edilmektedir¹⁸¹.

¹⁷⁶Apollon'un Kommagene Krallığı'nda farklı betimleme üsluplarıyla gösterilmektedir. Sofraz Köy stelindeki deksiosis sahnesinde olduğu gibi Apollon yalın bir şekilde gösterilmiştir. Nemrud Dağı'ndaki Mithras-Helios-Hermes senkretik hali burada uygulanmamıştır. Genel olarak Yunan dünyasındaki gibi çıplak bir şekilde gösterilmiştir. Buradaki stelde görülen Apollon betiminin I. Antiokhos'un oluşturduğu kültten önce yapılmış olması muhtemeldir. I. Antiokhos'un oluşturduğu kültün temelini iki farklı geleneğin birleşmesiyle ortaya çıkan senkretik tanrılar oluşturduğu için sadece batı tarzında gösterilmesi yanlış olacaktır. Ayr. Bkz. Wagner J.-Petzl G., Eine neue Temenos-Stele des Königs Antiochos I. Von Kommagene, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Rudolf Habelt (1976)., s. 204 vd. Sofraz köy stelinin dışında bir dönem Kommagene yönetimi altına girmiş Zeugma kentinde de Apollon-Mithras-Helios-Hermes deksiosis sahnesi gösterilmiştir. Ayr. Bkz. C.B. Rose, A New Relief of Antiochos I. of Commagene and Other Stone Sculpture from Zeugma, Excavations of Zeugma Vol. 1 (Ed. William Aylward), California., s. 220-231

¹⁷⁷Sanders (1996)., s. 225

¹⁷⁸Sanders (1996)., s. 226

¹⁷⁹Sanders (1996)., s. 226

¹⁸⁰Herakles deksiosis sahnesi, Nemrut Dağı'ndaki diğer tanrılar gibi krallığın farklı köşelerinde örnekleri mevcuttur. Bunlardan Arsameia am Nymphaios kentindeki örnek verilebilir. Burada da aynı şekilde tamamen Yunan geleneğine ait bir Herakles görülmektedir. Ayr. Bkz., Wagner-Petzl (1976)., s. (208). Herakles deksiosis sahnesinin bir başka örneği ise Zeugma kentinde görülmektedir. Bkz. Rose (2013)., s. 226-227

¹⁸¹Sanders (1996)., s. 229

3.9 Aslan Horoskopu

Deksiosis sahneleriyle aynı podyumda duran ve sahnelerle alakalı olarak aslan horoskopu bulunmaktadır. Deksiosis sahnelerinde anlatılmak istenen konunun bir parçası olarak bu kompozisyonun içinde yerini almıştır. Doğu terasındaki aslan horoskopunun üzerindeki birkaç yıldız ve aslanın başındaki birkaç ufak detaylar ancak görülebilmektedir. Soluna doğru yürür şeklindeki duran aslanın kafası cepheden verilmiştir. Yıldızlardan birinin üstündeki yazıtla birlikte korunabilmesi sebebiyle Mars'a ait olduğu ortaya çıkmıştır¹⁸².

Aslan horoskopu, aslan takımyıldızındaki Merkür, Mars, Jupiter ve Ay'ı temsil etmektedir. Bu gezegenlerin her biri Yunan dünyasındaki Apollon, Herakles ve Zeus gibi en önemli tanrılarla birlikte temsil edilmektedir¹⁸³. Ay'ın Nemrut Dağındaki karşılığı tanrıça Kommagene zaten Arsameia am Nymphaios kentinde daha öncesinde de kullanılan bir figür olan tanrıça Hera'nın temsil edildiği gezegendir¹⁸⁴. Zeus Jupiter, Apollon Merkür ve Herakles ise Mars ile ilişkilidir¹⁸⁵. Astrolojik olarak her bir gezegenin, Nemrut Dağı'nda kullanılan tanrılara karşılık geldiği özelliklere sahip olması da buradaki anlatılmak istenen olayın dayandığı güçlü astrolojik temelleri göstermektedir.

3.10 Atalar Galerisi

Ata kültü temelde önemli işler yapmış aile büyüklerinin onurlandırılması için uygulanmaktadır. I. Antiokhos kendisinden çok daha eski medeniyetlere ait bir gelenek olan ata kültünü Nemrut Dağı'nda kullanmıştır. Yalnızca bulunduğu coğrafya ile sınırlı kalmayan bu uygulamanın örnekleri Roma'ya kadar uzanmaktadır. Örneğin; Kuzey Suriye bölgesinde, Geç Hitit devletleri arasında ata kültü uygulamasının örnekleri mevcuttur¹⁸⁶. Roma'da cumhuriyet döneminde evlerin bir bölümünde de atalarının büstleri sergilenmekteydi. İmparatorluk Dönemiyle birlikte de imparatorlar soylarını Roma'nın kuruluş mitolojisindeki Aeneas ile Troia savaşına kadar dayandırmışlardır¹⁸⁷. I. Antiokhos'un yaptığı gibi ataların mitolojik olaylara ve içindeki önemli kişilere

¹⁸²Sanders (1996)., s. 252

¹⁸³Jacobs (2018)., s. 96

¹⁸⁴Jacobs (2018)., s. 96

¹⁸⁵Sanders (1996)., s. 252

¹⁸⁶W. Messerschmidt (2011)., Grabstele eines Herrschers von Kommuh- zu den Späthethitischen Wurzeln des Kommagenischen Königs- und Ahnenkultes: Asia Minor Studien 64, Bonn: Rudolf Habelt, s. 283

¹⁸⁷Versluys (2017)., s. 132

dayandırması, propaganda amacıyla kendi yönetimini dünyaya meşrulaştırma çabası olarak kullanılmıştır.

Nemrut Dağı'nda ata kültü iki farklı sıra halinde, I. Antiokhos'un 15 stelden oluşan baba tarafı ataları ve 17 stelden oluşan anne tarafı ataları oluşmaktadır¹⁸⁸. Her stelin arkasındaki onurlandırma yazıtı kim olduklarına dair bilgi vermektedir¹⁸⁹. Stellerinde önünde ise her biri için ayrı ayrı sunum yapılabilmesi için sunaklar mevcuttur¹⁹⁰ (Resim 34).

Doğu terasındaki anne tarafındaki ataların stelleri çoğu aşınmış veya kırık olduğu için batı terasındaki bölümden yardım alınarak sıralama yapılabilmiştir¹⁹¹. Anne tarafının Seleukos hanedanlığı ile bağlantısı sebebiyle Büyük İskender'e kadar dayandırmıştır¹⁹². Stel sırası da bu sebeple Büyük İskender ile başlamaktadır. Anne tarafı atalarının I. Seleukos Nikator ile başladığı düşünülürse Büyük İskender'in burada olması şaşırtıcıdır. Ancak bu uygulamaya başvuran sadece I Antiokhos değil, Seleukos¹⁹³ ve Ptolemaios¹⁹⁴ gibi hanedanlıklarda da görülmektedir.

Büyük İskender'in ardından anne tarafının dayandığı Seleukos Krallığı ve hanedanlığının kurucusu I. Seleukos Nikator ile devam etmektedir. Seleukos'lu krallardan oluşan ata kültü 13. Stele kadar sırasıyla verilmiştir. Mithridates Kallinikos'un eşi Laodike'nin babası, Seleukos kralı VIII. Antiokhos Grypos'da son bulan kralların yerini son dört stelde kraliyet kadınları almıştır¹⁹⁵.

Aktarmak istediği düşüncenin içinde iki dünyanın da en büyük hükümdarlarını kullanması, I. Antiokhos'un dışarıya vermek istediği güç mesajının dayandığı sağlam temelleri göstermektedir. Baba tarafında başvurduğu isimlerde bu düşünce ekseninde gelişmiştir. Ancak buradaki uygulama anne tarafına göre değişiklik göstermektedir. Baba tarafı atalar sıralanırken anne tarafına göre çok daha geniş bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu duruma rağmen anne tarafına göre daha az isimle temsil

¹⁸⁸Messerschmidt (2011)., s. 299

¹⁸⁹W. Messerschmidt (2018)., Gelenek ile Yenilik Arasında, Kommagene Kralı I. Antiokhos'un Atalar Galerisi: Fırat Kıyısında Tanrı Krallar, Kommagene'de Yeni Kazılar ve Araştırmalar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, s.106

¹⁹⁰Messerschmidt (2011)., s. 298

¹⁹¹Sanders (1996)., s. 112

¹⁹²Messerschmidt (2011)., s. 298

¹⁹³Messerschmidt (2018)., s. 111

¹⁹⁴Messerschmidt (2018)., s. 111

¹⁹⁵Messerschmidt (2011)., s. 298

edilmektedir. Aradaki bu uzun zaman dilimi ise isimler hükümdarlık dönemleri yerine çok daha geniş bir dönemi temsil ederek kapatılmıştır¹⁹⁶.

Büyük kral I. Dareios'un ilk sırayı yer aldığı baba tarafı atalar galerisinde (Resim 35), beşinci stele kadar devam eden isimlerin hepsi Akhaemenid İmparatorluğu'nun başındaki isimlerdir¹⁹⁷. Ardından gelen üç stelde Armenia Krallığı'nın satrapları yer almaktadır¹⁹⁸. Devamında ise Armenia Krallığı'nın büyük ismi, Samosata'ya babasının ismini veren Arsames gelmektedir¹⁹⁹. Böylelikle Armenia Krallığı ile bağlantı sağlanmış ve Orontes Hanedanlığının devamı olarak I. Antiokhos kendisini görmektedir. Son üç stelde ise babası dedesi ve büyük dedesi olarak Kommagene Krallığı'nın ilk hanedan üyeleri olarak gösterilmektedir.

4. BATI TERASI

Nemrut Dağı'nın doğal yapısı ve I. Antiokhos'un tümülüsünün anıtsallığı sebebiyle doğu terasına göre daha kısıtlı bir alana sahiptir. Bu sebeple buradaki heykeltıraşlık eserlerinin planı da bu bağlamda gerçekleşmiştir. Tanrı heykelleri sırası tümülüse, benzer şekilde arkası dönük pozisyonda yerleştirilmiştir ve her iki tarafında aslan ve kartal heykelleri bulunmaktadır. Deksisosis sahneleri ve aslan horoskopuna ise bu sıranın devamı şeklinde yer verilmiştir. Terasın kullanım alanının elverişsizliğinden dolayı altar bulunmamaktadır. Atalar galerileri ise karşılıklı olarak konumlanması mümkün olmadığından dolayı tanrı heykellerinin karşısına anne tarafı, aşağısında ise baba tarafı ataları verilmiştir.

4.1 I. Antiokhos Heykeli

Batı terasındaki I. Antiokhos heykelinde küçük ayrıntılar dışında doğu terasındaki heykele oldukça benzemektedir (Resim 36). Tanrılar arasında, sıranın sağ ucunda oturan I. Anitokhos doğu terasındaki tasvirine benzer bir şekilde verilmiştir. Başında Armenia başlığı²⁰⁰ (Resim 37) ve elinde barsmanıyla birlikte doğu terasındaki haline benzemektedir. Ancak giydiği kıyafet doğu terasındakine göre daha farklıdır.

¹⁹⁶Messerschmidt (2018)., s. 107

¹⁹⁷F.K. Dörner (1967)., Zur Rekonstruktion der Ahnengalerie des Königs Antiochos I. von Kommagene, İstanbuler Mitteilungen 17, s. 199-200

¹⁹⁸Messerschmidt (2018)., s. 109

¹⁹⁹Messerschmidt (2018)., s. 109

²⁰⁰Young (1964)., s. 31

Doğu terasında, üstünde uzun kollu khiton giymişken batı terasında elbisenin üstüne candys giymektedir²⁰¹. Doğu terasında sadece tek bir omzu kapatırken, batı terasında tümünden kapalı şekilde getirilir ve ön tarafta birleştirilir²⁰². Giysisinin boyun kısmındaki detayda ise şimşek motifleri göze çarpmaktadır²⁰³.

4.2 Tanrıça Kommagene (Tykhe) Heykeli

Heykelin geneli ufak bozulmalar dışında iyi bir şekilde korunmuştur²⁰⁴ (Resim 38). Doğu terasındaki örneğiyle oldukça benzemektedir ancak buradaki örnek daha sağlam olduğundan dolayı ayrıntılar daha belirgin şekilde gözükmemektedir (Resim 39).

4.3 Zeus-Oromasdes Heykeli

Tanrıların genel olarak gösterildiği kıyafetlerle verilen figürün birkaç ayrıntı dışında diğerleriyle oldukça benzerdir (Resim 40-41). Doğu terasına göre farkı üzerine giydiği candys, boyun kısmında ‘V’ harfine benzer bir motifle süslenmiştir²⁰⁵. Ayağında ise doğu terasındaki gibi bir ayakkabı olup olmadığı oluşan bozulmadan dolayı anlaşılamamaktadır.

4.4 Apollon-Mithras-Helios-Hermes Heykeli

Zeus ile benzer şekilde üzerindeki candys boyun kısmında yaptığı motifle birlikte verilmiştir (Resim 42-43). Ancak buradaki motifi ortadan ikiye ayıran bir şerit çekilmiş ve boyundan ayak bileklerine kadar candys boyunca devam ettirilmiştir²⁰⁶.

4.5 Herakles-Artagnes-Ares Heykeli

Yanında bulunan Apollon-Mithras ile benzer, boyunda ‘V’ motifli candys ve ortasından geçen şeritle gösterilmiştir (Resim 44-45). Doğu terasına göre en büyük farkı da bu giydiği candys elbisesidir.

4.6 Aslan ve Kartal Heykelleri

Doğu terasında olduğu gibi tanrılar sırasının her iki tarafında da koruyucu nitelikte aslan (Resim 46-47) ve kartal (Resim 48-49) heykelleri bulunmaktadır.

²⁰¹Sanders (1996)., s. 118

²⁰²Jacobs (2018)., s. 94

²⁰³Sanders (1996)., s. 204

²⁰⁴Jacons (2018)., s. 94

²⁰⁵Sanders (1996)., s. 200

²⁰⁶Sanders (1996)., s. 198

Antiokhos'un heykelinin yanındaki aslan ve kartal figürlerinin bir diğer işlevi, yanında devam eden deksiosis sahneleri ile heykellerin birbirlerinden ayrılmasını sağlamaktır. Diğer özellikleriyle doğu terasındaki örnekleriyle oldukça benzemektedirler.

4.7 Deksiosis Sahneleri

Doğu terası örneklerine göre günümüze daha iyi bir şekilde ulaşan sahnelerin anlatım biçiminde herhangi bir değişiklik yoktur.

Antiokhos ve tanrıça Kommagene'nin sahnesinde Antiokhos'un elindeki asa ve elbise detayları oldukça iyi şekilde görülmektedir (Resim 50). Tanrıça Kommagene'nin ise başında tiara ve polos, elinde bereket boynuzu ve meyve salkımı bulunmaktadır. Sahnenin bir kısmı O. Puchstein ve K. Humann tarafından ilk yapılan kazılar sonrasında Berlin Müzesine götürülmüştür²⁰⁷.

Apollon-Mithras-Helios-Hermes ile Antiokhos'un sahnesi aralarında oldukça iyi korunmuş şekilde günümüze ulaşan örneklerdendir (Resim 51). Tanrının başından çıkan güneş ışınlar (Resim 52) ve kafasındaki başlık net bir şekilde görülmektedir (Resim 53). Antiokhos tanrı figürüyle nerdeyse birebir şekilde verilmiş olmasına rağmen başındaki tiara birbirlerinden farklıdır. Uzun elbiseleri kemerden sarkan bir iple ortadan yukarı doğru toplanmıştır. Her iki figüründe pelerini sol omuzundan arkaya atılmış ve sağ omzunda tokayla tutturulmuştur. Sahnenin ortasındaki bozulma sebebiyle Antiokhos'un sağ eli ile tanrı figürünün sağ elinin birleştiği bölge anlaşılmamaktadır.

Apollo-Mithras-Helios-Hermes figürüne ait, Kommagene Krallığı'nın Zeugma, Samosata ve Sofraz Köy gibi çeşitli kentlerine dağılmış birden fazla örneği bulunmaktadır. Nemrut Dağı dışındaki diğer örneklerin hepsi birbirleriyle oldukça benzer şekilde yapılmıştır. Bu örneklerin birbirleriyle olan en önemli ortak özelliği Herakles deksiosis sahnelerindeki gibi çıplak şekilde verilmeleridir²⁰⁸. Sol omuz üzerinde tutturulan pelerin, sağ omuz üzerinden arkada, diz altına kadar inmektedir²⁰⁹. Tanrının başının etrafında oluşan ışınlar sebebiyle Apollo-Mithras-Helios-Hermes olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır. Antiokhos'un giyim tarzı ise uzun elbisesi ve

²⁰⁷Sanders (1996)., s. 233

²⁰⁸C.B. Rose (2013)., s. 221

²⁰⁹C.B. Rose (2013)., s. 221

başındaki tacıyla birlikte, Nemrut Dağı örneklerine göre oldukça benzer şekilde verildiği görülmektedir²¹⁰.

Zeus-Oromasdes sahnesi doğu terasındaki örneğine göre daha ayrıntılıdır. Oturduğu taht, elindeki asası ve kafasındaki yıldızlı tiarası (Resim 54) ile görülmektedir. Tahtın kolundaki aslan motifleri net bir şekilde gözükmemektedir (Resim 55). Antiokhos ise diğer tanrılarda olduğu gibi benze bir kıyafetle ve elindeki asasıyla birlikte verilmiştir (Resim 56). Başındaki tiara, karşısında olduğu tanrının özelliğini yansıtmak adına şimşek demetiyle süslenmiştir. Antiokhos'un ayakkabısındaki bitkisel motiflerde oldukça ayrıntılı şekilde işlendiği görülmektedir (Resim 57).

Herakles sahnesi doğu terasına göre daha sağlam şekilde, üstü aşınmadan ve detaylar belirgin şekilde korunmuştur (Resim 58). Doğü terasındaki sadece silüetten ibaret olan Herakles burada daha ayrıntılı şekilde vücut formu korunmuş, elindeki sopa, başındaki tiara ve aslan postu ile verilmiştir (Resim 59).

4.8 Aslan Horoskopu

Deksiosis sahneleriyle aynı sırada bulunan aslan horoskopu doğu terasına göre, patilerindeki bozulma dışında neredeyse sağlam şekilde korunmuştur (Resim 60). Üzerinde sekiz köşeli yıldızlardan oluşan toplam 19 bezeme bulunmaktadır²¹¹. Yıldızların her biri bahsettiğimiz gibi ayrı ayrı tanrıları temsil etmektedir. Aslan yürür vaziyette sol bacağı önde verilmiştir. Kafası cepheden, gövdesi ise profilden kabartma paneli yansıtılmıştır. Ağzı açık ve yeleleri kabarık aslanın kuyruğu kıvrık şekilde verilmiştir.

4.9 Atalar Galerisi

Anne ve baba tarafı ataları bahsettiğimiz gibi doğu terasındakinden farksız şekilde batı terasında da uygulanmıştır. Tek farkı terasın doğal formunun elverişsizliğinden dolayı doğu terasındaki gibi diğer öğelerle birlikte kapalı bir alan oluşturulamamış bunun yerine 'U' şeklinde konumlandırılmıştır.

²¹⁰C.B. Rose (2013)., s. 221

²¹¹Sanders (1996)., s. 254

5. KUZEY TERASI

Nemrut Dağı'nda üçüncü bir teras olarak kuzeyde orthostatlı uzun duvarla oluşturulmuş, işlevi hakkında çeşitli yorumların yapıldığı bir alan bulunmaktadır²¹². Olumsuz hava koşulları ve çeşitli yollarla zarar görmüş kuzey terası oldukça kötü durumda günümüze ulaşmıştır. Bunun yanında mimari ve heykeltıraşlık eserlerin yapımının tamamlanmaması sebebiyle kuzey terasının da yarım kalmış olması muhtemeldir. Genel olarak kutsal alanın ne kadar kullanıldığı bilinmediğinden, kuzey terası da tamamlanmamıştır.

Kuzey terasında günümüze ulaşabilen parçalarına bakıldığında, doğu ve batı teraslarındaki ataların kabartmalarının bulunduğu galeriler gibi yapılar bulunmaktadır. Buradaki galerilerin üzerindeki soketlerde muhtemelen genel kültü destekleyici imgeler bulunmuş olmalıdır²¹³. Doğu terasıyla yakınlığı sebebiyle, bu terasın destekleyici bir ögesi olarak kullanılmış olabilir. Bunun yanında doğal yapının elverişsizliğinden dolayı da en uygun yer olarak seçilmiş olabilir. Doğu ve batı terasları arasında bir geçişin olduğu ve bu geçişin kuzey terası üzerinden sağlandığı düşünülmektedir. Bunun sonucunda her iki terasın bağlantı noktasında, birbirleriyle ilişkili konuların işlendiği bir alan yaratılmış olmalıdır²¹⁴.

Bahsedilen bütün fikirlerin destekleyici öğeleri son derece kısıtlı olduğundan dolayı varsayım olarak kalmıştır. Buradaki düşüncelerin çoğu genele bakarak değerlendirilerek bir sonuca varılmıştır.

6. HİEROTHEŞİON-I. ANTİOKHOS-KOMMAGENE

6.1 Kommagene Krallığı ve Etkilendiği Coğrafya

Perslerin sahip olduğu gelenekler, uzun yıllar boyunca hüküm sürdükleri geniş coğrafyalara rağmen özgün şekilde kalmayı başarabilmiştir. Baskın Pers geleneklerinin yayıldığı coğrafyalara gelen Helenler, farklı bir yol arayışına girmişlerdir. Bunun sonucunda ortaya çıkan yerel etkili Helen kültürü, halka ulaşmanın tek yolu olarak görülmüştür. Helenlerin yayıldıkları bölgelerde kalıcı olması için hem halk hem de

²¹²Farklı yorumlar için bkz. Hamdy Bey (1883)., s. 11, Puchstein-Humann (1890)., s. 242

²¹³Sanders (1996)., s. 128

²¹⁴Sanders (1996)., s. 128

yüksek kesimin desteğini alması önemlidir. Bunun en iyi örneği ise Seleukos Krallığı'nın yerel nüfuzlu insanların desteğiyle oluşturdukları ordulardır²¹⁵. Bu dönemde görsel öğelerde kullanılan Pers etkili motifler bu durumu desteklemektedir. Yerel halka yabancı toplumlar bu gibi örneklerle tanınmış ve benimsenmesi sağlanmıştır. Takip eden dönemlerde ise temelleri öncesinden atılmış sentez kültürle birlikte yerel toplumlar gelişmiştir.

Yerel üslubun ne kadar benimsendiği, Pers etkili satrap krallıklarından da kolaylıkla anlaşılabilir. Parth, Pontus, Armenia ve Kappadokia gibi döneminde Pers hakimiyeti altında olan bölgeler, Helenistik Dönem etkisiyle birlikte önemli değişimler yaşamışlardır²¹⁶. Her bir krallık yerel motiflerle Helen etkilerinin birleştirildiği bir sentez oluşturmuşlardır. Seleukos Krallığı'ndaki gibi bahsettiğimiz diğer krallıklarda halktan ve çevresinden alacağı destek için böyle bir yola başvurmuştur.

Kommagene Krallığı, Akhaemenid İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra ortaya çıkan satrap hanedanlıklarının özelliklerine sahip bir şekilde Kuzey Mezopotamya, Anadolu ve Kafkaslardan gelen geleneklere sahiptir. Akhaemenidler dönemindeki geleneklerin çoğu bu satrap krallıkları sayesinde devam etmiştir. Bulunduğu coğrafyaya göre farklı toplumlardan etkilenen bu krallıklar, eski uygulamalara yeni yorumlar katmıştır. Eski satraplıkların oluşturduğu Ermeni, Pontus ve Kappadokia Krallıkları birlikte hareket etmiş ve kendilerine özgün bir kültür oluşturmuşlardır²¹⁷. I. Antiokhos'un en büyük esin kaynağı olan bu özgün kültürün özellikleri, Nemrut Dağı kutsal alanında birleştirilmiştir. Dini tarafının yanında komşuları ile ilişkileri sebebiyle siyasi açıdan da oldukça önemli bir girişimdir.

6.2 Kommagene Krallığı'nın Sosyal Yapısı

Kommagene Krallığı homojen bir yapıya sahip olması sebebiyle çok fazla kültürü içinde barındırmaktadır. Tarihi coğrafyasında da gördüğümüz gibi o dönemdeki neredeyse her önemli olayın bir tarafından dahil olsa da toplum kendi içinde yaşam biçimi geliştirmiş ve bu olaylardan çok etkilenmemiş olsa gerekir. Kommagene Krallığı'nın sosyal yapısı hakkında çok bir bilgiye sahip olmamamıza rağmen, Helen ve Pers kökenli aristokrat ve köylü sınıflarının olması ve bu sınıfların geleneklerine bağlı

²¹⁵R. Strootman (2020)., Hellenism and Persianism in Iran: Culture and empire after Alexander the Great, Dabir 7, s. 205

²¹⁶Strootman (2020)., s. 206

²¹⁷Canepa (2021)., s. 42

olarak yaşamış olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda tarihi kaynakların aktardığı krallığın ekonomik durumu ve doğal kaynakları hakkındaki bilgiler göz önünde bulundurulduğunda, halkın sosyal yapısı hakkında herhangi bir bilgi aktarmamaları düşündürücüdür.

Kommagene toplumuna ait yaşam biçimine dair kesin bilgiler elde edeceğimiz bir kaynak olmaması sebebiyle ancak varsayımda bulunabiliriz. Görsel öğelerden yola çıkarak Kommagene’de toplumun birlikte barış içinde yaşayacağı bir yapının olması muhtemeldir²¹⁸. Ayrıca bulunduğu konum itibariyle stratejik önemi göz önünde bulundurulduğunda, Kommagene Krallığı’nın farklı dönemlerde bağlı bulunduğu diğer krallıkların burada herhangi bir düzensizliğe izin verme olasılığı bulunmamaktadır. Bölgenin siyasi açıdan doğu ile batıda yer alan güçlü devletlerin arasında olması Kommagene’nin önemini bu yönde daha çok arttırmıştır.

I. Antiokhos dönemi maddi kültür öğelerine bakıldığında Helen etkisinin çok ağır bastığı ve güçlü olduğu görülmektedir. Ancak detaylarla ele alındığında, Helen etkilerinin yanında Persli öğelerde küçümsenmeyecek oranda fazladır²¹⁹. Nemrut Dağı ve Arsameia am Nymphaios kentindeki öğeler göz önünde bulundurularak bir çıkarım yapılacak olursa, toplumdaki baskın ve yüksek rütbeli kişilerin olduğu Helen kökenli veya Helenli gibi görünmeye çalıştığı sonucuna varılabilir.

Helenli halkların bölgeye göçü Büyük İskender’le birlikte başlamış ve bölgedeki en eski yerleşimlerden, Babil ve Uruk gibi köklü Mezopotamya kentlerinde kolonileşme başlamıştır²²⁰. Anadolu’da çok daha öncesinden beri var olan Helen kültürünün Mezopotamya’daki yayılımı Seleukoslar ile güçlenmiştir²²¹. Bu iki kadim kentin ışığında bölgenin Helen etkilerine bakılacak olursa buradaki bazı isimler yeterlidir. Babil kentinde ele geçen yazıtlarda bulunan yerel ve Helen etkili iki isme sahip kişilerin

²¹⁸Kommagene Krallığı’ndaki sosyal yaşamın nasıl işlediğiyle alakalı aktarılan bir kaynak yoktur ancak barış içinde yaşayan bir halkın olması gerekmektedir. Çünkü kendilerinin ya da çevre toplumlar herhangi bir olaydan bahsetmemişlerdir. Bu da doğal olarak Kommagene Krallığı’ndaki iç düzen hakkında bir fikir vermektedir.

²¹⁹A. De Jong (2021)., *Dynastic Zoroastrianism in Commagene: the Religion of King Antiochos, Common Dwelling Place of All the Gods: Commagene in its Local, Regional and Global Hellenistic Context* (ed. M. Blömer, S. Riedel vd.), Wiesbaden: Franz Steiner, s. 222

²²⁰B. Jacobs (2021)., *The Syncretistic Episode in Late-Hellenistic Commagene – The Greek-Persian Religious Concept of Antiochos I and the Ethnicity of the Local Population, Common Dwelling Place of All the Gods: Commagene in its Local, Regional and Global Hellenistic Context* (ed. M. Blömer, S. Riedel vd.), Wiesbaden: Franz Steiner, s. 204

²²¹Jacobs (2021)., s. 204

varlığı dikkat çekmektedir²²². Bu durum Seleukos Kralı IV. Antiokhus ile bölgeye gelen Helenli göç dalgasıyla yaygınlaşmıştır²²³. Seleukoslar ile etki alanı içinde bulunan hemen her bölgeye oluşan Helenli halklarının son derece verimli ve ticaret yolu üzerinde bulunan Kommagene bölgesine gelmesi oldukça muhtemeldir. Bunun yanında bölgedeki en önemli kentlerden Fırat Seleukia/Zeugma, önemli ölçüde içinde bulundurduğu Helenli halkların bölgeye dağılmış olması muhtemeldir.

Kommagene'nin sahip olduğu çeşitliliğin batılı halklar açısından önemli kanıtlarla desteklenmesinin yanında, Nemrut Dağı'ndaki Pers unsurlarının doğu gelenekleri ile ilişkisi hakkında bir sonuca varmak daha zordur²²⁴. Kommagene Krallığı'nın içinde bulunduğu durum sebebiyle halkın da tanıdığı dil ve batı etkili görsel öğelerin kullanılması bir propaganda aracı olarak tartışmasız etkilidir. Ancak yeni oluşturulan kavramlardaki doğu etkileri için, batıdaki gibi güçlü temellere dayalı olaylarla açıklanması zordur. Aynı zamanda Pers etkisinin yayıldığı geniş coğrafya ve zaman dilimi içinde, Kommagene'deki varlığını inkâr etmek yanlış olacaktır. Kappadokia Krallığı'nda Strabon'un aktardığı Pers etkili tanrı ve tapınakların varlığının yanında Grekçe ve Aramice yazıtlar bulunmaktadır²²⁵. Böylelikle toplumun bir kesiminin hala eski geleneklere göre yaşadığı görülmektedir. Eskiye uzanan geleneklerin Kommagene Krallığı için ne kadar geçerli olduğu bilinmediğinden farklı bir durum akla gelmektedir. I. Antiokhos ile oluşan yeni kavramların her birinin dışarıya verilen bir mesaj olduğu düşünülürse, buradaki Persli öğeler tamamen denge politikasının bir ürünü olarak var olması gerekmektedir. Dil ve görsel betimlerdeki batı etkisinin yanında ufak birkaç doğu etkisi bu fikri desteklemektedir. Kullanılan öğeler propaganda amaçlı olmasına rağmen, halk açısından da kabul edilebilirliği göz önünde bulundurularak böyle bir işe kalkışılması gerekmektedir. Bunun sonucunda ortaya çıkan yeni kavramlarda görülen batı etkisi, bu paralelde gelişen Helenli veya Helenleştirilmiş bir toplumun varlığını göstermektedir.

Kommagene Krallığı'nın bahsettiğimiz özelliklerinden yola çıkarak edinilen bilgiler, toplumun çeşitliliğini tekrardan gözler önüne sermektedir. I. Antiokhos yeni

²²²Jacobs (2021)., s. 204

²²³Bickermen (1983)., s. 4

²²⁴Jacobs (2021)., s. 207

²²⁵Jacobs (2021)., s. 209

dinin temellerini bu çeşitlilik üzerine kurmuş ve her bir öğeyi dikkatlice seçerek, Helen ve Pers temelli sentez bir yapı ortaya çıkarmıştır.

6.3 I. Antiokhos ve Kommagene Sanatı

I. Antiokhos'un yönetimi altında Kommagene, doğu veya batının özelliklerini her anlamda birleştirmeye çalışmıştır. Gerek resim programında gerek de dini öğelerde I. Antiokhos'un doğulu ya da batılı kimliği sentezlenerek bir birlik ve beraberlik olgusu yaratılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde uygulanan politikalar sebebiyle tamamen iç içe karışmış, iki farklı kültür tek bir çatı altında toplanmıştır. Ancak bu oluşum altında toplanan her iki dünyaya ait öğelerin neden ve nasıl birleştiğinden bahsedilmelidir. Antiokhos'un reformlarında Akhaemenid, Helen ve Romalıların sahip oldukları geleneklerin yanında yerel etkilerde görülmektedir. Kommagene Krallığı'na nispeten daha yakın olduğu söylenebilecek bu üç büyük krallıktan önce de bölgede yaşamış Hurrili halklar ve onlarla etkileşim içindeki Hitit Krallığı'nın izlerine rastlanmaktadır²²⁶. Ancak Kommagene Krallığı'nın kendisinden yaklaşık bin dört yüz yıl kadar önce yaşamış halklardan ne kadar etkilendiğini tespit etmek mümkün değildir. Bölgedeki erken dönemde ortaya çıkan gelenekler, Antiokhos dönemine gelinceye kadar birbirleriyle iç içe geçmiş ve ayırt edilemez hale gelmişlerdir. Bu sebeple anne ve baba tarafı atalarında olduğu gibi birbirleri arasındaki özellikleri ayırmak mümkün değildir. Aradan geçen uzun zaman dolayısıyla, geleneklerin sözlü olarak aktarıldığı düşünülürse birebir bir etkileşimden söz etmek mümkün değildir.

I. Antiokhos'un yönetime geçtiği dönemde hakimiyet mücadelesi veren Roma ve Parth güçleri, bölgede siyasi olarak gergin bir ortam yaratmıştır. Büyük iki devletin çekişmesi diğer küçük krallıklar içinde önemli bir tehdit anlamına gelmektedir. Siyasi olarak gelişen bu istikrarsız ortam küçük krallıkları farklı arayışlara itmiştir. Bu sebeple geçmişin unutulmayarak göz önünde bulundurulması, aynı zamanda da kendi dönemlerine ayak uydurmaları gerekmektedir. Kommagene Krallığı bu dönemde diğer krallıklara göre çok daha kritik bir pozisyonda bulunmaktadır. Her iki devlet ile sınırı bulunan Kommagene tampon bölge oluşturduğundan dolayı taraf seçtiği bir senaryoda, karşı tarafın hedefi haline geleceğinden dolayı I. Antiokhos'un fazla bir seçim şansı olmamıştır. I. Antiokhos'un politikası büyük oranda dış siyasetin etkisinde denge

²²⁶J. Duchesne-Guillemin (1978), Iran and Greece In Commagene, Actes des Congres Etudes Mithraiques Acta Iranica 17, s. 187

üzerine kurulmuş ve dönemin iki süper gücüyle de eşit mesfede dost kalmayı tercih etmiştir²²⁷.

Seleukos Krallığı'nın yıkılmasının ardından Anadolu'nun güneydoğu ve doğu bölgesinde Armenia ve Parth krallıkları siyasi gücü elinde bulundurmıştır. Bu dönemde Roma ile girdikleri mücadeleler sonucunda güç dengesi sürekli değişkenlik göstermiştir. Bölgedeki gücün sürekli el değiştirmesi sebebiyle I. Antiokhos politik olarak ikilemede kaldığı dönemde çift taraflı politika izlemek durumunda kalmıştır. Siyasi emellerinin gerektirdiği her şeyi yapan kral, yaptırdığı eserlerde görülen doğu-batı etkilerini de bu bağlamda tercih etmiştir. Sanatsal veya dinsel anlamda herhangi bir düşüncesi olmadan, sadece siyasi açıdan gereklilik olarak kullanmıştır.

Kommagene topraklarında, I. Antokhos'un yaptırdığı eserlere bakıldığında, Parth. Armenia ve Roma etkili olması gerekirken bir farklılık göze çarpmaktadır. I. Antiokhos'un Parth ve Akhaemenid kimliği oldukça net bir şekilde aktarılırken, Roma için aynı durumdan bahsetmek güçtür. Sanat ve dini alandaki bu değişiklikler Roma ağırlıklı olması beklenirken daha çok Helen öğeleri üzerinden bağlantı kurulmuştur²²⁸. Bu durum bölgesel etkiler göz önünde bulundurulduğunda oldukça anlaşılır bir hale gelmektedir. Çünkü yakın geçmişte sona ermiş Seleukos Krallığı'nın devam eden bir kültürel hakimiyeti mevcuttur²²⁹. Bilinen ve halk tarafından alışılmış öğelerin kullanılması daha kesin bir yol olarak görülmüştür. MÖ 1. yüzyılın ortalarında Roma hakimiyetine giren Anadolu coğrafyası Helen kültürünü korumuştur. Bu sebeple Roma her ne kadar bölgede hakimiyet sağlamış olsa da bölgedeki yerleşik Helen kültürü sebebiyle hiçbir zaman etkili olmamıştır. Bazı Roma gelenekleri moda olarak kullanılmış ancak hiçbir zaman Helen kültürünün önüne geçememiştir. Ataların uzandığı kökenlerde bu düşünce çevresinde seçilmiş ve Roma dışarıda tutularak Akhaemenid ve Helen mirasına başvurulmuştur.

Kommagene Krallığı'nda yaşayan insanlar hakkında ne kadar az bilgi günümüze ulaşsa da genel görüş, Helen uygarlığının izleri sebebiyle batıyla bağdaştırılmıştır²³⁰. I.

²²⁷R. Strootman (2021)., Orontid Kingship in its Hellenistic Context. The Seleucid Connections of Antiochos I. of Commagene, Common Dwelling Place of All the Gods: Commagene in its Local, Regional and Global Hellenistic Context (ed. M. Blömer, S. Riedel vd.), Wiesbaden: Franz Steiner, s. 254

²²⁸Strootman (2021)., s. 255

²²⁹Strootman (2021)., s. 256

²³⁰D. Metzler (2018)., Doğu Kültürü Yönünden Kommagene: Fırat Kıyısında Tanrı Krallar, Kommagene'de Yeni Kazılar ve Araştırmalar (Ed. Jörg Wagner), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, s. 131

Antiokhos ile zirve yapan, babası ve dedesinin de başvurduğu Akhaemenid ataların varlığı genel görüşün dışına çıkmış ve yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Ataların varlığının yanında, bulunduğu bölgeden geçen Asya ile ticaret yollarının bulunması da bu duruma önemli katkı yapmıştır²³¹. Ayrıca Parth Krallığı'nın da bu etkileşimin içinde Hindistan ve Çin ile olan ilişkileri büyük bir rol oynamıştır²³².

Antiokhos atalar galerisinde başvurduğu baba tarafı ile Akhaemenid Krallık ile bağ kurarken, aynı zamanda Parthlar ile de evlilik yoluyla bir etkileşim içine girmiştir²³³. Parth Krallığı'nın Akhaemenidler ile olan bağları sebebiyle oldukça önemlidir. Halihazırda I. Dareios'a kadar uzanan meşru atalar, bir taraftan da Parthlar ile birleşerek dışarıya vermek istediği mesajın altını kalın çizgilerle çizmiştir. I. Dareios'a kadar uzanan baba tarafı atalarının Baktria'lı, Parth'lı ve Armenia Krallıklarına ait isimlerle desteklenmiştir²³⁴. Farklı toplumlarla evlilik yoluyla yaptıkları bu bağı kendisine göre akıllıca kullanmış ve krallığın başındaki yerini resmiyete dökmüştür. Böylelikle Hindistan'dan başlayarak Anadolu'ya kadar halklar birbirleriyle etkileşim içinde olmuştur²³⁵. Ardından oluşturulan din programında soyunun kudretini bir güç olarak halka sunmaktadır.

Seleukos Krallığı ile bağlantılı anne tarafı ataları, Büyük İskender'in bir temsilcisi olarak batının özelliklerini temsil ettiği düşünülebilir. Ancak sanatın içindeki doğu etkilerinin fazlalığı sebebiyle, Seleukos Krallığı'nın ait olduğu toplumdan ziyade İran coğrafyasının özelliklerini yansıttığı görülmektedir²³⁶. Seleukos Krallarının coğrafi ve dönemsel olarak gerektirdiklerine göre hareket etmesi siyasi açıdan bir gerekliliktir. Aynı şekilde I. Antiokhos'un da dönemindeki Roma ve Parth çekişmesinden en az zararlı çıkabilmek için böyle bir yola girmesi doğaldır. Nitekim Kommagene uzun yıllar süren Roma ve Parth mücadelesinden I. Antiokhos'un bu yaklaşımından dolayı kayıtlara geçen önemli bir yıkım yaşamamıştır. Siyasi olarak dışa bağımlı olmalarına rağmen kendi kararlarını alabilecek bir konuma gelmişlerdir.

Seleukos atalarının etkileri Kommagene'de I. Antiokhos ve öncesinde açıkça görülmektedir. Kommagene'nin, III. Antiokhos ile girdiği Seleukos hakimiyeti

²³¹Metzler (2018)., s. 132

²³²Metzler (2018)., s. 132

²³³Strootman (2021)., s. 255

²³⁴Metzler (2018)., s. 132

²³⁵Metzler (2018)., s. 132

²³⁶Strootman (2021)., s. 255

Ptolemaios'un MÖ 163 yılındaki isyanı ile son bulmuş ancak sanattaki etkisi MÖ 150 yılına kadar takip edilememiştir²³⁷. Ardından günümüze ulaşan az sayıdaki eserde Seleukos öğelerine rastlanmaktadır. Tarihsel süreçte Seleukos Krallığı ile kurulan bağlantılar devam etmiş, I. Antiokhos ile propaganda aracına dönüşmüştür.

Anne atalarının içinde yer alan kadınların varlığı da oldukça önemlidir. Soyun yüceltilmesi geleneği antik dönemde de oldukça sıkça başvurulan bir uygulamadır. Ancak bu durum genellikle baba tarafı üzerinden ilerlemektedir. Öncesinde Mousolos ve Attalid ailelerinde gördüğümüz, aynı şekilde Akhaemenid dünyasında da ataların yüceliğinin belirtildiği örnekler baba tarafından devam etmektedir²³⁸. Bu sebeple buradaki anne ataların varlığı oldukça önemlidir. Diğer yandan anne atalarının olmadığı bir senaryoda Büyük İskender ile bir bağ olamayacaktır. Bu durumda da dışarıya verilen mesajda batı dünyasının eksikliği, uygulamış olduğu denge politikasının devam etmesi oldukça zor bir hale gelecektir.

Anne tarafının uzandığı Seleukos Krallığı'nın etkileri kullandıkları isimler ve sıfatlar da görülmektedir. I. Antiokhos'un Helen kimliğinin en büyük temsili kendi isminden gelmektedir. Seleukos Krallığı'nda oldukça yaygın şekilde kullanılan Antiokhos isminin anne tarafı atalarından geçtiği düşünülmektedir²³⁹. Babasının Mithridates isimindeki Parth, Pontus ve Pers etkileri oldukça net bir şekilde görülmektedir. Ataların devamının baba tarafından sağlandığı düşünüldüğünde, Antiokhos'un ismi de doğu etkili olması beklenir. Ancak burada Seleukos Krallığı'nda alınan isim ve sıfatlar oldukça benimsenmiş ve I. Antiokhos'un oğlu II. Antiokhos ve torunları da Kommagene Krallığı yıkılana kadar bu şekilde devam etmiştir. Sonraki dönemdeki tek istisna I. Antiokhos'un oğlu II. Mithridates'in ismidir. Buradaki istisnai durumun babasından kaynaklandığı ve I. Mithridates hayattayken isminin koyulduğu düşünülmektedir²⁴⁰. İsimlerin yanında kendisinin ve ataları için kullandığı sıfatlarda oldukça önemli mesajlar içermektedir. I. Antiokhos'un sahip olduğu tanrı ünvanı "Theos", annesi içinde kullanılmıştır. *Laodike Thea* olarak bahsettiği annesi, Seleukos

²³⁷Strootman (2021), s. 260

²³⁸Strootman (2021), s. 262

²³⁹Strootman (2021), s. 262

²⁴⁰Strootman (2021), s. 263

Krallığı içinde büyükannesi de dahil olmak üzere oldukça önemli kişilerin sahip olduğu bir unvan olarak karşımıza çıkmaktadır²⁴¹.

I. Antiokhos'un anne ve baba tarafı atalarının toplumlarını incelerken en yakın örneklerin etkisinde kalmıştır. Batıyı Seleukos Krallığı'ndan, doğuyu ise Parthlardan öğrenmiştir. Bunun sonucunda Nemrut Dağı'nda ortaya çıkan sentez akımın, halihazırda birbirleriyle iç içe geçmiş toplumlardan bilindiği kadarıyla yansıtılmıştır. Coğrafyadan farklı olarak, I. Antiokhos'un soyunun uzandığı her iki toplumun öncesinde de çağdaş olarak geliştiği düşünülürse birbirlerine çok da yabancı değildir²⁴². Ancak Pers ve Helen kültürünün birbirlerini tanıyor olmaları, benzedikleri anlamına gelmemektedir. Bu dönemde bahsettiğimiz iki toplum arasındaki etkileşimin ne kadar derin olduğu bilinmemektedir. Siyasi şartların elverişsizliği sebebiyle batı toplumu tarafından Perslerin barbar²⁴³ olarak nitelendirildiği göz önünde bulundurulduğunda, derin bir bağdan bahsetmek söz konusu değildir²⁴⁴.

Nemrut Dağındaki doğu ve batı arasındaki en önemli birleştirici öğelerden birisi atalardır. Soyunun uzandığı toplumlar yalnızca propaganda amacıyla değil, aynı zamanda bir bağlantı aracı olarak kullanılmıştır. Bu bağlantının tarihi olarak yapılabilmesi nispeten Seleukos Krallığı için daha kolay olsa da Akhaemenid İmparatorluk için aynı durumdan bahsetmek söz konusu değildir. Bu sebeple baba tarafı atalarında da gördüğümüz üzere farklı toplumlardan isimler bir araya getirilmiştir. Bu aynı şekilde dini ve siyasi açıdan da kabul edilebilir. I. Antiokhos ve Akhaemenidler arasındaki uzun dönem hakkındaki bilgiler, araçlar sayesinde elde edilmiştir. Dolayısıyla I. Antiokhos'un ataları hakkında edindiği bilgilerin çoğu zaman içinde özgünlüğünü yitirmiş şekilde ulaşmıştır.

I. Antikhos ile atalarının mensup olduğu toplumların arasındaki bağlantıyı Parthlar ve Seleukoslar sağlamış olmalıdır. Hem coğrafi hem de kültürel olarak bu iki toplum öne çıkmaktadır. Ancak bu iki toplumunda kendi içinde getirdiği ve Kommagene'yi etkileyen farklı durumlar mevcuttur. Bahsettiğimiz üzere Seleukoslar'ın bölgeye geldikten sonra, yerel kültürler ile girdiği etkileşimler sebebiyle sentez bir

²⁴¹Strootman (2021)., s. 264

²⁴²D. Schlumberger (1983)., Parthian Art, Cambridge History of Iran, Vol.3 Part 2, The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods (Ed. Ehsan Yarhaster), Cambridge: Cambridge University Press, s. 1028

²⁴³Yunanlı halkların genel olarak yabancı toplumları barbar olarak adlandırdığı bilinmektedir. Buradaki vurgu yalnızca Persler'e özgü olmadığı anlaşılmaktadır.

²⁴⁴Schlumberger (1983)., s. 1028

kültür ortaya çıkmıştır. Bu sentez, Seleukoslar ile gelen Helen geleneklerinin Akhaemenid öğeler ile birleşerek oluşmuştur. Aynı şekilde Parthlar ise Akhaemenid geleneklerine sadık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Ancak siyasi açıdan Seleukoslar ile anlaşamaları da kültürel olarak Helenlerden oldukça etkilenmişlerdir. Bu da aslında temelde birbirlerinden oldukça farklı iki kültürün bölgede yeni bir yerel kültür ortaya çıkardığını ve birlikte geliştiğini göstermektedir. I. Antiokhos'un Nemrut Dağı'nda aktardığı mesajın köklerini erken dönemde aramak yerine Parthlar ve Seleukoslar arasında aramak o kadar da zor değildir.

İki farklı kültürün öğeleri her ne kadar Nemrut Dağı'nda birleşse de birbirlerinde oldukça farklı temellerde gelişmiştir. Akhaemenid gelenekleri, daha çok Mezopotamya toplumlarının yüzyıllardır alışık olduğu şekilde yürürken, Helenler için daha farklı ilerlemiştir. Akhaemenidlerin düşüncesi, İran coğrafyasındaki örneklerde de görüldüğü üzere çok kültürlü toplumun getirdikleri ile şekillenmiştir²⁴⁵. Aynı çatı altında toplanan halklardan aldıkları farklı öğelerle birlikte üstün bir üslup ortaya çıkarılmıştır. Temelinde eski geleneklerin ön planda olduğu yerel Akhaemenid üslubu, Büyük İskender'e kadar uzun yıllar boyunca değişmeden devam etmiştir. Büyük İskender ile bölgede hâkim olan Helen kültürü etkisini artırmaya başlamıştır²⁴⁶.

Seleukos hakimiyeti altında Perslerin konumunu belirlemek oldukça zordur. Coğrafyasının Helen hakimiyeti altına girmesiyle birlikte Perslerin deyim yerindeyse karanlık çağı başlamıştır²⁴⁷. Helen hakimiyetindeki bu dönemden günümüze ulaşan esere bakıldığında kesin bir kaniye varmak güçtür. Yeni kurulan Helenli kentlerde alışık olduğumuz yapıların veya sanat eserlerinin hiçbirine rastlanmamaktadır. Bir Yunan kentinde olmazsa olmaz yapılardan tapınak ve agora gibi örneklerin hiçbiri takip edilememektedir²⁴⁸. Bu dönem ile alakalı bilgi verebilecek tek kaynak ise sikkelerdir. Ancak sikkeler üzerinden hareket ederek dönemin Pers coğrafyası hakkında yorum yapmak yanlış olacaktır.

Seleukos Krallığı'nın, Parthların ortaya çıkışıyla birlikte İran coğrafyasındaki hakimiyeti azalmaya başlamıştır. İran coğrafyasındaki Helen hakimiyeti altında ne kadar az sayıda eser günümüze ulaştıysa, Parthların erken dönemi de aynı şekilde

²⁴⁵Schlumberger (1983), s. 1029

²⁴⁶Schlumberger (1983), s. 1029

²⁴⁷Schlumberger (1983), s. 1031

²⁴⁸Schlumberger (1983), s. 1032

ilerlemiştir. Başkent Nisa dışında bu dönemle alakalı herhangi bir bilgi yoktur. Günümüze ulaşan eserler hakkında da herhangi bir çıkarım yapılamamaktadır. Bu dönemdeki sikkeler ise Seleukoslar'ın aksine, başkentteki yerel darphanelerde kendi modalarına uygun şekilde basılmışlardır²⁴⁹.

Parth sanatının temeli Akhaemenid geleneklerine uygun olarak ilahi motiflerle donatılmıştır. Akhaemenidlerin sahip olduğu güçlü manevi özellikler, Parthlar içinde temel oluşturmaktadır. Önemli dini konuları hiyeratik bir dille anlatmışlardır. Konuların daha çok durağan ve soğuk biçimde, batı dünyasının tam aksine bir yapıya sahiptir²⁵⁰. Dini konular aktarılırken kullanılan bu üslup sayesinde sahnenin ciddiyeti vurgulanmıştır. Bunun yanında bazı dini sahnelerde ise konuya göre hareketli ve canlı sahneler de işlenmiştir. Bu durum, Doğu Akdeniz bölgesinden başlayıp Baktria topraklarına kadar yayılmış Helen kültürüyle alakalıdır.

Kuzey Hindistan'daki Gandhara bölgesinde ortaya çıkmış Helenleşmiş akım, sonrasında Kuşhan İmparatorluğu tarafından ele geçirilmesiyle birlikte Kuşhan Sanatı olarak anılmıştır. Kuşhan ve Kommagene sanatları arasında, bahsettiğimiz etkileşimler sonucunda ortaya çıkmış benzerlikler mevcuttur. Greko-Budist olarak adlandırılan Kuşhan sanatı²⁵¹, Parthlar ile olan ilişkileri dolayısıyla birbirlerinden etkilenmişlerdir. Parthların, Seleukos Krallığı ile olan çekişmesinin sonucu olarak Helen etkileri görülmektedir²⁵². Kuşhan Krallığı'nın da Büyük İskender ile tanıştığı Helen kültürü bölgede önemli bir hakimiyet kurmuş ve Parthlar ile benzerlikler ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak bölgedeki yaygın Pers kültürü, zamanla Helen kültürüyle birlikte harmanlanmış ve Parth üslubu ortaya çıkmıştır.

Çeşitli halkların birlikteliğinden oluşan bu soy ağacı sadece kan bağından ibaret olmadığı açıkça görülmektedir. Aradaki etkileşimlerin sonucunda birbirleriyle kültürel bağlar oluşturmaktadır. I. Antiokhos'un resim programında kullandığı tiara ve heykellerin üzerindeki pelerin gibi öğeler, Hindistan topraklarındaki Kuşhan sanatından özellikleri yansıtmaktadır²⁵³. Tiara, Armenia Krallığı ile akrabalık bağları olan Kuşhan krallarının kullandığı başlığa benzemektedir. Bunun yanında Nemrut Dağındaki

²⁴⁹K. Rezakhani (2013)., *Arsacid, Elymaean and Persid Coinage*, The Oxford Handbook of Ancient Iran, New York: Oxford University Press, s. 766

²⁵⁰Schlumberger (1960)., s. 254

²⁵¹Schlumberger (1960)., s. 293-294

²⁵²Schlumberger (1960)., s. 294

²⁵³Schlumberger (1960)., s. 295

heykellerin üzerindeki pelerinler, Kuşhan ve Parthlı halkların at sürerken giydikleri kıafetler ile benzerlikleri dikkat çekmektedir²⁵⁴. Nemrut Dağı deksiosis sahnelerinde ve Kuşhan örneklerinde görülen figürler bu tarzda giyinmişlerdir²⁵⁵. Boyundan asılı, bir omuzunun üstünde uçları birbirine değerli bir tokayla tutturulmuş ve diğer omuzunu örter şekilde arkadan bileklere kadar uzanan giysi, baba tarafı atalar galerisinin figürlerinin üstünde de görülmektedir²⁵⁶.

Perslerin dini konulardaki donuk üslubu Kuzey Hindistan bölgesinde oldukça net bir şekilde görülmektedir. MÖ 6. Yüzyıla kadar uzanan, Budizm'in kutsal mekânı Mathura kentinde hareketsiz oturan, blok halinde bir heykelin varlığı bilinmektedir²⁵⁷. Hareketsiz sahnelerin Yunan sanatının aksine Doğu Akdeniz ve Kuzey Hindistan'da oldukça yaygın bir üslup olduğu görülmektedir. Her ne kadar yerel öğeler oldukça sık kullanılsa da Helen etkili motiflerde bulunmaktadır. Daha çok Parth sanatını oluşturan Helen motifleri, coğrafyadaki yerel üslubun karşısındaki batıyı yansıtmaktadır²⁵⁸.

Bölgeler arasındaki etkileşimlere bakıldığında siyasi olaylar ile paralellik göstermiştir. Erken dönemde Akhaemenidlerin hâkim olduğu toprakların hemen hepsini Büyük İskender ele geçirmiştir. Bu paralellik aradaki kültürel etkileşimi beraberinde getirmiştir. Birbirleriyle siyasi olarak iyi anlaşamayan iki toplum, zaman geçtikçe birlikte yaşamak durumunda kalmıştır. Kültürel olarak etkileşim de bu bağlamda zorunluluk haline gelmiştir. Örneklere bakıldığında sert bir geçişten bahsetmek mümkün değildir. Çünkü MÖ 3. binyıldan itibaren başlayan yerel geleneklerin, MÖ 6. yüzyılda da fazla bir değişime uğramadan devam etmektedir. Belirli kuralara sadık toplumun, MÖ 4. yüzyılda dışarıdan gelen ve oldukça yabancı kültürle birlikte yaşamayı öğrenmesi biraz zaman almıştır. Bu sebeple bölgede yaşamış toplumların hemen hepsi kendilerine özgü yerel geleneklerin üzerine, yeni özellikleri de eklemiştir. Seleukoslar ile başlayan bu uygulama Parth, Baktria, Media, Armenia ve Anadolu topraklarına kadar uzanmıştır. Bahsettiğimiz toplumların hemen hepsiyle bir şekilde bağlantısı olan Kommagene Krallığı, bu uygulamanın en özgün örneğine ev sahipliği yapmaktadır. Bulunduğu coğrafyanın getirdiklerini en iyi yansıtan örnekte böylelikle Nemrut Dağı olarak kabul edilebilir.

²⁵⁴Schlumberger (1960)., s. 294-295

²⁵⁵Metzler (2018)., s. 133

²⁵⁶Metzler (2018)., s. 132

²⁵⁷Schlumberger (1960)., s. 298

²⁵⁸Schlumberger (1960)., s. 300

6.4 Kommagene Krallığı'nın Dini Yapısı

Toplumun dışarıda yaşanan doğu ve batı arasındaki gelişmelerden etkilenmemesi için I. Antiokhos dönemiyle birlikte dini alanda bir değişim yaşanmıştır. I. Antiokhos yönetiminden öncesiyle alakalı ise hanedanlığın inanç ve yaşayış şekilleri daha çok doğu etkili olarak gelişmiştir. Ancak buradaki bahsettiğimiz doğulu terimi daha çok Seleukosların etkisiyle gelişen Parth geleneklerine daha yakındır²⁵⁹. Kırılma noktası olarak I. Antiokhos'un kült reformu, doğu ve batı etkili tanrıların senkretizm yoluyla halka aktararak herkes için kolay bir din ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bahsettiğimiz çok kültürlülük sebebiyle böyle bir yola başvurmuş olması çok da mantıksız değildir. Helenizm, İran ve belki de bölgede öncesinde yaşamış köklü Anadolu geleneklerinin devam ettiği bir bölgede egemenlik süren I. Antiokhos'u böyle bir yola itmiş olabilir. Yeni ortaya çıkan dinin gerekliliklerini, halkın her kesiminin yerine getirebilmesi için ülkeyi kült eserleriyle donatmıştır²⁶⁰. Yönetim biçiminin dahil oluşan kültün çevresinde şekillenmesi Seleukos, Babil ve Mısır gelenekleriyle yanında, batılılar için fazlasıyla doğulu olduğu düşünülen durumların kullanılmasıyla da İskender'in hayali (doğu ve batıyı birleştirme) gerçekleştirilmeye çalışılmıştır²⁶¹. I. Mithridates Kallinikos zamanında Pers ve Grek tanrılarını, yerel inanişe zarar vermeden birleştirmeyi amaçlamıştır ancak geliştiren ve uygulayan I. Antiokhos olmuştur²⁶².

Andreas Kropp'un önerisindeki yerel konuşulan dilin Aramice olduğu ve bu sebeple halkında doğal olarak bu yönde etkili olduğu görüşüdür²⁶³. Bunun yanında kral ve ailesinin ise yabancı olduğunu ve yerel dinin üzerine tamamen yabancı tanrılardan oluşan yeni bir dinin ortaya çıktığını düşünmektedir²⁶⁴. Bu görüş Kommagene'nin sosyal yapısıyla ilgi kesin sonuçlara varmaktadır. Ancak sadece yazı dilinden yola çıkarak diğer bütün seçenekleri de bu paralelde geliştiğini varsaymak yanlış olacaktır. Bu bağlamda düşünüldüğünde Urartu yazıtlarındaki Assur etkisi sebebiyle kralların Assurlu ya da Yunanca konuşan Parth satraplarına Yunanlı demek gerekmektedir.

²⁵⁹De Jong (2021)., s. 219

²⁶⁰Wagner (2018)., s. 56

²⁶¹Wagner (2018)., s. 56

²⁶²H. Waldmann (1973)., Die Kommagenischen Kultreformen unter König Mithridates I. Kallinikos und Seinem sohne Antiochos I, s. 68

²⁶³A.J.M. Kropp (2013)., Images and Monuments of Near Eastern Dynasts, 100 BC- Ad 100, Oxford: Oxford University Press, s. 23

²⁶⁴Kropp (2013)., s. 315

Kommagene Krallığı'nın tarihsel süreçte Pers ve Yunan etkisinde kalması buradaki yerel dinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Anne ve baba tarafı atalarının inançlarına ait öğeler kullanılmıştır. Bu öğelerin en eskisi Zoroastiranizm geleneklerine bağlı olarak gelişmiştir. Zerdüştlük olarak bilinen bu dinin İran coğrafyasındaki kullanımı zamanla değişerek farklı şekillere dönmüştür²⁶⁵. Akhaemenid krallığın geniş coğrafyalara yayılmasıyla birlikte de Anadolu topraklarına ulaşmıştır. Ancak Anadolu topraklarındaki Zerdüştlüğün, İran coğrafyası ile ne kadar benzediği tartışmalıdır²⁶⁶. Akhaemenidlerin döneminde yazılı olarak kraliyet Zerdüştlüğü ile alakalı bilgiler bulunmamaktadır. Sasani İmparatorluğu'nun geç dönemlerinden aktarılan bilgilerde kraliyet dini hakkında bilgiler mevcuttur ancak bu bilgilere dayanarak Akhaemenid dönemi hakkında çıkarım yapmak doğru değildir²⁶⁷. I. Antiokhos kendisinden çok daha önceki bir döneme ait bir dinin, özellikle de yayıldığı coğrafyaya göre farklılık gösterdiği için ne kadar hâkim olduğu kesin olarak bilinmemektedir. I. Antiokhos'un büyük kült yazıtı incelendiğinde bu konu hakkında birkaç fikir edinilebilir.

Dini bilgilerin bulunduğu büyük kült yazıtında, buradaki ritüellerin nasıl yapılacağı, rahiplerin görevleri ve kutsal alanın ziyaretinde uyulması gereken kurallardan bahsedilmektedir. Kurallardan I. Antiokhos bahsetmiş olsa da buradaki her bir düşünce tanrılara aittir ve kendisi sadece bu düşünceleri aktaran konumundadır²⁶⁸. Burada Zerdüştlüğün kutsal kitabı Avesta'da geçen *vahista ahu* (iyi hayat) kelimesi aynı şekilde kült yazıtında da bahsedilmektedir²⁶⁹. Buradaki *iyi hayat*, iyi insanların ve tanrıların yan yana kötülüğe karşı savaşması anlamını taşımaktadır²⁷⁰. Aynı zamanda *behest* (cennet) anlamındaki Zerdüşterimi de önemli bir farklılığı ortaya çıkarmaktadır²⁷¹. Böyle bir düşüncenin Yunan dünyasında herhangi bir karşılığı bulunmamaktadır.

Arsameia kentindeki kutsal alanda ve Nemrut Dağı'nda bulunan yazıtlarda Yunan dünyasına yabancı kavramlar bulunurken, benzer uygulamalardan da söz edilmiştir. Kutsal alanların yağma ve vandallıklardan korumak için lanet yazıtları ile

²⁶⁵De Jong (2021), s. 220

²⁶⁶De Jong (2021), s. 221

²⁶⁷De Jong (2021), s. 221

²⁶⁸De Jong (2021), s. 236

²⁶⁹M. Boyce – F. Grenet (1991), A History of Zoroastrianism vol. III, Zoroastrianism Under Macedonian and Roman Rule, Leiden: Brill, s. 335

²⁷⁰Boyce-Grenet (1991), s. 335

²⁷¹Boyce-Grenet (1991), s. 335

donatılması oldukça yaygın bir uygulamadır. Ayrıca bu gibi kutsal alanlara günahkarların girmesi de engellenmiştir²⁷². Zerdüşt ya da Yunan, her ne inanca sahip olursa olsun, halkın buradaki kutsal alana girebilmesi için dini gereklilikleri yerine getirmeli ve kötülükten uzak durması gerektiğini aktarmaktadır²⁷³.

Hellenistik Dönem'in genel dini yapısına bakıldığında Klasik Dönem özelliklerinden fazlasıyla ayrıldığı görülmektedir. Klasik Dönem dini yapısına göre tanrı ve insanlar arasındaki ayrım hiçbir zaman aşılmamış ve ona göre ritüeller uygulanmıştır²⁷⁴. Bu düşünce yapısı MÖ 4. yüzyılın başlarında, politik olayların da büyük etkisiyle değişime uğrayarak kralların ve kahramanların kazandığı başarılarla tanrılarla neredeyse eşit bir şekilde anılmaya başlamışlardır²⁷⁵. Helenistik Dönemle birlikte Büyük İskender'in Makedonya'dan başlayıp Hindistan'a kadar uzanan toprakları işgal ederek tanrısal bir iş başarısında dolayı tanrı-kral unvanının o zamana kadar ki en büyük temsilcisi olmuştur²⁷⁶. Helen dünyası için her ne kadar yeni bir uygulama olsa da Mezopotamya topraklarında bu kült asırlar boyunca uygulanmıştır. Kültün en temel özelliği kral her ne kadar tanrı olsa da yapılan ritüeller krala değil her zaman tanrılara olmuştur²⁷⁷. Her iki geleneğinde uygulanma biçimi birbirlerinden farklı olsa da I. Antiokhos, bu uygulamaları birleştirerek kendine ait bir kült kurmuştur. Büyük İskender'in sahip olduğu tanrısal sıfatı, I. Antiokhos atalar yoluyla kendisi için kullanmıştır.

I. Antiokhos oluşturacağı yeni kültürün temellerini kendi soyunun uzandığı toplumlara dayandırmıştır. Anne tarafından Seleukos'a baba tarafından ise Akhaemenid ailesine dayanan soyunun dinin özelliklerini de oluşturduğu kültürte kullanmıştır. Ancak Akhaemenidler Anadolu topraklarında uzun yıllar hakimiyet sürdüğünden dolayı başka halklarda doğal olarak bu yola başvurmuştur. Soyları farklı yollarla da olsa Seleukos ve Akhaemenid ailesine dayandıran Armenia, Pontus ve Kappadokia gibi krallıklarda bu bir benzerliğe sahiptir²⁷⁸. Akhaemenid döneminin üstünden çok zaman geçmesi ve üstüne Hellenizm etkisiyle birlikte geçmişte kalan yaşayış biçimleriyle alakalı bilgiler

²⁷²De Jong (2021), s. 237

²⁷³N. 17-24

²⁷⁴R. Özgan (2016), Hellenistik Devir Heykeltraşlığı I, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 142

²⁷⁵Özgan (2016), s. 142

²⁷⁶Özgan (2016), s. 142

²⁷⁷Özgan (2016), s. 143

²⁷⁸B. Jacobs (2018), Kommagene Kralı I. Antiokhos'un Din Politikası: Fırat Kıyısında Tanrı Krallar, Kommagene'de Yeni Kazılar ve Araştırmalar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, s. 119

daha sınırlı kalmaktadır. Eskiden gelen özelliklerin sonraki dönemlere aktarılmasıyla böyle bir durumun ortaya çıkmış olması muhtemeldir.

I. Antiokhos heykel ve kabartmaları oluştururken astronomiden yararlanmıştır. Bütün Helen tanrılarının gökyüzünde bir yıldızı temsil etmesi ve bu yıldızların astronomlar tarafından incelenerek, Regulus takımyıldızı ve Ay'ın yaklaşmasını gözlemlenmesi sonucunda tanrı heykelleri ile Antiokhos'un ilahlığı vurgulanmıştır. Zeus'un Jupiter, Apollon'un Merkür, Herakles'in Mars ve Tanrıça Kommagene'nin ise Ay ile özdeşleştiği bilinmektedir²⁷⁹. MÖ 7 Temmuz 62 yılında Ay'ın Regulus takım yıldızının yakınından geçmesiyle Antiokhos'u destekleyecek mitolojik bir olay yaratılmıştır²⁸⁰. F.K. Dörner'in ölçümleri sonucunda Regulus takımyıldızı ile aynı hizada olduğu ve bunun da aslan burcuna denk geldiği görülmüştür²⁸¹. I. Antiokhos'un üzerinde durduğu bu tarih, görsel olarak bir aslan kabartmasıyla birlikte verilmiştir. Aslan kabartmasının üstündeki gezegenlerin her biri, anıtsal heykellerle temsil edilmiştir. Aslan kabartmasıyla halka vermek aktarmak istediği düşünce, kendisinin öldükten sonra tanrılar arasında yer alacak olmasıdır.

Nemrut Dağı'nda bahsedilen tanrı ve tanrıça grupları farklı heykeller üzerinde gösterilmek yerine tek bir görselde sentezlenmiştir. Her iki toplumunda en önemli tanrıları Zeus ve Oromasdes'in birleştiği figür bulunmaktadır. Zeus Helen dünyasında panteonun en üstündeki isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Oromasdes ise Akhaemenid dininin en önemli tanrısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Herodot (I 132) Ahuramazda'dan Zeus olarak bahseder ve tüm gökyüzünü bu şekilde adlandırdıklarını aktarır.

Diğer üç gezegenin yanında Ay, tanrıça Kommagene ile temsil edilmektedir. Buradaki bütün özellikleriyle birlikte tamamen Yunan özelliklerine sahip bereket boynuzu ile verilmektedir. Yerel etkili özelliklere de sahip olan tanrıça Kommagene'nin kült yazıtında bahsedildiği *her şeyi besleyen* özelliği, Ahura Mazda'nın yaratmış olduğu

²⁷⁹B. Jacobs (2018)., Nemrut Dağı'ndaki Kutsal Alan, Kommagene Kralı I. Antiokhos ile Oğlu II. Mithridates'in Yapı Politikası: Fırat Kıyısında Tanrı Krallar, Kommagene'de Yeni Kazılar ve Araştırmalar., İstanbul: Arkeoloji ve Sanat., s. 96

²⁸⁰Jacobs (2018)., s. 96

²⁸¹H. Waldmann (1991)., Der Kommagenische Mazdaiismus, Tübingen: Ernst Washmut., s. 36 vd.

kutsal ruhlardan *Spenta Mainyu* ile benzerlikler taşımaktadır²⁸². Her iki dünyada da bereketi simgeleyen nar meyvesi de buradaki deksiois sahnesinde kullanılmıştır.

Apollon-Mithras-Helios-Hermes heykeli altında toplanan tanrılar önem sırasına göre dizilmiştir. Apollon önemli bir kehanet merkezi olması ve I. Antiokhos'un Nemrut Dağı'nı yeni bir Delphi yapmak istemesinden dolayı isimlerde bu şekilde sıralanmıştır²⁸³. Mithras her ne kadar ortaya çıktığında farklı özelliklere sahip olsa da MÖ5-4. Yüzyıllarda önemi artmış ve bu dönemde güneş tanrısı özelliklerine sahip olmuştur²⁸⁴. Strabon'un anlattıklarından yola çıkarak (XV 3,13) Mithras ve Helios'un bir tutulması aslında iki farklı dünyaya ait tanrıların nasıl birlikte kullanıldığı göstermektedir. Biri Helen, diğeri ise Akhaemenid dinine ait güneşle alakalı bu iki tanrıda ortak özellikleri sebebiyle birlikte bahsedilmektedir.

Mithras'ın buradaki tanrılardan ayıran bir başka özelliği mevcuttur. Yeni dinin bütün hatlarını gezegenlerin hareketleri oluştursa bile Mithras bu durumun dışında kalmıştır. Gezegenlerin birbirlerine yakınlaştığı bu tarihte güneş ve Mithras'ın gezegeninin konumu birbirlerine uzaktır²⁸⁵. Babil inancına göre Merkür ile bağdaştırılan Nabu, Perslerde ise tanrı Tiri olarak geçmektedir²⁸⁶. Ancak yine de burada Tiri yerine Mithras'ın kullanılmasının iki sebebi bulunmaktadır. Bunlardan ilki Mithras ve Apollon'un antik dönemde Seleukoslar aracılığı ile birbirlerine olan benzerlikleridir. İkincisi ise I. Antiokhos'un tanrı Mithras ile kişisel bir bağ kurmuş olmasıdır. Akhaemenid atalarının yaptığı gibi kendisinin ve ailesi için bir tanrıyı *yazata* (koruyucu) olarak seçmiştir²⁸⁷.

Apollon-Mithras-Helios-Hermes figürünün doğulu kimliğinin yanında, batılı özelliklerinin vurgulandığı örneklerde bulunmaktadır. Kommagene Krallığı'nın bahsettiğimiz çeşitli kentlerindeki tanrı figürünün Helen üslubunda yapılmış çıplak örnekleri de mevcuttur²⁸⁸. Bahsettiğimiz bu örneklerin Nemrut Dağı'ndan farklı olarak çıplak yapılması oldukça önemlidir. Nemrut Dağı'nda dışarıya yansıtmak istediği propagandanın bir parçası olarak kullandığı doğulu figürün, içerideki yansıması batı

²⁸²Boyce_Grenet (1991), s. 327

²⁸³Waldmann (1973), s. 121

²⁸⁴Jacobs (2018), s. 120

²⁸⁵Boyce_Grenet (1991), s. 325

²⁸⁶Boyce_Grenet (1991), s. 325

²⁸⁷Boyce-Grenet (1991), s. 325

²⁸⁸Bkz. Başlık 4.7

üslubunda olduğu görülmektedir. Halkın doğu geleneklerini benimsemiş kesimine Nemrut Dağı'nda hitap ederken, batılı kesimine ise diğer önemli yerleşimlerde yapmış olduğu bu tür örnekler ile ulaşmayı amaçlamıştır. Böylelikle dış siyasette yürütmekte olduğu denge politikasını Nemrut Dağı'nda sergilerken, iç siyasette ise krallığın çeşitli kentlerinde yapmış olduğu farklı üsluptaki dini öğeler ile yürütmeyi amaçlamıştır.

Son olarak ise Herakles'in Ares ve Artagnes ile senkretize edilmiş halinin heykeli Nemrut Dağı'nda karşımıza çıkmaktadır. Herakles aslında savaşçı bir kahraman olarak ortaya çıkmış olsa da yerine getirdiği imkânsız görevlerin ardından yarı tanrı olarak anılmış ve gücün simgesi olmuştur. Ares Roma dünyasına savaş tanrısı olarak girmişse de zaferi de temsil etmektedir. Artagnes ise diğerleri kadar önemli bir tanrı olmamasının yanında yine zaferle alakalı olduğu bu grupta yer almıştır. Bu figürler savaşçı ve zaferler kazanan kimliklerinin birleşmesiyle oluşan figürün aslında I. Antiokhos'un babası I. Mithridates'in Kallinikos unvanıyla ilişki olabileceği düşünülmüştür²⁸⁹. I. Antiokhos oluşturmaya çalıştığı kültte tanrıların hepsini birleştirirken göz önünde bulunduğu yıldızları sadece bu grupta es geçerek babasıyla ilişkilendirmiştir²⁹⁰.

I. Antiokhos'un doğu ile batı arasındaki bağlantıyı sağlayabilmek için her iki dünyaya ait dini öğelerden yararlanmıştır. I. Antiokhos'un dini reformunu oluşturan öğeler bölgede oldukça yaygın şekilde kullanıldığından dolayı, yeni bir oluşum değildir. I. Antiokhos'un yaptığı tek şey bu öğeleri alıp birleştirmektir. Aynı şekilde hepsinin doğu ve batı kültürlerinde sahip oldukları anlamlar, dış politika için en uygun uygulama olarak görülmüştür. Bunun yanında iç politikadaki durum ise halkın yapısı tam olarak bilinmediğinden dolayı kesin değildir. Bu sebeple bu dini uygulamanın sadece hanedanlığı yansıtan bir düşünce olduğunu söylemek daha doğrudur. I. Antiokhos'un Kommagene Krallığı için yaptığı işlere bakıldığında amacının, büyük güçlerin altında kalıp yok olmaktan kurtulma olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple doğu ve batı dünyasına hitap eden dini öğeler, bu amaç doğrultusunda halkın isteklerinin göz ardı edildiği sonucuna varılabilir. Nemrut Dağı'nda kullanılan Pers ve Helen öğelerinin hepsi, bölgede hâkim güçleri temsil eden birer öge olarak görülmelidir. I. Antiokhos tarafından Nemrut Dağı için oluşturulan bayramların, kendisi öldükten sonra

²⁸⁹Waldmann (1973)., s. 147

²⁹⁰Waldmann (1973)., s. 147

kutlanmadığı ve kutsal alanın tam olarak bitirilmediği görülmektedir. Böylece I. Antiokhos tarafından halkın, Nemrut Dağı'nda oluşturulan denklemin dışında bırakıldığı anlaşılmaktadır. Aksi takdirde ilerleyen dönemlerde Nemrut Dağı'nın sadece bir mezar yapısı olarak kullanılmasının dışında, tapınak işlevinin de devam ettirilmesi gerekirdi.

6.5 Nemrut Dağı Hierothesion' u Oluşumunda Etkili Faktörler (Doğu-Batı Bileşenleri)

Antik dönemde inanç sisteminin ortaya çıkışı çok erken dönemlere dayanmaktadır. Toplumların kendilerine özgü dini geleneklerin ortaya çıkmasıyla birlikte aralarındaki benzerlik tartışmaları da oluşmaya başlamıştır. Doğu mu batıdan yoksa batı mı doğudan etkilenmiş tartışmaları uzun süreler boyunca devam etmiştir. Her iki dünyaya ait bahsettiğimiz öğelerin Nemrut Dağı'ndaki kullanılışı yerel bir din olarak ortaya çıkmaktadır. Yunan medeniyetinin batı toplumlarının kaynağı olduğu ve barbar olarak adlandırılan doğu toplumlarından ayrıldığı görüşü oldukça yaygındır²⁹¹. Ancak antik dönemdeki kültürel ilişkiler sebebiyle bu sonuca varmak oldukça zordur. Dini oluşturan öğelerin doğu ve batı dünyasına ait olması sebebiyle, yeni dininde aynı şekilde bu iki dünyaya dayandırılması yanlıştır. Aynı şekilde, yazı dilinde görülen farklılıklardan bir sonuç çıkarmanın yanlış olduğu gibi. Mezopotamya ve Yunan dünyası arasındaki sanat, din ve metinlerdeki benzerlikleri inkâr etmek oldukça yanlıştır²⁹². Ancak aradan geçen zaman dolayısıyla çıkış noktası olarak kabul edilecek bir durumdan bahsetmek imkânsız hale gelmektedir. Toplumların yaşadıkça bir şeyler ürettiği ve hali hazırda var olan öğeler ile birleştirilerek oluşan bu kültür havuzu içinde bir sıfır noktası aramak yanlış olacaktır.

Ege ve Mezopotamya dinleri arasındaki uygulamaların benzerliği oldukça dikkat çekicidir. Tanrıların kozmik olaylar ile ilişkilendirilmesi, kutsal alanların benzerliği, doğa ile din arasındaki ilişki gibi birçok ortak nokta bulunmaktadır²⁹³. İnsanların çevresinde gördüğü ve anlam veremediği olaylara, zamanla farklı bir açıdan bakmasıyla bu durumlar ortaya çıkmıştır. I. Antiokhos' un Nemrut Dağı'nın oluşturmasının altında yatan en büyük nedenlerden biri de aradaki bu benzerliklerdir. Medeniyetin başlangıcından itibaren bulunduğu coğrafyanın, insanlık tarihinin en önemli olaylarının

²⁹¹S.B. Noegel (2007)., Greek Religion and the Ancient Near East, A Companion to Greek Religion (Ed. Daniel Ogden), Oxford: Blackwell Publishing, s. 21

²⁹²Noegel (2007)., s. 22

²⁹³Noegel (2007)., s. 23

ortasında bulunması, bu kült alanını daha da anlamlı kılmaktadır. Yaşamış sayısız topluma ait gelenekler ile zenginleşmiş bölge, I. Antiokhos'un düşüncesini hayata geçirmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Nemrut Dağı, çevresinde gelişen siyasi olayların sonucunda ortaya çıkmış ve bu siyasi duruma neden olan toplumlardan izler barındırmaktadır. Dini olayların, bahsettiğimiz coğrafyadaki kültürel çeşitlilik sebebiyle I. Antiokhos, birçok farklı öğeden yararlanmışır. Tanrı heykellerinin giydiği kıyafetler ve başlarına taktıkları tiaralar, aslında Nemrut Dağı'ndaki bir bütünün tamamlayıcı öğeleri olarak görülebilir. I. Antiokhos tarafından yaratılan dinin merkezi Nemrut Dağı olarak kabul edildiğinde burada bulunan her bir öge bu bütünün bir parçası olarak ayrı ayrı işlevlere sahiptir. Heykeltıraşlık eserlerinde her iki dünyaya ait özellikler nasıl dikkatlice birleştirildiyse, tanrılar gibi soyut kavramlarda aynı şekilde birlikte kullanılmıştır. Ancak buradaki din bir 'sebeup' olarak değil, dönemin politik olayları göz önüne alınarak başvuru olan bir 'sonuç' olarak ortaya çıkmıştır.

6.5.1 I. Antiokhos'un Yeni Dini ve 'NOMOS' Yazıtı

Nemrut Dağı'ndaki Helen ve Pers dini öğelerinin birlikte kullanılabilir hale gelmesi belirli bir süreç almıştır. Akhaemenid İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Seleukos hakimiyetini altına giren İran coğrafyasında köklü değişimler için adımlar atılmış ancak uygulanamamıştır. Kült alanı ele alındığı genel düşünce, batı dünyasının üzerine kurulan dinin doğu motifleriyle zenginleştirildiği şekilde gelişmiştir²⁹⁴. Ancak Pers tanrılarının buradaki varlığı bahsettiğimiz düşüncedeki gibi basit değildir. I. Antiokhos'un tanrısallığının desteklenmesindeki batı dünyasının etkileri ne kadar önemliyse, aynı şekilde doğunun etkisi de önemli görülmüştür²⁹⁵. Görsel olarak tanrılarının sembolleri dışında ne kadar doğulu kıyafetlerle gösterilseler de tanrılarının özellikle isimleriyle birlikte kült yazıtında bahsedilmesi bu anlayışı desteklemektedir. Yeni dinin sentez tanrıları, görsel motiflerin dışında yazılı olarak desteklenmesi, halka aktarılmasında önemli rol oynamıştır. Birlikte verilen tanrılarının her biri kendi geleneklerine sahip kişiler tarafından kolaylıkla kabul edilebilir olmuştur. Aksi takdirde

²⁹⁴S.R. Hauser (2021)., Hellenized Iranians? Antiochos I. and the Power of Image, , Common Dwelling Place of All the Gods: Commagene in its Local, Regional and Global Hellenistic Context (ed. M. Blömer, S. Riedel vd.), Wiesbaden: Franz Steiner., s. 15

²⁹⁵Hauser (2021)., s. 16

halkın alışık olmadığı tanrıların sadece görsel yollarla anlatmak istenilen etkiyi yaratmayabilirdi²⁹⁶.

Seleukos Krallığı, kurulmasının ardından İran coğrafyasındaki gelenekler ile mücadele içine girmiştir. Bölgede yaşayan kadim Yahudi ve Babil geleneklerini desteklerken, Akhaemenid dinini ortadan kaldırmaya çalışmıştır²⁹⁷. Ancak coğrafyanın büyüklüğü ve yerleşik kültür sebebiyle bu durum başarılı olamamış ve Akhaemenid gelenekleri yaşamını sürdürmüştür. Takip eden dönemde Parthlar'ın sahipsiz kalan Akhaemenid geleneklerine sahip çıkmasıyla birlikte yeniden yayılmaya başlamıştır. Böylelikle I Antiokhos'un yeni oluşturmuş olduğu dinin temeli Parthların ortaya çıkmasıyla atılmıştır. Parthlar hem eski Zoroastrian dininin öğelerini hem de Seleukoslar ile ilişkilerden dolayı oluşan yeni öğeleri birlikte kullanılmıştır²⁹⁸.

Bölgede hüküm sürmüş her toplum yerel geleneklerin önemini farkında hareket etmektedir. Halkın dini inanışlarına göre, farklı geleneklerden uyarlamalar yapılmaktadır. Seleukoslar ile bölgeye gelen Yunan'lı halkların kendi panteonu ile Pers panteonu arasında benzerlikler yaratılmıştır²⁹⁹. Buna göre Ahura Mazda, Zeus ile benzetilmiştir³⁰⁰. Yunan dini anlayışına göre Ahura Mazda, Zoroaster dinindeki tanrıların başındaki Zeus konumunda görülmüştür. Ancak Zoroaster inancındaki Ahura Mazda, Zeus gibi herhangi bir kalıba sığmayan ruhsal bir varlıktır³⁰¹. Ahura Mazda'dan ortaya çıkan bir başka ruh olan Angra Mainyu yer altıyla birleştirilmiş ve Hades olarak anılmıştır³⁰². Mithras, Apollon ve Helios ile, Anahita, Afrodit ve Hera ile, İştâr, Athena ile benzer görülmüştür³⁰³. Böylelikle her ne kadar farklı ritüellere ve inanışlara sahip olsalar da aralarında halkın anlayabileceği bir benzerlik kurulmuştur. Batı toplumlarına göre daha kabul edilebilir olan bu kavramlardan, doğu toplumları adına aynı şekilde söz etmek daha zordur. Her türlü zorluğa rağmen iki din arasındaki farklılıklar yeni bir inanç sistemi ortaya çıkarmıştır. Bu sistemin Nemrut Dağı'ndaki yansıması ise atalar yoluyla sağlanmaktadır.

²⁹⁶Hauser (2021), s. 16

²⁹⁷J. Duchesne-Guillemin (1983), Development of Religious Thought, Cambridge History of Iran Vol. 3 Part.2 (ed. Ehsan Yarshater), Cambridge: Cambridge University Press, s. 821

²⁹⁸J. Duchesne-Guillemin (1983), s. 819

²⁹⁹J. Duchesne-Guillemin (1983), s. 823

³⁰⁰J. Duchesne-Guillemin (1983), s. 823

³⁰¹Boyce M. (1975), A History of Zoroastrianism Vol 1, Köln: Brill, s. 193

³⁰²J. Duchesne-Guillemin (1983), s. 823

³⁰³J. Duchesne-Guillemin (1983), s. 823

Nemrut Dağındaki doğu ve batı arasındaki en önemli birleştirici öğelerden birisi atalardır. Soyunun uzandığı toplumlar yalnızca propaganda amacıyla değil, aynı zamanda bir bağlantı aracı olarak kullanılmıştır. Bu bağlantının tarihi olarak yapılabilmesi nispeten Seleukos Krallığı için daha kolay olsa da Akhaemenid İmparatorluk için aynı durumdan bahsetmek söz konusu değildir. Bu sebeple baba tarafı atalarında da gördüğümüz üzere farklı toplumlardan isimler bir araya getirilmiştir³⁰⁴. Bu aynı şekilde dini ve siyasi açıdan da kabul edilebilir. I. Antiokhos ve Akhaemenidler arasında bulunan uzun dönem hakkındaki bilgiler, aracılar sayesinde elde edilmiştir. Dolayısıyla I. Antiokhos'un ataları hakkında edindiği bilgilerin çoğu zaman içinde özgünlüğünü yitirmiş şekilde ulaşmıştır.

I. Antikhos ile atalarının mensup olduğu toplumların arasındaki bağlantıyı Parthlar ve Seleukoslar sağlamış olmalıdır. Hem coğrafi hem de kültürel olarak bu iki toplum öne çıkmaktadır. Ancak bu iki toplumunda kendi içinde getirdiği ve Kommagene'yi etkileyen farklı durumlar mevcuttur. Bahsettiğimiz üzere Seleukoslar'ın bölgeye geldikten sonra, yerel kültürler ile girdiği etkileşimler sebebiyle sentez bir kültür ortaya çıkmıştır. Bu sentez, Seleukoslar ile gelen Helen geleneklerinin Akhaemenid öğeler ile birleşerek oluşmuştur. Aynı şekilde Parthlar ise Akhaemenid geleneklerine sadık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Ancak siyasi açıdan Seleukoslar ile anlaşamaları da kültürel olarak Helenlerden oldukça etkilenmişlerdir. Bu da aslında temelde birbirlerinden oldukça farklı iki kültürün bölgede yeni bir yerel kültür ortaya çıkardığını ve birlikte geliştiğini göstermektedir. I. Antiokhos'un Nemrut Dağı'nda aktardığı mesajın köklerini erken dönemde aramak yerine Parthlar ve Seleukoslar arasında aramak daha doğru olacaktır.

Dönemin şartları ele alındığında siyasi olayların etkisinde gelişen din, bölgedeki halkın bildiği ve inandığı şekilde devam etmiştir. Bu sebeple anne ve baba atalarının dayandığı her iki uygarlığın dini öğeleri Nemrut Dağı'nda daha yaygın olarak kullanılmıştır. Bunun çıkarımını I. Antiokhos'un büyük kült yazıtında "*Böylece krallığımın tüm sakinleri hem eski geleneklerin gerektirdiği kurbanları sunabilsinler hem de yeni bayramlarda tanrılar ve benim onuruma kurbanlar sunabilsinler diye*

³⁰⁴Sanders (1996)., s. 254-355

kutsal törenler için uygun yasalar kararlaştırdım”³⁰⁵ aktardığı bayramlardaki ritüellerin içeriğinde bahsedilmiştir.

Eski ve yeninin birleşimi ilk olarak Nemrut Dağı’nda yapılmamıştır. Bölgedeki diğer toplumlarda benzer örneklerine rastladığımız sentez uygulamalar bulunmasına rağmen en kapsamlısı Nemrut Dağı’dır. I. Antiokhos’a gelene kadar yaratılmaya çalışılan bu sentez halkın birlikte yaşamasına ve ataların unutulmamasına yardımcı olmuştur, ancak ne kadar etkilediği bilinmemektedir. Yöneticilerin kendilerinin ait geleneklere göre oluşturdukları yapı, halk tarafından ne kadar benimsendiği tartışmalıdır. Bunların sonucunda I. Antiokhos her şeyi kapsayacak bir yapı düşünmüştür. Bu yapı oluşturulurken Kommagene dışındaki örneklerin incelendiği ve eksikliklerinin giderilerek Nemrut Dağı’nın ortaya çıkarılması muhtemeldir. I. Antiokhos tarafından diğer sentez uygulamalarında bir başarısızlık görülmüş olmalıdır ki Nemrut Dağı’nda bunlar düzeltilmiş ve yeni öğeler ile zenginleştirilmiştir. Bu özellikleriyle Nemrut Dağı’ndaki eski ve yeninin birleşimi daha önceki dönemlerde görülmemiş şekilde uygulanmıştır.

I. Antiokhos eski geleneklerin yanında, oluşturduğu yeni dinin içerisinde kendisinin doğum günü ve taç giyme törenleri için aylık ve yıllık olarak düzenlenen bayramlar oluşturmuştur³⁰⁶. *“Tanrılar ve kendim adına, doğum günlerinde, sonsuza kadar, bütün yıl boyunca düzenlenecek aylık ve yıllık bayramlar atalarımızın geleneklerine uygun olarak Pers kıyafetleri ve taç giyecek rahipler tarafından yapılır. Hepsi tanrılaştırılmış atalar için kutsal saydığım altın taç giyecektir ve kahraman ırkın kutsal onurları için köylerden elde edilen gelire birlikte tanrılar ve benim onurum adına kurbanlar sunacak, kutsal sofralar değerli içeceklerle donatılacaktır”*³⁰⁷. Burada bahsedilen *“tanrılaştırılmış atalar”* ve *“kahraman ırk”* ibarelerinin direkt olarak Nemrut Dağı’nda, atalar galerisinde adı geçen kişilere atıfta bulunmaktadır.

Nemrut Dağı’nda bahsedildiği üzere gerçekleştirilmesi planlanan ritüellerin koruyucusu ve uygulayıcısı rahipler bulunmaktadır. Magos olarak adlandırılan bu rahipler I. Antiokhos kendi dinini oluştururken doğu geleneklerine hâkim magoslardan

³⁰⁵Nomos (70-75)

³⁰⁶H.A.G. Brijder (2014)., Recent Archaeological Research and Conservation Activities in the Tomb Sanctuary on Mount Nemrud, De Gruyter, s. 164

³⁰⁷N. (140-145)

yararlandığı görülmektedir³⁰⁸. Medler'in döneminde kraliyet rahipleri olarak ortaya çıkmalarına rağmen Akhaemenid Dönem ile farklı bir boyut kazanmıştır. Zoroastrian dininin en büyük sembollerinde ateşin koruyucuları, kurbanlar ve ritüellerin gözlemcisi yapan görevlilerdir³⁰⁹. Akhaemenid dönemiyle birlikte batı toplumları tarafından da tanınmaya başlamışlardır. Aslında çok daha öncesinde de Akad, Babil, Mısır ve Assur gibi toplumlarda var olan bu ruhban sınıflar, yerel dini inanışa göre şekillenmişlerdir³¹⁰. Akhaemenidler' de magosları kendi dini inançlarına göre görevlendirmiştir. Ardından Seleukos hakimiyetindeki İran coğrafyasındaki magosların tanımları değişmiştir. Yunan metinlerinde çoğunlukla magoslardan İran gelenekleriyle ilişkilendirildiği görülmektedir³¹¹.

Nemrut Dağı'nda dört adet heykele sığdırılmış, her iki dünyada birbirlerine benzer özelliklere sahip tanrılar bulunmaktadır. Bunlar I. Antiokhos'un bahsettiği *“Zeus-Oromasdes, Apollo-Mithras-Helios-Hermes, Artagnes- Herakles ve vatanım Kommagene'nin ilahi görsellerini kurdum ve aynı şekilde dualarımızı işiten tanrıların arasına aynı taştan kendi figürümün özelliklerini kutsadım ve büyük tanrıların eski onurlarını yeni bir Tykhe ile benzer olmasını sağladım”*³¹² şekilde yeni dinin panteonunu oluşturmaktadır.

Bahsedilen tanrıların her biri yeni din içinde özel olmasına rağmen Zeus-Oromasdes'in konumu diğerlerine göre daha farklıdır. Tanrıların arasında ortada ve diğerlerine göre daha büyük yapılmıştır. I. Antiokhos kendi dinini oluştururken ilahi olaylardan yararlanmışır. Bu ilahi olayların dayanağı ise Nemrut Dağı'ndaki aslan horoskopudur³¹³. Aslan horoskopu üstündeki yıldızlardan oluşan tanrı grubu I. Antiokhos'un hükümdarlığını onaylayan bir anlatıma sahip olduğundan dolayı, kendisini ve dinini bu şekilde halka aktarmıştır. Zeus-Oromasdes'in ilahi işaretlerinin sonucunda kurulan yeni din, Nomos yazıtında *“Tanrı tarafından sevilen ruh Zeus-Oromasdes'in ilahi tahtlarına gönderildikten sonra sonsuza kadar dinlenecek”*³¹⁴ şeklinde bahsedilmektedir.

³⁰⁸J. Duchesne-Guillemin (1983), s. 841

³⁰⁹J. Duchesne-Guillemin (1983), s. 827

³¹⁰J. Duchesne-Guillemin (1983), s. 827

³¹¹J. Duchesne-Guillemin (1983), s. 828

³¹²N. (53-64)

³¹³Bkz. yuk. s. 36 vd.

³¹⁴N. (40-44)

6.5.2 Nemrut Dağı ve Astroloji

I. Antiokhos'un yönetiminin maddi dünyadaki tanrısallığı atalar ile sağlamaktadır. Manevi dünyada ise tanrısallığının meşruluğunu astrolojik olaylar desteklemektedir. Aslan burcuna ait gezegenler ve ait oldukları tanrıların MÖ 7 Temmuz 62 yılındaki konumları, I. Antiokhos'un kendi kültürünü oluşturmasında kilit rol oynamıştır.

Astronomi alanında oldukça gelişmiş olan Babilli araştırmacılar, gezegenlerin hareketlerini inceleyerek birbirlerine olan konumlarını saptamışlardır. Gezegenlerin hareketlerinin saptanmasıyla, insanların doğduğu tarihteki konumlara farklı anlamlar yüklenmeye başlamıştır. Babil astronomisinin Yunan dünyasında kullanımı ise temelinde aynı kalmış, geliştirilerek başka bir boyut kazandırılmıştır. Gezegenlerin hareketlerinin geometrik hesaplamalarla tespit edilmesiyle gezegenler, güneş ve dünya ile olan açıları hesaplanarak burçlar ortaya çıkmıştır³¹⁵. Başlangıçta takım yıldızlarıyla ilişkilendirilen burçlar zamanla değişerek birbirlerinden ayrılmışlardır³¹⁶. Ancak bu dönemin önemli örneklerinden biri Nemrut Dağı'nda, Aslan burcu ile Regulus takım Yıldızı'nın ilişkisiyle ortaya çıkmıştır.

Babilli astronomların aslan burcu için oluşturdukları bu sistemde on dokuz sayısının ayrı bir önemi bulunmaktadır³¹⁷. Aslan kabartmasının üzerindeki on dokuz yıldızın bahsedilen tarihteki hareketleri gerçekleştirdiği bilinmektedir. Aslan burcu için atanan bu sayı, kral yıldızı Regulus ile krallığının kutsallığını ve meşruluğunu dikkat çekici bir hale getirmiştir. Buradaki üç önemli gezegenin temsil ettiği tanrıların hem Pers hem de Yunan panteonundaki karşılıkları gösterilmiştir. Astrolojik olayların temelini oluşturduğu, sentezlerden doğan yeni din için en doğru yol olarak görülmüş olmalıdır. Aksi halde bahsedilen tanrıların bir araya gelmesi ve tek bir görselde sergilenmesi olası değildir.

Burçların temsil edildiği gezegenler, yeryüzünde niteliklerini yansıtabilecek şekilde isimlendirilmiştir³¹⁸. Burcun niteliklerinin yansıtıldığı simgeler, aynı zamanda kişilerinde karakterine etki ettiği düşüncesi hakimdir. Bu düşünceyle I. Antiokhos'un Nemrut Dağı'nda aslan burcuna neden başvurduğu anlaşılmaktadır. Yeryüzünün

³¹⁵R. Beck (2007)., A Brief History of Ancient World, Oxford: Blackwell Publishing, s. 22

³¹⁶Beck (2007)., s. 23

³¹⁷Boyce_Grenet (1991)., s. 323

³¹⁸Beck (2007)., s. 65

hâkimi, vahşi ve yırtıcı özellikleriyle aslan burcu, dışarıya verilen önemli bir mesaj olarak görülmüştür. Agresif olarak bu özelliklerinin yanında cesur ve kraliyetin gerektirdiği niteliklere sahip olduğu anlamları da taşımaktadır³¹⁹.

Nemrut Dağı'ndaki tanrılar birleştirilirken ortak özellikler göze önünde bulundurulmuştur. Ancak bahsettiğimiz doğu ve batı arasındaki farklılıklar sebebiyle kolay olmamıştır. Astroloji bu durumun dışında gelişmiştir. Çünkü Babil'in her iki toplum içinde kaynak olarak alınması nedeniyle, gezegenler ve tanrılar arasındaki ilişkiler birbirleriyle oldukça benzemektedirler. Ancak bunun dışında tanrısal özellikler iki dünya arasındaki bağlantıyı kurarken bir nebze zorlanmıştır³²⁰. Nemrut Dağı'ndaki dört tanrının birleşiminde birbirlerine en çok benzeyen tanrılar Zeus ve Oromasdes'tir. Apollo-Helios-Hermes figürleri hali hazırda Yunan panteonunda benzerlikleri bilinmesine rağmen, doğudan Mithras ile benzetilmesi ile doğru karşılığa geldiği tartışmalıdır. Son olarak Herakles ise doğu dünyasındaki Artagnes ile, her ne kadar Artagnes'in doğu inanışındaki önemi tartışılrsa da tema olarak birbirlerine benzemesinin yanında, birlikte bahsedilen Ares'in varlığının sorgulanmasına sebep olmaktadır³²¹.

6.5.3 Nemrut Dağı'nda Tanrı ve Dini Ritüeller Üzerinde Görülen Doğu ve Batı Öğeleri

Zeus-Oromasdes, Pers ve Yunan panteonunun en üstünde yer alan tanrıların birleşiminden oluşmaktadır. Her iki tanrının ortak özellikleri sadece bununla sınırlı değildir. Kutsal soyun uzandığı her iki tarafın en büyük isimleri Büyük İskender ve I. Dareios, kendi dünyalarına ait bu iki en büyük tanrının oğulları olarak anılmaktadır³²². Nemrut Dağı'nda Zeus ve Ahura Mazda'nın birleşmesiyle birlikte tanrının oğlu sıfatı arada bir köprü oluşturmuştur. Aradaki farklılıklar Nemrut Dağı'nda ortadan kaldırılarak kahraman atalar arasında, tanrı babaların birleşmesiyle kardeşlik bağı oluşturulmuştur.

Zeus Yunan dininde göklerin hâkimi olarak Olimpos Dağı'nda tanrıların kralı olarak bulunmaktadır. Bu sebeple Nemrut Dağı'nın, burada bulunan diğer tanrılarla

³¹⁹Beck (2007)., s. 66

³²⁰J. Duchesne-Guillemin (1983)., s. 824

³²¹J. Duchesne-Guillemin (1983)., s. 825

³²²J. Duchesne-Guillemin (1983)., s. 824

birlikte I. Antiokhos'un kurduğu yeni dinin Olimpos'u olarak kurulmuş olabilir³²³. Kült yazıtında “*Bu kutsal yeri tüm tanrıların ortak kutsanmış tahtı olarak seçtim*”³²⁴ olarak bahsettiği bölge Olimpos Dağı ile ortak niteliklere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Batıdaki inanış böyleyken doğuda, Herodotos'un aktardığına göre Pers dinindeki adak ritüelleri de yüksek tepelerde yapılmıştır³²⁵. I. Dareios döneminde Behistun dağına yapılan kabartma, yüksek yerlerin kutsal olarak kabul edilmesine örnek olarak verilebilir³²⁶. Kabartmanın yapıldığı yerin yüksekliği, çevresinden rahatlıkla fark edilebilir olması ve etimolojik olarak “*tanrıların yeri*”³²⁷ olarak adlandırılan bölgenin Nemrut Dağındaki yer seçimi ile benzerliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca I. Darius'un Behistun yazıtındaki “*ayadana*” kelimesinin “*ibadethane*” anlamında kullanılması, Nemrut Dağı'nın amacına oldukça benzemektedir³²⁸. Kabartmada Ahura-Mazda'nın yanında I. Dareios'un hükümdarlığı ve fetihlerini niteleyen kabartmalar bulunmaktadır³²⁹. Ahura-Mazda, Nemrut Dağı'nda Oromasdes olarak bilinen tanrıdır. Erken dönemde Zoroastrianizm dininin tek tanrısı olarak Avesta'da aktarılan Ahura-Mazda (*yazata*)³³⁰, MÖ 6. ve 4. yüzyıllarda Akhaemenid hükümdarlarının koruyucu tanrısı olarak görülmektedir³³¹. Nemrut Dağı'nda da Zeus-Oromasdes figürünün başındaki Pers başlığı bu bağlantıyı simgelemiştir³³².

Nemrut Dağı'nın konumu, tartışmasız Yunan ve Akhaemenid anlayışındaki yüksek kesimlerin kutsallığı ile büyük ölçüde ilişkilidir. Ancak Nemrut Dağı yeni bir Kommagene Olimpos'u düşüncesinde mi yaratılmıştır? Antik dönemde Mısır, Mezopotamya, Ege ve Asya toplumlarında büyük ve yüksek kesimlerin oldukça yaygın şekilde kullanıldığı bilinmektedir. Piramitler ve Zigguratlar yükseklik algısını en iyi şekilde yansıtan yapılardandır. Düz arazilere yapılan bu yapılar, tanrılara yani göğe ulaşmak için bir araç olarak görülmüş olmalıdır. Bu bağlamda Piramitler ve I. Antiokhos'un mezarı, fikir olarak birbirlerine Olimpos dağından daha çok benzemektedir. Hem mezar yapısı hem de tanrılara ulaşma çabası bu iki yapıyı

³²³B. Jacobs (2002)., *Bergheiligtum und Heiliger Berg, Überlegungen zur Wahl des Nemrud Dağı-Gripfels als Heiligtums- und Grabstätte, Religiöse Landschaften, Band 301, Münster: Ugarit Verlag, s. 37*

³²⁴N. (45)

³²⁵Herodotos I. 131

³²⁶Jacobs (2002)., s. 36

³²⁷R. Schmitt (1991)., *The Bistun Inscription of Darius The Great, Old Persian Text.*, s. 17

³²⁸Boyce (1979)., s.60

³²⁹Jacobs (2002)., s. 37

³³⁰Boyce (1975)., s. 193

³³¹Jacobs (2002)., s. 37

³³²Jacobs (2002)., s. 37

birbirlerine yakınlaştırmıştır. Bu şekilde verilebilecek fazlasıyla örneğin bulunması doğu-batı tartışmasının başlamadan bitmesine yol açmaktadır. Böylesine geniş kullanımı olan bir geleneğin izini sürmek oldukça zor bir hale gelmektedir. Diğer birçok maddi öğede olduğu gibi, Nemrut Dağı'nın yaratılış fikrinin bir noktaya dayandırılması yanlış olacaktır.

Ahura-Mazda'nın Akhaemenid hükümdarlarının koruyucu tanrısı olarak görülmesindeki gibi batıda da Büyük İskender ve Herakles arasında benzer bir ilişki bulunmaktadır. Anne tarafı atalarının İskender ile bağlantısı sebebiyle Nemrut Dağı'nda Herakles betimi genel olarak Yunan sanatının özelliklerini yansıtmaktadır. Ayrıca deksiosis sahnelerinde aslan postunun eklenip, çıplak halde gösterilmesi bu durumu desteklemektedir. Tanrıların yanında oturan Herakles ise uzun giysili ve kafasındaki başlık ile verilmiş, elindeki sopası dışında onu tanımlayacak herhangi bir öğe bulunmamaktadır. Herakles'in batıdaki rolünün ne kadar önemli olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Artagnes'in Pers dünyasındaki konumu Nemrut Dağındaki diğer tüm tanrılara göre çok daha aşağıda bulunmaktadır³³³. Armenia Krallığı'nda önemli bir rolü olan Veretragna ile ilişkilendirerek baba tarafı atalarının bağlarından yararlanmışır³³⁴. Ancak yine de senkretizm etkisi gereği her iki dünya ile bağ kurulması gerekmektedir. Nomos yazıtında da kültün korunması ile ilgili olan bölümde "*Pers, Makedonya ve Kommagene'den gelen atadan kalma tanrılara hoşgörülü şekilde minnettar olmaya devam etmelerini diliyorum*"³³⁵ bahsedilen atalarından kalma, Makedon dünyasında önemli bir rolü bulunan Herakles'in öneminden bahsedilmektedir.

I. Antiokhos ile Herakles betimleri Kommagene görsel betimlerinde görülmeye başlanmış, babası ve dedesinin mezar kompleksleri dahil olmak üzere birçok yerde uygulanmıştır³³⁶. I. Antiokhos'un Herakles figürünü Nemrut Dağı'nda farklı üsluplarda aktarmaktadır. Doğu ve batı tarzında görüntüsünün yanında Herakles'in kendisiyle de bir bağ kurmaktadır. Bu bağ Herakles'in kahraman ve tanrısal kimliklerinden gelmektedir. I. Antiokhos'un yönetimi sırasında Kommagene dışında yaşanan olaylardan etkilenmemek için oldukça çaba sarf etmiştir. Hem siyasi hem de askeri olarak kuşatılmış Kommagene topraklarını stratejik hamleler ile korumayı başarmıştır.

³³³Wagner (2018)., s. 121-122

³³⁴U. Huttner (1997)., Die Politische Rolle der Heraklesgestalt im Griechischen Herrschertum, Stuttgart: F. Steiner, s. 208-209

³³⁵N. (223-227)

³³⁶Huttner (1997)., s. 198-199

Bu kahramanca duruşu hem iç hem de dış politikada bir propaganda aracı olarak kullanılmaktadır. Nemrut Dağı'ndaki her bir durumun tanrılar ile bağlantısı bulunmasından dolayı, başından geçenlere en yakın olarak Herakles'i görmüş olmalıdır. Herakles'in Yunan panteonuna girmesi I. Antiokhos ile aynı kaderi paylaşmış ve yapılması imkânsız işleri başararak sağlamıştır. Herakles ve I. Antiokhos arasındaki sonradan kazanılmış tanrısallıklar ikisi arasındaki benzerliğin farklı bir boyutu olarak görülebilir³³⁷.

Herakles'in Büyük İskender'den sonra Seleukos Krallığı'nda da önemli bir rolü bulunmaktadır. Babası Mithridates'in, Laodice ile evliliğinin ardından Seleukoslar ile oluşan derin bağlar sonucunda, II. Seleukos Kallinikos'tan sonra sıklıkla kullanılan "*Kallinikos*" unvanını almıştır³³⁸. *Kallinikos* unvanı Herakles kültürünün olduğu hemen her yerde sıklıkla görülmektedir³³⁹. İran coğrafyasında Seleukos egemenliği altındaki dönemde Behistun'a yapılan, tamamı Yunan üslubunda Herakles Kallinikos kabartması aradaki bu bağlantıyı açıklamaktadır³⁴⁰. I. Antiokhos babası üzerinden Herakles ile bu yönden bir bağlantı kurmuştur. Arsameia Nymphaios kentindeki babası I. Mithridates'in mezar kompleksinde yaptırdığı yazıtta yer alan "*kahramanca mücadele*"³⁴¹ tanımı sebebiyle ölümlere verilen Kallinikos unvanından bahsetmektedir³⁴².

I. Antiokhos yeni dinin öğelerini ataların dayandığı soyun ekseninde geliştirirken, kullandığı öğelere bakıldığında aynı coğrafyada bulunan farklı geleneklerden esinlendiği de görülmektedir. Yeni panteonda başvuru olan öğelerin hepsi zaten öncesinden de var olan, halkın genelinin yabancı olmadığı parçalar kullanılarak Nemrut Dağı'ndaki senkretizmin temelini oluşturmaktadır. Mithras kültü de bu uygulamanın en eskilerinden biri olarak yerini almıştır. MÖ 14. yüzyıla, Hititlere kadar dayanan geçmişi olmasına rağmen Akhaemenid döneminde ön plana çıkmıştır³⁴³. Roma dünyasının Mithras kültürüyle tanışması ise MÖ 2. yüzyıla kadar geri gitmektedir.³⁴⁴ Bu dönemde Roma'nın Suriye bölgesinden köle alımının başlaması sebebiyle buradaki

³³⁷Huttner (1997), s. 207

³³⁸Sullivan (1977), s. 757

³³⁹Huttner (1997), s. 209

³⁴⁰R. Strootman (2020), s. 211

³⁴¹Arsameia. (32)

³⁴²Huttner (1997), s. 209

³⁴³M.P. Speidel (1980), Mithras-Orion, Greek Hero and Roman Army God, Leiden: E.J. Brill., s. 1

³⁴⁴A. Collar (2011), Military Networks and the Cult of Jupiter Dolichenus, Von Kummuh Nach Telouch, Historische und archaologische Untersuchungen in Kommagene, Dolichener und Kommagenische Forschungen IV (ed. E. Winter), Asia Minor Studien 64, Bonn: Rudolf Habelt, s. 218

tanrılar Roma'nın birçok yerine ulaşmış ve zamanla halk tarafından önemli ölçüde benimsenmiştir³⁴⁵. Ancak Kommagene'de bulunan Mithras ile Roma'da yayılan kültle arasındaki fark, ikisinin birlikte değerlendirilmesini olanaksız kılmaktadır³⁴⁶. Doliche kentindeki panteonda I. Antiokhos'un dinini etkileyebilecek izlere rastlanmaktadır. Juno Dolichena, Apollo Kitharoidos, Diana ve Sol Invictus gibi tanrılar buradaki yerel dini oluşturmaktadır³⁴⁷. Nemrut Dağı'nda Mithras-Apollo-Helios-Hermes ve tanrıça Kommagene, Doliche panteonundaki Apollo ve Diana ilişkisinden yola çıkılarak Mithras ve Anahita olarak şekil aldığı düşünülmektedir³⁴⁸. Antik kaynaklarda Mithras'ın güneş ile bağlantısından dolayı, Apollon ve Helios gibi Yunan tanrılarına benzerliğinden bahsedilmektedir. Strabon'un aktardığına göre Helios ve Mithras bu nedene bağlı olarak birbirlerine oldukça benzemektedirler³⁴⁹. Curtius Rufus ise Sol ve Mithra'nın güneş ile olan bağlantısından bahsettiği bir bölüm bulunmaktadır³⁵⁰. Görüldüğü üzere birbirinde farklı dini geleneklerin tek benzer noktaları astrolojidir.

Mithras kültürünün Kommagene Krallığı'ndaki uygulamaları I. Antiokhos tarafından babasının Arsameia am Nymphaios kentindeki mezar kompleksinde bulunan kült yazısında aktarmaktadır. Buna göre *"Mithras-Helios-Apollon-Hermes için atadığım ve sonsuza dek bu görevi alan rahip, tanrıya tereddütsüz şekilde hizmet etmek için her şeyden özgür olmalıdır. Heykel ve sunaklara yakışır şekilde kültle ilgilenmelidir."*³⁵¹ anlatımıyla Mithras kültü ile ilgili ayrıntılardan bahsedilmektedir. I. Antiokhos'un babası Mithradates'in, tanrı Mithras ile olan isim benzerliği de aradaki etkileşimi göstermektedir³⁵². Mithras ile Antiokhos'un atalarının dışında kişisel bir bağlantısı da bulunmaktadır. Antiokhos'un kendisi için seçtiği *"Adaletli"* sıfatı Mithras içinde kullanılmaktadır³⁵³. Antiokhos'un doğum günü olarak seçtiği, ayın on altıncı günü aynı zamanda Pers dünyasında Mithra'nın günü olarak kabul edilmektedir³⁵⁴.

Nemrut Dağı'nda I. Antiokhos tarafından yaptırılan kutsal alanın her bir ögesi astrolojik temeller üzerine kurulmuştur. Burada bulunan her bir tanrıyı temsil eden bir

³⁴⁵Collar (2011), s. 218

³⁴⁶Waldmann (1973), s. 111

³⁴⁷Collar (2011), s. 220

³⁴⁸Collar (2011), s. 220

³⁴⁹Strabon XV 3, 13

³⁵⁰Curtius Rufus, *Historiae*, IV 13,12

³⁵¹As. (78-79)

³⁵²R. Merkelbach (1984), *Mithras Königstein*: Hain., s. 59

³⁵³Merkelbach (1984), s. 59

³⁵⁴Merkelbach (1984), s. 59

yıldız bulunmaktadır. Buna göre Tanrı Mithras'ın bilinen astrolojik temsili Orion yıldızıdır³⁵⁵. Nemrut Dağı'ndaki doğu ve batının karşılaştırılmasının dışında Mithraism dininin kökeni hakkında tartışmalar mevcuttur. Mithraism köken olarak doğulu olduğu ve genelinde bu şekilde kabul ettiği düşüncenin aksine, astrolojik olarak temsil edildiği Orion yıldızı sebebiyle birkaç İran unsuru içeren bir Yunan dini olduğu düşünülmektedir³⁵⁶. Mithras'ın kabartmalarda birlikte gösterildiği boğa, bu durumu destekleyen bir unsur olarak öne sürülmüştür³⁵⁷.

I. Antiokhos'un yukarıda da bahsettiğimiz gibi birçok farklı ögenin bir araya getirilerek oluşturulan dinin bir diğer ögesi de tanrıça Kommagene'dir. Nemrut Dağı'ndaki tek kadın tanrıça, kült yazıtında "*Her şeyi besleyen vatanım Kommagene*"³⁵⁸ olarak bahsedilmektedir. Helenistik Dönem *Tykhe* ile olan benzerliğinin yanında aslında bölgede var olan ve çok daha öncesine dayanan bir kült olduğu düşünülmektedir³⁵⁹. Nemrut Dağı dışında Arsameia am Nymphaios kentindeki mezar kompleksinde "*Hera Teleia*"³⁶⁰, Arsameia am Euphrates kentindeki mezar kompleksinde ise "*Argande*"³⁶¹ olarak bahsedilmektedir. Bir diğer kült alanının sahip Ancoz kentinde bulunan kabartma parçasında ise daha çok Hitit etkili tanrıça "*Kubaba*" bulunmaktadır³⁶². Mithras ile olan ilişkisi de tanrıça Kommagene'nin bu benzerlikleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. "*Hera Teleia*" olarak bilinen tanrıçanın Pers dinindeki karşılığı, Susa ve Persepolis gibi önemli Akhaemenid dönemi şehirlerinde toprak ve doğurganlık tanrıçası "*Anahita*" olarak aktarılmaktadır³⁶³. Bu şehirlerde tanrıça Anahita, Ahura Mazda ve Mithras ile onurlandırılmıştır³⁶⁴.

I. Antiokhos, babası I. Mithridates dönemindeki kültü değiştirirken aynı zamanda eski dinin öğelerini, yenisinin içinde kullanmıştır. Bu şekilde eskinin geleneklerine bağlı olarak ortaya çıkan yeni tanrılarla bir panteon oluşturulmuştur. Yerel özelliklerin kullanılması I. Antiokhos'un sadece kendi ekseni etrafında annesi ve babasının soylarının dışında, halkı da bu denklemin içine kattığı görülmektedir. Nemrut

³⁵⁵Speidel (1980), s. 3

³⁵⁶Speidel (1980), s. 2

³⁵⁷Speidel (1980), s. 3

³⁵⁸N. (56-57)

³⁵⁹Puchstein (1890), s. 336

³⁶⁰A. (251)

³⁶¹G. (50)

³⁶²Waldmann (1973), s. 43 ve 145

³⁶³Sanders (1996), s. 102

³⁶⁴Sanders (1996), s. 102

Dağı merkezli bu yeni dinin kavramları, öncesinde farklı yerlerde yapılan kutsal alanlarda görsel öğelerle birlikte halka aktarılmıştır.

Nemrut Dağı I. Antiokhos'un yeni oluşturduğu dine mensup yukarıda bahsettiğimiz özelliklere sahip tanrıların sergilendiği kült alanı olmasının yanında, aynı zamanda bir mezar kompleksidir. I. Antiokhos'un doğu ve batı terasları arasındaki tümülüsü, yeni dinin merkezine farklı bir anlam kazandırmıştır. Babası ve her ne kadar tahrip olmuş durumda olsa da dedesinin mezar kompleksleri arasındaki fark buradan kaynaklanmaktadır. I. Antiokhos'un Kommagene Krallığı için oluşturduğu teokratik devlet yapısı temellerini bu iki yapıda atmış olmasına rağmen Nemrut Dağı ile son halini alarak hayata geçmiştir. Yeni dinin kavramlarının oluşma sürecinde I. Antiokhos'un babası I. Mithridates'in mezarının bulunduğu Arsameia am Nymphaios kenti önemli bir yere sahiptir³⁶⁵. Diğerlerine kıyasla günümüze daha çok eser ulaşmasından dolayı iki merkez arasındaki benzerlikler veya farklılıklar daha kolay izlenebilmektedir. Deksisosis sahneleri, anıtsal heykeller ve altar, Nemrut Dağı ile heykeltıraşlık ve mimari olarak benzerlikler gösteren öğelerin başında gelmektedir³⁶⁶. Mithras ve Herakles-Ares deksiosis sahneleri "*propylaea*" olarak adlandırılan yolu süslemektedir³⁶⁷. Arsameia kentinde bulunmayan tek öge ise atalar kabartmasıdır. Nemrut Dağı'ndaki atalar galerisi her iki terasta, topoğrafya yapısının elverişsizliğine rağmen bulunmaktadır. Atalar galerisi I. Antiokhos'un krallığını meşru kılmak ve soyunun önemini vurgulaması sebebiyle yeni oluşturduğu dinin destekleyicisi konumundadır. Baba tarafındaki Armenia, Parth ve Akhaemenid İmparatorluğu'nun, anne tarafından ise Seleukos İmparatorluğu ile Büyük İskender'e dayanan isimlerin her biri, I. Antiokhos'un Kommagene Krallığı'ndaki yeni oluşumun önemli birer parçasıdır. Akahaemenid İmparatorluğu ayakta tutan ve hakimiyetindeki ülkelerden gelen temsilcilerin gösterildiği Persepolis kentindeki Apadana Kabartmalarında benzer bir uygulama görülmektedir³⁶⁸. İmparatorluğun içindeki önemine göre sıralanan milletler Medler ve Elamlar olarak başlayarak devamında hakimiyet altındaki diğer milletlerin

³⁶⁵Waldmann (1973)., s. 112 vd.

³⁶⁶W. Hoepfner (2018)., Nymphaios Asameia'sı ve I. Antiokhos'un Tüm Tanrılar Kültü, Geç Hellenistik Dönem Kültürünü Belgeleyen Yazıtlar, Resimler ve Sütunlar: Fırat Kıyısında Tanrı Krallar, Kommagene'de Yeni Kazılar ve Araştırmalar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, s. 142

³⁶⁷W. Hoepfner (1983)., Arsameia am Nymphaios, Band II, Tübingen: Ernst Wasmuch., s. 20

³⁶⁸H. Koch (1992)., Es kündet Dareios der König: vom Leben im persischen Großreich., Mainz: von Zabern., s. 97

temsil edilmesiyle devam etmektedir³⁶⁹. Her ne kadar iki örnek arasındaki düşünce farklı olsa bile I. Antiokhos'un atalar kültü ile Persepolis gibi atalarının en önemli merkezlerinden birindeki uygulamadan etkilenmiş olması, Nemrut Dağı'ndaki diğer ögelere bakıldığında çok da mantıksız değildir. Kült sırasında babası ve annesinin ardından kendisinin gelmesi gerekirken tanrıların yanındaki yeri, teokratik düşüncenin görsel yollarla halka aktarma çabasının bir sonucudur. Bu tanrı ve kral gibi iki farklı kavramın halk tarafından daha kolay anlaşılabilmesi açısından, yönetici tanrı figürünün ortaya çıkmasına sebep olmuştur³⁷⁰.

6.5.4 Yönetici Tanrı Kültü ve I Antiokhos

I. Antiokhos'un Akhaemenid ataları, coğrafi olarak etkileşim içindeki Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarından etkilenmiştir. Bu sebeple teokratik devlet anlayışındaki bölgesel etkilerde göz ardı edilmemelidir. Babil, Hitit, Assur ve Pers gibi Mezopotamya uygarlıklarındaki yöneticiler tanrılar tarafından verilen gücü elinde bulundurmaktadır³⁷¹. Güçlerinin dayanağı tanrılar olduğu içinde halkın, yöneticilerin verdiği kararları sorgulama gibi bir yetkileri bulunmamaktadır. Yöneticilerin ağzından çıkan her söz bu doğrultuda kanun hükmüne geçmektedir. Bahsettiğimiz uygarlıklardaki yöneticilerin tanrısallığı değişkendir. Bazıları kendilerini tanrı olduklarını iddia ederken, bazıları ise tanrıların yeryüzündeki görevlisi konumundadır³⁷².

Yönetici tanrı kültürünün Mezopotamya ve çevre coğrafyasındaki bu denli kabul görmüşlüğü, bölgede hüküm sürmüş her devlet tarafından sıklıkla başvurulan bir uygulama olmuştur. İnsanlığın birlikte yaşamaya başlamasıyla birlikte ortaya çıkan toplumlar, yönetimleri kutsal olarak görmeye başlamıştır. Mezopotamya bölgesinde MÖ 3. binyılda Akkad Kralı Naramsin tanrı kral unvanına sahip ilk kişi olarak karşımıza çıkmaktadır³⁷³. Bu dönemde Akkad İmparatorluğu çevresinde oluşan sosyo-politik olaylardan dolayı tanrısallık fikrine başvurmuştur³⁷⁴. Böylelikle krallar hem içinde buldukları toplumdaki yerleri sağlamlaştırmış hem de halkın üzerindeki etkisi artmıştır.

³⁶⁹Koch (1992), s. 97

³⁷⁰Merkelbach (1984), s. 60

³⁷¹L. R. Taylor (1975), The Divinity of the Roman Emperor, USA: Blackwell Publishing, s. 1

³⁷²Taylor (1975), s. 2

³⁷³J.S. Cooper (2008), Divine Kingship in Mesopotamia, A Fleeting Phenomenon: Religion and Power (ed. N. Brisch), UBD: University of Chicago, s. 261

³⁷⁴Cooper (2008), s. 262

Tanrı kral kültü MÖ 3. binyıldaki ortaya çıkışından itibaren yaygın şekilde başvurulan bir uygulama olmuştur. Yunan dünyasında ise bu uygulama kahramanlar üzerinden devam etmiştir. Nüfuzlu insanlar, içinde yaşadıkları toplumlarda yaptığı önemli işlerin sonucunda tanrısal sıfatlara sahip olmuşlardır³⁷⁵. Roma İmparatorluğu bu kültü geniş alanlardaki hakimiyeti sağlamak için gerekli bir araç olarak kullanılmıştır. Roma İmparatorluk kültürünün başarısı, Hellenistik Dönem yönetici tanrı kültürünün öncesinde var olmasına bağlı olarak gelişmiş ve halefi konumuna gelmiştir³⁷⁶. Roma kentinden üç kıtaya yayılmış imparatorluğu, tek bir heykele yüklenmiş ilahi sıfatlarla yönetebilmek bu sayede mümkün olmuştur³⁷⁷. Çünkü doğulu toplumların genelinde, Yunan devlet anlayışının tersine halk, gözleriyle gördükleri olguları kabul etmişlerdir³⁷⁸. Devlet kavramının olgunlaştığı Yunan toplumunda yönetici tanrı, doğuya göre daha az kabul gören bir yaklaşım olmuştur³⁷⁹.

Büyük İskender'in yönetici tanrı fikri Akhaemenidler ile olan çekişmeler sonucunda şekillenmiştir³⁸⁰. Akhaemenidler, bulunduğu coğrafyada üç binyıldan fazladır bilinen tanrı kral hakimiyetini varisi haline gelmişlerdir. Zoroastrian dini çerçevesinde gelişen tanrı krallar, tanrının yeryüzündeki temsilcileri konumundadırlar. Kralın yokluğunda ziyafet alanında ayrı bir tabak hazırlanmış ve kralın ruhunun temsili için bir ateş yakmışlardır³⁸¹. Bu uygulama Zoroastrian dinindeki bir kişinin ölmüş ya da hayatta olması fark etmeksizin ruhuna (fravashi) yapılan ibadet ile alakalıdır³⁸². Ayrıca bu uygulamanın yapıldığı bir kral olması sebebiyle de ilahi ruha yapılan bir ibadet olarak görülebilir. Ancak Ahura Mazda'nın üstünde herhangi bir ruhun var olamaması

³⁷⁵R.E. Smith (1948)., *Lysander and The Spartan Empire*. Classical Philology vol.43 (3), s. 145

³⁷⁶K. Galinsky (2007)., *Continuity and Change: Religion in the Augustan Semi-Country: A Companion to Roman Religion* (ed. Jörg Rüpke), Blackwell Companions, s. 81

³⁷⁷Roma İmparatorluğu'nda uygulanan İmparatorluk Kültü, bahsettiğimiz diğer uygarlıklara göre biraz daha farklı işlemektedir. Bölgedeki dinin temelleri Roma kurulmadan önce koloniler aracılığı ile gelen Fenike ve Yunanlı halkların sahip oldukları dini öğeleri bölgeye getirmesiyle atılmıştır. (Bkz. J. Rüpke (2007)., *Roman Religion – Religions of Rome: A Companion to Roman Religion* (ed. Jörg Rüpke)., Blackwell Companions., s. 2 vd.) İlerleyen dönemlerde ise bölgedeki diğer kültürlerden devrilmiş tanrıların üstünde bir tanrı olan Dea Roma ortaya çıkmıştır. Roma kentinde bu bağlamda dini uygulamalar gerçekleştirilmiş ve imparatorluk kültürü burada hiçbir zaman uygulanmamıştır. Augustus döneminde imparatorluk kültürü Roma hakimiyetinin diğer bölgelerde etkisi artırmak için eyaletler tarafından ortaya atılan bir düşünce olmuştur. Kommagene'de kurulan I. Antiokhos kültürü de Roma'nın ilerleyen dönemlerde eyaletlerde uygulanan imparatorluk kültürünün öncüsü olarak kabul edilebilir.

³⁷⁸Merkelbach (1984)., s. 60

³⁷⁹Merkelbach (1984)., s. 61

³⁸⁰Taylor (1975)., s. 3

³⁸¹Taylor (1975)., s. 4

³⁸²Taylor (1975)., s. 4

sebebiyle, bu ibadetler esnasında krallar hiçbir zaman tanrıların yanında anılmamaktadır.

İskender İran'a geldiğinde yerel din ile bağlantılı olarak "tanrının oğlu" unvanını kullanmıştır³⁸³. Akhaemenidlerin elinde bulundurduğu tanrısal gücü eline geçiren Büyük İskender, halk tarafından büyük bir saygıyla karşılanmıştır. Öyle ki Yunanlılar tarafından bu durum bir tapınım olarak görülmüştür³⁸⁴. Büyük İskender'in ele geçirdiği bu güç ile, öncesinde de var olan tanrısallık düşüncesi şekillenmeye başlamıştır. İlerleyen dönemlerde ise bu fikrin hayata geçmesi Mısır'da ortaya çıkan Zeus-Ammon kültüyle olmuştur.

Helenistik Dönem Ptolemaios Krallığı'nda Zeus, Kommagene Krallığı'nda olduğu gibi yerel bir külle birleştirilerek Zeus Ammon ortaya çıkmıştır³⁸⁵. Kadim Mısır'ın başkenti Thebes'te, on ikinci hanedan döneminde Amon yerel bir tanrı olarak, yanında bir koç ile betimlenmiştir³⁸⁶. İlerleyen dönemde önemini iyice arttırmış ve güneş tanrısı Ra ile eşit bir konuma yükselmiştir. Firavun Akhenaton döneminde Amon-Ra kültürünün önü kesilmeye çalışılsa da sonraki dönemlerde çok önemli bir kehanet merkezi haline gelmiştir³⁸⁷. Firavunlar verecekleri kararların ya da yapacakları eylemlerin tanrılar tarafından nasıl karşılanacağını öğrenmek için öncelikle tanrı Amon'a sormuş ve rahipler aracılığı ile cevap almışlardır. Rahipler her ne kadar kültün gerekliliklerini yerine getirerek kehanette bulunsalar da inisiyatif kullanmış olması gerekmektedir³⁸⁸. Böylelikle hükümdarın eylemlerine yön veren rahipler dolaylı yoldan krallığı yöneten kişiler olarak görev yapmışlardır.

Büyük İskender ile Helen hakimiyetine giren Mısır'da, batı dünyasının çok da alışık olmadığı bir kült ortaya çıkmıştır. Mısır'daki Pers hakimiyetine göre daha ılımlı yaklaşmış ve eski kültlere ait tapınakları yeniden inşa ettirerek buralarda kurbanlar vermiştir³⁸⁹. Perslerin yıktıklarını yeniden inşa ettirmesi sebebiyle Firavunluk mertebesine erişemese bile toplumun önemli sınıfı rahiplerin özelliklerini kendisi için

³⁸³J. Duchesne-Guillemin (2008), s. 824

³⁸⁴Taylor (1975), s. 3

³⁸⁵H.W. Parke (1967), The Oracle of Zeus, Dodona-Olympia-Ammon, Massachusetts: Harvard University Press, s. 194

³⁸⁶Parke (1967), s. 194

³⁸⁷Parke (1967), s. 194

³⁸⁸Parke (1967), s. 195

³⁸⁹I. Worthington (2016), Ptolemy I. King and Pharaoh of Egypt, New York: Oxford University Press, s. 33

almıştır³⁹⁰. Delphi’de bulunan Apollon kehanet merkezinden aldığı “Zeus’un gerçek oğlu” unvanı sebebiyle tanrısallık statüyü benimsemeye başlamıştır. Mısır’daki Zeus-Ammon kehanet merkezini ziyaret etmesiyle birlikte tanrısallığı farklı bir noktaya taşınmıştır³⁹¹.

İlerleyen dönemlerde ise hükümdarlık kültürünün İran coğrafyasındaki gelişimi Seleukoslar aracılığı ile olmuştur. Öncelikle Seleukos Kralı I. Antiokhos babasına verdiği “Nicator” unvanı ile kendisinin ölümünden sonra tanrılaştırma yolunu açmıştır³⁹². Ardından gelen krallar da benzer örnekler ile öldükten sonra tanrılaştırma geleneğini devam ettirmiştir ancak hiçbir zaman tanrılar ile bir tutulmamışlardır. I. Seleukos ve III. Antiokhos arasındaki bu kral ve ataların bahsi, batı dünyasının kahramanlık kültürünün Pers üslubunda aktarılması olarak kabul edilmektedir³⁹³.

Doğu ve batı dünyasındaki hükümdarlık kültürlerindeki uygulamalara bakıldığında, birbirlerinin devamı şeklinde ilerleyebilecekleri bir yapı vardır. Toplumun başındaki kişi kim olursa olsun, kendisinden sonraki geçecek oğlu ya da varisi aynı sıfatla devam etmektedir. Hükümdarların tanrının oğlu ya da direkt tanrı sıfatına sahip olması kesintisiz bir güç olarak aktarılmaktadır. Ancak bu durum Nemrut Dağı’nda farklı şekilde ilerlemektedir. I. Antiokhos’un ne babası ne de dedesi herhangi bir tanrısallık unvanına sahip değildir. Birinci dereceden böyle bir sıfata sahip olma şansı bulunmayan I. Antiokhos burada anne ve baba atalarından yardım almaktadır. Baba tarafının inanışında hükümdarların tanrının oğlu, anne tarafında ise Büyük İskender direkt tanrı unvanına sahiptir. Durum böyleyken I. Antiokhos Nemrut Dağı’nda, kendisi için ilan ettiği tanrısallık unvanının devamı bulunmamaktadır. Soyunun ulu atalarının galerilerinde I. Antiokhos’un eksikliği sebebiyle oğlu ve torunları için sahip olduğu tanrısallığı aktaramamıştır. Nemrut Dağı’nın genel aktarmak istediği tanrısallık fikri I. Antiokhos ekseninde geliştiğinden dolayı bu uygulama hatadan çok bilinçli şekilde yapılmıştır. Böylesine büyük işlerin başarılmasıyla I. Antiokhos güç sarhoşluğu yaşamış olmalıdır. Ardından yaptırdığı eserlerde de konumu en üstte yani tanrılarının yanında bulunmaktadır. Böylelikle kendisinden sonra da tanrı I. Antiokhos adına tapınım gerçekleştirilmesi düşünülmüş ancak başarılı olamamıştır.

³⁹⁰Worthington (2016), s. 33

³⁹¹Worthington (2016), s. 33

³⁹²J. Duchesne-Guillemin (2008), s. 824

³⁹³J. Duchesne-Guillemin (2008), s. 825

SONUÇ

Tez kapsamında Kommagene Krallığı'nın tarihsel süreçte içinde bulunduğu coğrafyanın etkileri incelenmiştir. Bunun için bölgenin siyasi ve Kommagene Krallığı'nın araştırma tarihi hakkında bilgi verilmiştir. Siyasi dini ve sanat anlayışındaki benzerlik veya farklılıklar bahsettiğimiz geniş coğrafyadan verilen benzer örnekler ile sunulmuştur. Geniş toprakları içine alan bu etkileşim Helen, Pers ve yerel kültürlerini kapsadığı görülmüştür. Birbirlerinden oldukça farklı bu kültürlerin Kommagene Krallığı bünyesinde, hangi öğelerin nasıl kullanıldıkları araştırılmıştır. Bunun için I. Antiokhos'un kült merkezi olan Nemrut Dağı'nda kullanılan her bir öge ayrı ayrı incelenmiştir. Helen ve Pers kültürünün izleri daha net bir şekilde görülse de yerel etkilerin ne denli olduğu, aradan geçen tarihsel sürecin uzunluğu sebebiyle takip edilememiştir. Ancak Helen etkilerinin anne atalar aracılığı ile Büyük İskender'e, Pers etkilerinin ise baba atalar aracılığı ile I. Dareios' a kadar uzandığı bilindiğinden dolayı, bu izler üzerinden I. Antiokhos'un Kommagene Krallığı'nda oluşturmak istediği yapı hakkında yorumlarda bulunulmuştur. Bu sebeple farklı kültürlerin hangi uygarlıklara ait olduğu araştırılsa da Kommagene Krallığı'nda kullanılan bu kültür öğelerinin her biri I. Antiokhos üslubu olarak kabul edilmiştir.

Öncelikle Kommagene Krallığı siyasi ve araştırma tarihi hakkında bilgiler aktarılmıştır. MÖ 16. Yüzyıldan itibaren başlayan bu süreç, Kommagene İmparatorluğu'nun son kralı olarak kabul edilen IV. Antiokhos'a kadar takip edilmiştir. Kommagene Krallığı'nın bulunduğu coğrafi konum itibariyle bahsettiğimiz tarihsel süreçte oldukça önemli bir merkez olmuştur. Anadolu ve Mezopotamya toprakları arasındaki geçiş yolu olması ve doğal kaynaklar açısından zenginliği sebebiyle ilgilerin odağında kalmıştır. Helenistik Dönem öncesinden, bölgeyle alakalı pek fazla bilgi günümüze ulaşmasa da devam eden süreçte siyasi açıdan oldukça önemli bir bölge haline gelmiştir. Parthlar, Seleukoslar, Armenia Krallığı ve Roma gibi dönemlerinin en önemli güçlerinin etkisi altında Kommagene Kralları yollarına devam etmeye çalışmışlardır. Çünkü Kommagene Krallığı'nda gördüğümüz doğu ve batı birleşimi, I. Antiokhos' un batıya yakınlaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Öncesinde kralların sahip olduğu doğu özellikleri sebebiyle, Kommagene Krallığı doğulu olarak tanınmaktaydı.

Siyasi etkilerin Kommagene Krallığı üzerindeki etkisi coğrafyanın özellikleriyle şekillenmiştir. Kommagene Krallığı, tarihten günümüze doğu ile batı arasında bir köprü vazifesi gören Anadolu coğrafyasının bir parçası olarak, üstüne düşen görevi layıkıyla yerine getirmiştir. Yerel ya da değil, Anadolu' da yaşamış bütün toplumlar beraberliği bir şekilde başarabilmiştir. Toplumların gelenekleri birbirlerinden ne kadar farklı olursa olsun, birlikteliğin her zaman bir yolu bulunmuştur. Anadolu'nun sahip olduğu zengin kültürel altyapı bu sayede oluşmuştur. Kommagene Krallığı içinde farklı kültürlerin birliktelik süreci aynı şekilde işlemiştir.

Kommagene Krallığı'nın Anadolu topraklarındaki bu zenginliğe kültürel olarak uyum sağladığı, siyasi açıdan ise sürecin daha farklı işlediği görülmektedir. Böylece Kommagene Krallığı, I. Antiokhos' dan önce ve sonra olmak üzere iki farklı dönemde incelenmelidir. I. Antiokhos öncesinde kültürel olarak Seleukos etkisinde olduğu düşünülürken siyasi olarak ayrılmış ve doğuya yönelmiş, batı toplumlarının dikkatini çekmiştir. Ancak I. Antiokhos ile bu durum değişerek tarafsızlık ilkesi benimsenmiştir. Siyasi açıdan Kommagene Krallığı'nın çıkarları gözetilmiş ve ona göre adımlar atılmıştır. Böylelikle I. Antiokhos'un Nemrut Dağı'nı oluşturmasının altında yatan düşüncenin, bölgenin tarihi coğrafyası incelenmesinin ardından siyasi olduğu neredeyse kesindir.

Kommagene Krallığı'nın I. Antiokhos ve öncesinde yaşadığı siyasi gelişmeler Nemrut Dağı'nda görsel öğeler ile aktarılmaktadır. Doğu ve batı arasındaki çekişmeler, dini öğelerin bu doğrultuda kullanılmasıyla birlikte bir kült merkezi haline gelmiştir. Burada teraslar halinde tanrı heykelleri, deksiosis sahneleri, aslan horoskopu, atalar galerileri ve altar ile yerel özelliklerin yanında, Helen ve Akhaemenid öğeleri birleştirilmiştir.

Nemrut Dağı'nda en göze çarpan öğe olan I. Antiokhos'un mezar yapısı, bahsettiğimiz yerel öğelerden bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Tümülüs ölü gömme geleneği Frigler ile Anadolu'ya geldiği düşünülen bir gelenek olup, yaygın bir şekilde tercih edilmiştir. Böylelikle I. Antiokhos'un Nemrut Dağı'nda yerel özellikli olarak kullandığı neredeyse tek öğe olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanrı heykelleri ise fikir olarak Helen düşüncesiyle yapılmış olsa da dış görünüşü tamamen Akhaemenid üslupta verildiği görülmektedir. Bu sebeple I. Antiokhos'un düşüncesinin en önemli destekleyicileri de tanrı heykelleri oldukları görülmektedir.

Nemrut Dağı'nda bulunan tanrılar I. Antiokhos'un her iki dünyaya karşı eşit yaklaşımının bir diğer göstergesidir. Tanrıların bulunduğu her iki teras arasındaki tek fark kıyafetlerdedir. Doğu terasındaki tanrı heykellerinin kıyafetlerindeki pelerin detayı ve batı terasındaki heykellerin kıyafetlerindeki "V" motifi dışında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Her bir öge temsil ettiği tanrının özelliklerini yansıtacak şekilde yapılmıştır. Her iki terasta da aynı tanrıların varlığı, bilinen diğer kült alanlarından farklı olarak şekillenmiştir. Tanrıların sahip olduğu doğu ve batı kimlikleri her iki terasta da aynı şekilde temsil edilmiştir. Antik dönemde kutsal alanlarda tek bir kült heykeli bulunurken, Nemrut Dağı'nda iki terasa da konumlandırılan tanrılar, I. Antiokhos'un doğu ve batı hakkındaki düşüncesi için fikir sağlamaktadır³⁹⁴.

Teraslarda bulunan tanrılar iki farklı kompozisyonda anlatılmıştır. Tanrıların ana sahnede tahtta oturur şekildeki heykelleri bulunurken, aynı tanrıların I. Antiokhos ile el sıkıştığı kabartma sahneleri de yerleştirilmiştir. Tanrıların bulunduğu bu iki sahnede I. Antiokhos'un tanrısallığını aktarması için bulunmaktadır. El sıkıştığı sahneler ile I. Antiokhos tanrıların onayını almış ve ardından tanrıların yanına çıkarak tahtta oturur şekilde verilmiştir. Her bir figürün sahip olduğu farklı sıfatlar sayesinde I. Antiokhos, iki dünyanın önemli tanrıları tarafından ilahiliğinin kabul edildiği gösterilmektedir. Doğulu ve batılı tanrıların yanında I. Antiokhos'un da yer alması, dışarıya verilmek istenen mesajın en dikkat çekici ögesi olarak yerini almaktadır.

Nemrut Dağı, siyasi olayların bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve doğu ile batının bir birleşim noktası olarak görülse de I. Antiokhos'un kendi propagandasını yaptığı bir mabettir. Kommagene Krallığı halkının o dönemdeki bu siyasi olaylara nasıl baktığı veya nasıl etkilendiği bilinmese de I. Antiokhos tarafından bu durumun kendi çıkarına kullanılmış olması gerekmektedir. Siyasi olayların temelinde yatan, toplumların geleneklerine göre şekillenen Nemrut Dağı'nda asıl aktarılmak istenen konunun I. Antiokhos'un tanrısallığı olduğu net bir şekilde görülmektedir. Her bir ögesi doğu ile batının geleneklerine dayanmasına rağmen, bir şekilde I. Antiokhos ve ilahlığı anlamlarını taşımaktadır.

I. Antiokhos'un, Nemrut Dağı ile yapmış olduğu propagandanın öğelerinin her biri ataların uzandığı uygarlıklara dayanmaktadır. Ataların Nemrut Dağı kutsal

³⁹⁴U. Weber (2009)., Sonnenaufgang und Untergang am Nemrud Dağı, Der Herrscherkult Antiochos I. von Kommagene und die Sonne, Zurich zum Gegenstand Festschrift Für Andreas E. Furtwangler Band 2. (Ed. R. Einicke, S. Lehmann vd.), Langenweißbach: Beir & Beran, s. 419

alanındaki kült özelliklerinin yanı sıra kültürel olarak I. Antiokhos'un üzerinde etkileri görülmektedir. Dini ve sanat alanındaki bu yansımaların Pers ve Helen özelliklerinin yanında, bulunduğu coğrafyadaki yerel kültürlerinde etkileri bilinmektedir. Yerel geleneklerin, Pers ve Helen ataları tarafından kabul görmesiyle birlikte bu uygulamalar I. Antiokhos'a kadar devam etmiştir. I. Antiokhos'un Kommagene Krallığı'nda uygulamış olduğu sentez kültürün atalar tarafından birleştirildiği görülmektedir. Atalar tarafından yerel öğeler ile birleşen gelenekler kendilerine özgü bir kültür yaratmış, I. Antiokhos ise bu iki farklı kültüre ait öğeleri Nemrut Dağı'nda kullanmıştır.

Kommagene Krallığı'nın bulunduğu coğrafyanın özelliği olarak zengin kültürel birikimin, I. Antiokhos tarafından oldukça akıllıca kullanıldığı görülmektedir. Kommagene Krallığı'nın bulunduğu konum sebebiyle belirli bir geçirgenliği sahip olması gerekmektedir. Bu sadece I. Antiokhos tarafından değil, aynı coğrafyalarda yaşamış Parth ve Seleukos Krallıklarında da görülmektedir. Seleukos Krallığı'nın bölgedeki hakimiyetinin erken dönemlerdeki katı politikasının, devam eden dönemlerde nasıl değiştiği bilinmektedir. Aynı şekilde Parthlar'ın erken dönemlerinde de Akahaemenid geleneklerinin temsilcisi olması, ardından ise Seleukos Krallığı ile olan etkileşimler sonucunda Helen etkilerinin ortaya çıkması bunlara örnektir.

Baba tarafı atalarının uzandığı Akhaemenidler ortaya çıktıkları dönemde, I. Antiokhos'un kültürel yönden uygulamış olduğu sentezin benzerini kendi içlerinde yarattıkları görülmektedir. Akhaemenidler, bulunduğu coğrafyada ve sahip olduğu topraklardaki kültürel öğelerden bir üst yapı oluşturmuşlardır. Bu yapının her bir ögesi özellikle seçilmiş ve özgün bir sentez kültür oluşturulmuştur. Böylelikle seçilmiş her bir kültürel öğe Akhaemenid kimliğinin oluşmasını sağlamıştır. Aynı şekilde anne ataları içinde benzer özelliklerden söz etmek mümkündür. Yunan anakarasında, erken dönemlere kadar uzanan kültürel birikimin, Mısır ile olan ilişkiler sonucunda dini ve sanat alanındaki etkileşimler bu duruma örnek olarak verilebilir. Bu sebeple I. Antiokhos'un Nemrut Dağı'nda yapmış olduğu doğu ve batının bir araya getirilmesinin başka örnekleri de bulunmaktadır³⁹⁵.

I. Antiokhos atalar yoluyla başvurduğu doğu ve batı kimliklerinin her birinin altında mesaj barındırmaktadır. Nemrut Dağı'nda Persli kimliği daha net bir şekilde görülüyor olsa da Yunanlı kimliği hakkında aynı şeyi söylemek zordur. Bunun nedeni

³⁹⁵Versluys (2017), s. 207

ise antik dönemde Yunan kimliğinin herhangi bir tehdit karşısında koruyucu olarak başvurulmasıdır. I. Antiokhos'un krallığı döneminde Kommagene'de yaşayan Helenli halk hakkında kesin bir yorumda bulunmak yanıştır. Ancak yine de Yunanca, antik dönemde oldukça yaygın şekilde kullanılan bir dil konumundadır. Bu durum halkın etnik yapısı göz önünde bulundurulmadan tamamen politik nedenlerle uygulanmaktadır. Bu nedenle I. Antiokhos tarafından atalar ile Yunan kimliğini sembolik olarak aldığı düşünülebilir. Batı ile olan ilişkiler ve gelecek tehditlere karşı benimsenen bu kimlik, I. Antiokhos'un düşüncesi ile oldukça uyumaktadır. Aynı şekilde Pers kimliği de bu şekilde I. Antiokhos tarafından benimsenmiştir. Denge politikasının en önemli ögesi olarak I. Antiokhos'un sahip olduğu bu özellikler ile Kommagene Krallığı hüküm sürmeye devam etmiştir. Böylelikle Kommagene Krallığı ve I. Antiokhos üzerindeki Helenizm etkileri oldukça net bir şekilde görülmektedir.

I. Antiokhos'un doğu ve batıya yakınlığını eşitlemek için kullanmış olduğu geleneklerin bir oluşum süreci bulunmaktadır. Bunlardan bazıları MÖ 3. binyıldan beri kullanılmasının yanında bazıları da MÖ 3. yüzyılda ortaya çıkmış geleneklerden oluşmaktadır. Tarihsel aralığın ve etkilendiği coğrafyanın bu kadar büyük olması bahsettiğimiz kültürel birikim sebebiyle mümkün olabilmektedir. I. Antiokhos'un böylesine kültürel çeşitliliği kullanmasının yolu ise Pers ve Helen İmparatorlukları sayesinde açılmıştır. Pers İmparatorluğu'nun antik dönemde ulaştığı geniş sınırların Büyük İskender tarafından ele geçirilmesiyle birlikte her iki farklı kültürün birbirleri tarafından tanınması sağlanmıştır.

Öncelikle doğu ve batının I. Antiokhos ile birbirlerine bağlanmasını sağlayan atalar kültü en önemli öğelerden biri olarak görülmüştür. Ata kültü Pers dünyasında da Helen dünyasında da oldukça yaygın şekilde kullanılmıştır. Perslerde kraliyet üyelerinin atalar kültürünü oluşturduğu bu uygulamanın, Helenlerde aile üyelerini kapsadığı bilinmektedir. Böylelikle atalar kültürünün uygulandığı Nemrut Dağı'nda, nereden etkilendiği sorusu tam olarak cevaplanamamaktadır. Bahsettiğimiz ve bahsedeceğimiz örnekler göze alındığında bazı soruların cevapsız kalması, I. Antiokhos'un farklı kültürlerden almış olduğu öğeleri akıllıca kullanması sebebiyle temellendirilemeyip, I. Antiokhos üslubu olarak kabul edilmelidir.

I. Antiokhos kullandığı öğelerin geçmişi fark etmeksizin çevresinde gördüğü şekliyle kullanmıştır. Bu sebeple de bulunduğu coğrafyadan çok daha uzak bölgelerden

gelen kültürler ile zenginleştirildiği görülmektedir. Bu duruma en büyük etkiyi ise göçer Parthlar yapmıştır. Parthların İran coğrafyasındaki varlığının yanında Batı Hindistan ve ticaret yolları ile Çin topraklarına kadar geniş bölgelerdeki varlığı I. Antiokhos'u oldukça etkilediği görülmektedir. Maddi kültür öğelerinde görülen kılık kıyafet öğeleri ve sahnelerin işlenişi bu etkileşime en güzel örnekler olarak verilebilir. Parthlar ile evlilikler yoluyla yapılan bağlar sayesinde de kültürel olarak Kommagene ve Parthlar arasında bir bağ oluşmuştur.

Nemrut Dağı'nda maddi öğelerde görülen Helen etkisi, Pers etkisine göre oldukça azdır. İkonografik olarak tamamen Pers stilinde yapılan tanrıların arasında, Herakles haricinde Helen üslubunda yapılan herhangi bir figür bulunmamaktadır. I. Antiokhos'un bahsettiğimiz üzere Büyük İskender üzerinden kişisel bir bağ kurduğu Herakles'in, batı dünyasına ithafen Helen üslubunda yapıldığı söylenebilir. Ancak bunun yanında Artagnes-Herakles-Ares figürünün, Pers dünyasında tam bir karşılık bulmaması sebebiyle Helenli olarak yapıldığı görüşü de ortaya çıkmaktadır. Ancak bu seferde Kommagene Krallığı'nın çeşitli yerlerinde bulunan Apollon-Mithras-Helios-Hermes figürünün Helen üslubunda yapılan deksiosis kabartmaları karşımıza çıkmaktadır.

Anlaşılacağı üzere I. Antiokhos'un politik düşüncesinin birebir yansıması olan Nemrut Dağı'nda bulunan görsel öğelerde, Helen üslubunun kullanımına dikkat edilmiştir. Nemrut Dağı'nda daha çok I. Antiokhos'un düşüncesinin ve yazılı öğelerin Helen etkili olduğu görülmektedir. Bahsettiğimiz üzere Helenli olmayan halkların, Helenli olma çabaları sebebiyle bu şekildeki örneklerin ortaya çıktığı söylenebilir. Politik sebepler ile farklı bir yol arayışına giren I. Antiokhos'un, Helen etkisini bir şekilde dışarıya aktarması gerektiğini düşünmüş olmalıdır. Benimsemiş olduğu denge politikası bunu gerektirmektedir. Bu sebeple de tamamen doğulu olan I. Antiokhos, batılı öğelere daha az yer vermektedir.

Maddi öğelerin yanında dini öğelerinde oldukça geniş bir coğrafyanın etkisinde oluşturulduğu görülmektedir. Ancak bu manevi öğelerin çoğu maddi öğelere göre daha değişken şekilde çağdan çağa aktarılmaktadır. Bu nedenle manevi ve fikirsel uygulamaların çoğunun, I. Antiokhos'a gelene kadar birçok farklı örneği karşımıza çıkmaktadır.

Kralların tanrı olarak kabul edilmeye MÖ 3. binyılda, Mezopotamya topraklarında başladığı bilinmektedir. İnanışlara göre tanrılar, imkânsız işleri yapan ruhani ya da fiziki bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Herhangi bir insanın tanrılarının sahip olduğu bu güce ulaşması düşünülemezdi. Ancak dönem dönem bu durumun değiştiği görülmektedir. Yöneticilerin en umutsuz zamanda ortaya çıkıp önemli işleri yapması bu durumun istismar edilmesine sebep olmuştur. Ardından halk tarafından veya yöneticinin kendisi kendisini tanrısal unvanlar ile yüceltme eğilimine girmiştir. Böylelikle insanların tanrısal unvanlara sahip olmasıyla “Tanrı-Kral” sıfatının ortaya çıktığı görülmektedir.

Çeşitli coğrafyalara göre tanrı-kral sıfatı oldukça farklılık gösterilmiştir. Mezopotamya çevresinde tanrının oğlu veya yeryüzündeki temsilcisi olarak anılırken batı dünyasında ise Helenistik Dönem ile insanların tanrısal özelliklere kavuştuğu görülmektedir. Öncesinde batı dünyasında yerleşmiş olan devlet anlayışı sebebiyle, yöneticilerin halk tarafında seçilmesi bu uygulamanın kabul edilebilirliğini oldukça azaltmıştır. Onun yerini önemli işler yapan kişiler kahramanlık sıfatına sahip olmuş, böylelikle bir kutsal özellik kazanmışlardır.

Helenistik Dönem ile Helen gelenekleri oldukça büyük bir değişim içine girmiştir. Dini olarak Büyük İskender ile tanrı-kral unvanı kullanılmaya başlanmıştır. Helen dünyasının bahsettiğimiz üzere Mısır ile olan ilişkileri bu dönemde oldukça yüksek bir seviyeye çıkmış ve sentez öğeler oluşmaya başlamıştır. Büyük İskender, başarmış olduğu oldukça önemli işlerin sonucunda öğrenmiş olduğu Zeus’un oğlu kehanetinin ardından Mısır’a ziyaret etmiş ve aynı kehaneti burada da öğrenmesiyle birlikte tanrısal unvanı kabullenmiştir.

Batı dünyasındaki tanrı-kral unvanı bu şekilde kullanılırken doğu da ise durum daha farklıdır. Mezopotamya coğrafyasında bahsettiğimiz üzere uzun yüzyıllar öncesinden beri kullanılan bir uygulama olması sebebiyle Perslere yabancı bir kavram değildir. Ancak Perslerin dini inanışındaki Kutsal ruh olarak kabul edilen Ahura-Mazda’nın en büyük tanrı olması sebebiyle daha üstünde bir kavramın olması muhtemel değildir. Pers kralları da böylelikle tanrının oğlu ve yeryüzündeki temsilcisi olarak kabul görmüş ve bu tanrılar tarafından kendisi ve ailesinin korunduğuna inanmışlardır. Böylelikle her iki dünyadaki benzer kavramlar I. Antiokhos’un üslubunda, Nemrut Dağı’nda uygulanmıştır.

I. Antiokhos'un tanrısallığı, doğu ve batı dünyalarına ait rastgele tanrılar tarafından belirlenmemiştir. Astrolojik temelde, MÖ 7 Temmuz 62 yılındaki yıldızların hareketlerine göre seçilmiş tanrılar mevcuttur. Her bir tanrının ait olduğu yıldız, Nemrut Dağı'ndaki seçilen tanrılara yön vermiştir. Yıldızların, antik dönemdeki bütün toplumların inanç sisteminde önemli bir yere sahip olduğundan dolayı, Pers ve Helen tanrıları arasındaki iletişim ancak bu yolla yapılabilmektedir. I. Antiokhos'un yapmış olduğu dini reformun her kesime hitap edip etkili olabilmesi için bu şekilde bağlar kurması gerektiğinin farkında hareket etmiştir.

Bölgede yaşanan gelişmelerin Kommagene Krallığı'na ne kadar etki ettiği, Nemrut Dağı gibi bir kompleksin yapılmasından anlaşılmaktadır. I. Antiokhos'un kendinden önceki krallığın politikasındaki yanlışlıklar sebebiyle böyle bir işe kalkışmıştır. I. Antiokhos'un atalarının ışığında böylesine bir yapılanma içine girmesi oldukça zor ve pahalı bir iştir. Roma ve Parth gibi dönemin en büyük güçlerinin çekişmesi, I. Antiokhos'u zamanında bu devletler gibi kendi döneminin en önemli topluluklarıyla ilişkilendirmesine sebep olmuştur. Büyük İskender ve I. Dareios gibi tarihin en önemli isimlerini Kommagene Krallığı'nın önüne koruyucu bir duvar gibi örmüştür. Böylelikle dışarıdan görmeyi beklediği saygıyı kullanarak, bölgedeki diğer devletler arasında söz sahibi olmayı beklemiştir. Beklediğinin karşılığını kısa bir süreliğine de olsa almasına rağmen, Kommagene Krallığı için uzun dönemler boyunca kalıcı olamamıştır. Diğer yandan I. Antiokhos'un oluşturmaya çalıştığı düzen, ilerleyen dönemlerde yaşayan toplumlar için her zaman bir örnek teşkil etmiştir. I. Antiokhos'un Kommagene Krallığı için oluşturmaya çalıştığı düzen, her ne kadar kendi döneminde başarılı olamasa da I. Antiokhos üslubu ilerleyen dönemlerde sürmeye devam etmiştir. Tarihteki birçok önemli isim, I. Antiokhos'un düşüncesinin farklı coğrafyalarda uygulamış ve başarılı olmuştur.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Cicero. M.T. Epistulae ad Familiares

Dio, C. Historia Romana

Josephus, T. F. Jewish Antiquities (Çev. Ralph Marcus)

Josephus, T.F. Judean War

Modern Kaynaklar

Beck, R. (2007). *A Brief History of Ancient World*. Oxford: Blackwell Publishing.

Bickermen, E. (1983). *The Seleucid Period, The Cambridge History of Iran, The Seleucids, Parthian and Sasanian Periods Vol.3 Part.1* (Ed. Ehsan Yarshater). Cambridge: Cambridge University Press.

Blömer, M.-Winter, E. (2012). *Kommagene; Toros ve Fırat Arasındaki Tanrılar Ülkesi*. İstanbul: Homer Kitabevi.

Boucharlat, R. (2014). *Fire Altars and Fire Temples In The First Millenia BC/AD In The Iranian World: Proceedings of the 8th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*. Wiesbaden.

Boyce, M. (1975). *A History of Zoroastrianism Vol 1*. Köln: Brill.

Boyce, M. (1979). *Zoroastrians, Their Religious Beliefs and Practices*. London.

M. Boyce, M.-Grenet, F. (1991). *A History of Zoroastrianizm vol. III, Zoroastrianizm Under Macedonian and Roman Rule*. Leiden: Brill.

H.A.G. Brijder, H.A.G. (2014). *Recent Archaeological Research and Conservation Activities in the Tomb Sanctuary on Mount Nemrud*. De Gruyter.

Canepa, M.P. (2021). *Commagene Before and Beyond Antiochos I, Dynastic Identity, Topographies of Power and Persian Spectacular Religion, Common Dwelling Place of All the Gods: Commagene in its Local, Regional and Global Hellenistic Context* (ed. M. Blömer, S. Riedel vd.). Wiesbaden: Franz Steiner.

Collar, A. (2011). *Military Networks and the Cult of Jupiter Dolichenus, Von Kummuh Nach Telouch, Historische und archaologische Untersuchungen in Kommagene, Dolichener und Kommagenische Forschungen IV* (ed. E. Winter), *Asia Minor Studien* 64. Bonn: Rudolf Habelt.

Cooper, J.S. (2008). *Divine Kingship in Mesopotamia, A Fleeting Phenomenon: Religion and Power* (ed. N. Brisch). UBD: University of Chicago.

De Jong, A. (2021). *Dynastic Zoroastrianism in Commagene: the Religion of King Antiochos, Common Dwelling Place of All the Gods: Commagene in its Local, Regional and Global Hellenistic Context* (ed. M. Blömer, S. Riedel vd.). Wiesbaden: Franz Steiner.

Dörner, F.K. (1967). *Zur Rekonstruktion der Ahnengalerie des Königs Antiochos I. von Kommagene, İstanbuler Mitteilungen* 17.

Dörner, F.K. (1990). *Nemrut Dağı'nın Zirvesinde Tanrıların Tahtları* (Çev. Prof. Dr. Vural Ülkü). Ankara: Türk tarih Kurumu.

Duchesne-Guillemin, J. (1978). *Iran and Greece In Commagene, Actes des Congres Etudes Mithraiques Acta Iranica* 17.

Duchesne-Guillemin, J. (1983). *Development of Religious Thought, Cambridge History of Iran Vol. 3 Part.2* (ed. Ehsan Yarshater). Cambridge: Cambridge University Press.

Galinsky, K. (2007). *Continuity and Change: Religion in the Augustan Semi-Country: A Companion to Roman Religion* (ed. Jörg Rüpke). Blackwell Companions.

- Hamdi Bey, O.-Osgan Efendi. (1883). *Le Tumulus de Nemrut Dagh*. İstanbul.
- Hauser, S.R. (2021). *Hellenized Iranians? Antiochos I. and the Power of Image, Common Dwelling Place of All the Gods: Commagene in its Local, Regional and Global Hellenistic Context* (ed. M. Blömer, S. Riedel vd.). Wiesbaden: Franz Steiner.
- Hoepfner, W. (1983). *Arsameia am Nymphaios, Band II*, Tübingen: Ernst Wasmuch.
- Hoepfner, W. (2018). *Nymphaios Asameia'sı ve I. Antiokhos'un Tüm Tanrılar Kültü, Geç Hellenistik Dönem Kültürünü Belgeleyen Yazıtlar, Resimler ve Sütunlar: Fırat Kıyısında Tanrı Krallar, Kommagene'de Yeni Kazılar ve Araştırmalar*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- Huttner, U. (1997). *Die Politische Rolle der Heraklesgestalt im Griechischen Herrschertum*. Stuttgart: F. Steiner.
- Jacobs, B. (2002). *Bergheiligtum und Heiliger Berg, Überlegungen zur Wahl des Nemrud Dağı-Gripfels als Heiligtums-und Grabstätte, Religiöse Landschaften, Band 301*. Münster: Ugarit Verlag.
- B. Jacobs, B. (2018). *Kommagene Kralı I. Antiokhos'un Din Politikası: Fırat Kıyısında Tanrı Krallar, Kommagene'de Yeni Kazılar ve Araştırmalar*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- Jacobs, B. (2021). *The Syncretistic Episode in Late-Hellenistic Commagene – The Greek-Persian Religious Concept of Antiochos I and the Ethnicity of the Local Population, Common Dwelling Place of All the Gods: Commagene in its Local, Regional and Global Hellenistic Context* (ed. M. Blömer, S. Riedel vd.). Wiesbaden: Franz Steiner.
- Koch, H. (1992). *Es kündigt Dareios der König: vom Leben im persischen Großreich*. Mainz: von Zabern.

Kropp, A.J.M. (2013). *Images and Monuments of Near Eastern Dynasts, 100 BC- Ad 100*. Oxford: Oxford University Press.

Matheson, S.B. (1994). *“The Goddess Tyche”, An Obsession with Fortune: Tyche in Greek and Roman Art*.

Mellink, J.M. (1991). *The Tumulus of Nemrut Dağ and its Place in the Anatolian Tradition: Asia Minor Studien 3*. Bonn: Habelt.

Merkelbach, R. (1984). *Mithras*. Königstein: Hain.

Messerchmidt, W. (2011). *Grabstele eines Herrschers von Kummuh- zu den Späthethitischen Wurzeln des Kommagenischen Königs-und Ahnenkultes: Asia Minor Studien 64*. Bonn: Rudolf Habelt.

Messerschmidt, W. (2018). *Büyük İskender’den Önce Kommagene, Kalkolitik Çağ ile Demir Çağı Arasında Bölgenin Kültürel Tarihi: Fırat Kıyısında Tanrı Krallar, Kommagene’de Yeni Kazılar ve Araştırmalar*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Messerschmidt, W. (2018) *Gelenek ile Yenilik Arasında, Kommagene Kralı I. Antiokhos’un Atalar Galerisi: Fırat Kıyısında Tanrı Krallar, Kommagene’de Yeni Kazılar ve Araştırmalar*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Metzler, D. (2018). *Doğu Kültürü Yönünden Kommagene: Fırat Kıyısında Tanrı Krallar, Kommagene’de Yeni Kazılar ve Araştırmalar (Ed. Jörg Wagner)*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Noegel, S.B. (2007). *Greek Religion and the Ancient Near East, A Companion to Greek Religion (Ed. Daniel Ogden)*. Oxford: Blackwell Publishing.

Özgan, (2016). *Hellenistik Devir Heykeltraşlığı I*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Parke, H.W. (1967). *The Oracle of Zeus, Dodona-Olympia-Ammon*. Massachusetts: Harvard University Press.

Puchstein, O.-Humann, C. (1890), *Reisen in Kleinasien und Nordsyrien*. Berlin: Reimer.

Reinach, T. (1890). *La Dynastie de Commagene, Revue des Etudes Grecques, Vol.3, No.12*.

Rezakhani, K. (2013). *Arsacid, Elymaean and Persid Coinage, The Oxford Handbook of Ancient Iran*. New York: Oxford University Press.

Rose, C.B. (2017). *Fielwork at Phrygian Gordion, 2013-2015, AJA. Vol. 121, No. 1*.

Sanders, D.H. (1996). *Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goel*. Winona Lake: Eisenbrauns.

Schlumberger, D. (1960). *Descendants Non-Mediterranéens de L'art Grec: Syrie 37*.

Schlumberger, D. (1983). *Parthian Art, Cambridge History of Iran, Vol.3 Part 2, The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods (Ed. Ehsan Yarhaster)*. Cambridge: Cambridge University Press.

Schmitt, R. (1991). *The Bistun Inscription of Darius The Great, Old Persian Text*.

Smith, R.E. (1948). *Lysander and The Spartan Empire. Classical Philology vol.43 (3)*.

Smith, R.R.R. (1991). *Hellenistic Sculpture*. London.

Speidel, M.P. (1980). *Mithras-Orion, Greek Hero and Roman Army God*. Leiden: E.J. Brill.

Speidel, M.A. (2009). *Heer und Heerschaft im Römischen Reich der Hohen Kaiserzeit*. Stuttgart.

Strootman, R. (2020). *Hellenism and Persianism in Iran: Culture and empire after Alexander the Great*. Dabir 7. (201-227)

Strootman, R. (2021). *Orontid Kingship in its Hellenistic Context. The Seleucid Connections of Antiochos I. of Commagene, Common Dwelling Place of All the Gods: Commagene in its Local, Regional and Global Hellenistic Context (ed. M. Blömer, S. Riedel vd.)*. Wiesbaden: Franz Steiner.

Sullivan, R.D. (1997). *The Dynasty of Commagene*. ANRW 8 (732-798).

Şahin, S. (1992). *Nemrut Dağ Projesi: 1889/90 Araştırma Sonuçları, IX Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Şahin, S. (1993). *Nemrut Dağı Jeozifik Ölçümlerin Arkeolojik Açından Değerlendirilmesi, X Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Şahin, S. (1998). *Kommagene Ülkesi ve Tanrılar Tahtı Nemrut Dağ: Tanrılar Dağı Nemrut*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Taylor, L.R. (1975). *The Divinity of the Roman Emperor*. USA: Blackwell Publishing.

Ünal, A. -Girginer, S. (2007). *Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya*. İstanbul: Homer Kitabevi.

Versluys, M.J. (2017). *Visual Style and Constructing Identity in the Hellenistic World, Nemrut Dağ and Commagene Under Antiochos I*. Cambridge: Cambridge University Press.

Young, J.H. (1964). *Commagenian Tiaras: Royal and Divine*. AJA Vol.68 No.1.

Wagner, J. (2018). *Geç Hellenistik Kommagene Krallığı'nın Tarihi: Fırat Kıyısında Tanrı Krallar, Kommagene'de Yeni Kazılar ve Araştırmalar*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Waldmann, H. (1973). *Die Kommagenischen Kultreformen unter König Mithridates I. Kallinikos und Seinem sohne Antiochos I*. Leiden: E.J. Brill.

Waldmann, H. (1991). *Der Kommagenische Mazdaiismus*. Tübingen: Ernst Washmut.

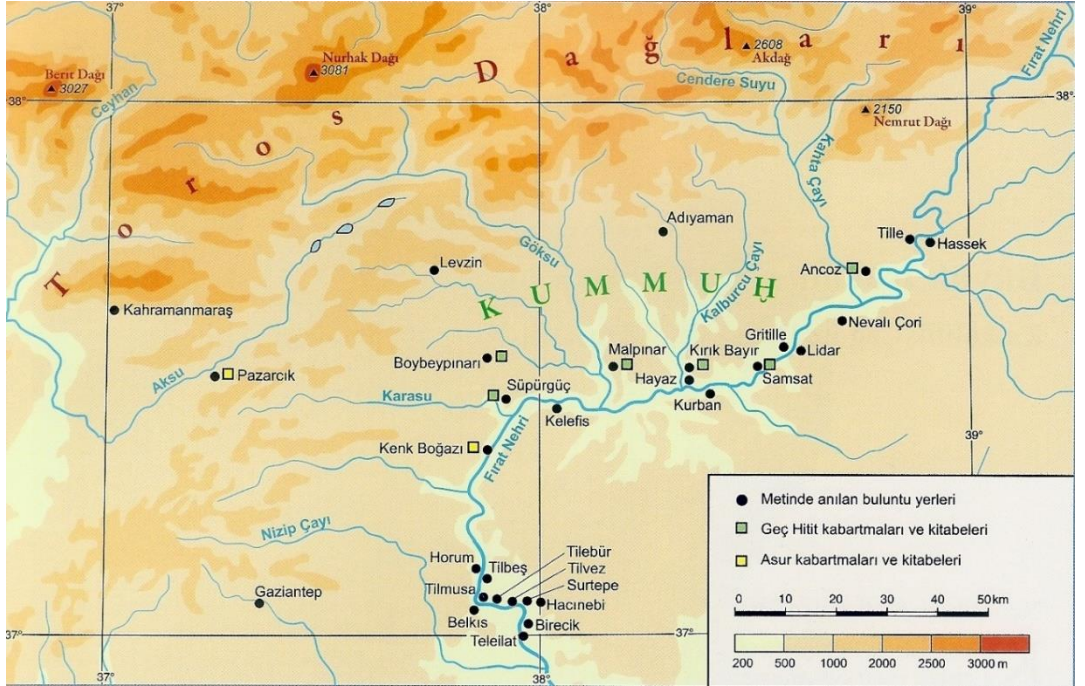
Weber, U. (2009). *Sonnenaufgang und Untergang am Nemrud Dağı, Der Herrscherkult Antiochos I. von Kommagene und die Sonne, Zurück zum Gegenstand Festschrift Für Andreas E. Furtvangler Band 2. (Ed. R. Einicke, S. Lehmann vd.)*. Langenweißbach: Beir & Beran.

Worthington, I. (2016). *Ptolemy I. King and Pharaoh of Egypt*. New York: Oxford University Press,

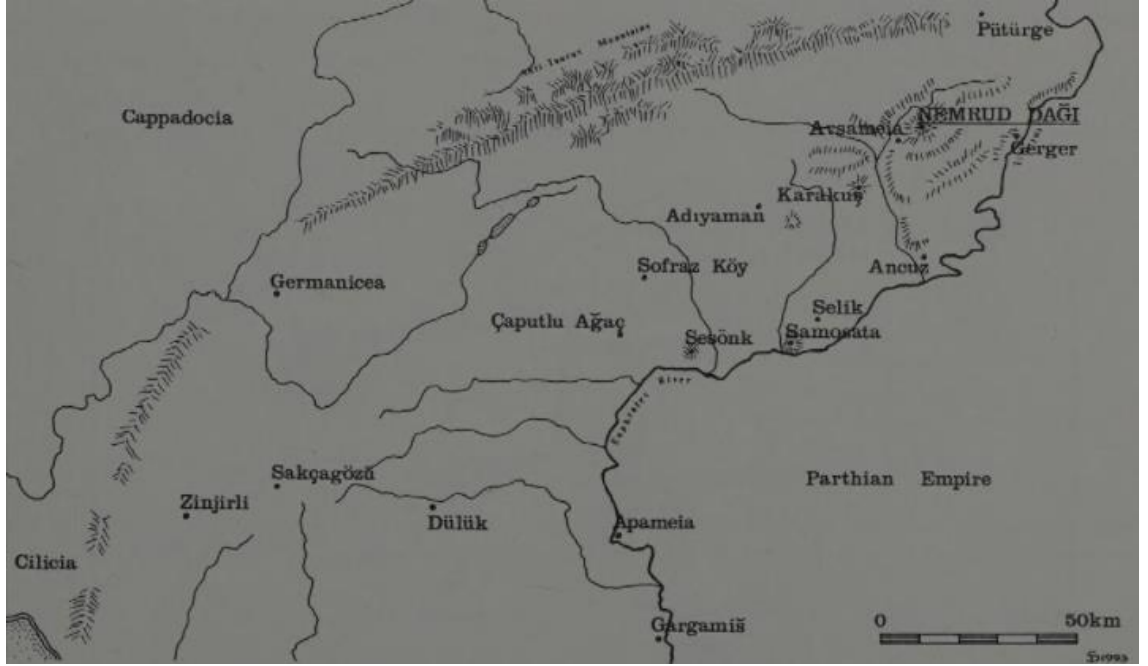
GÖRSELLER

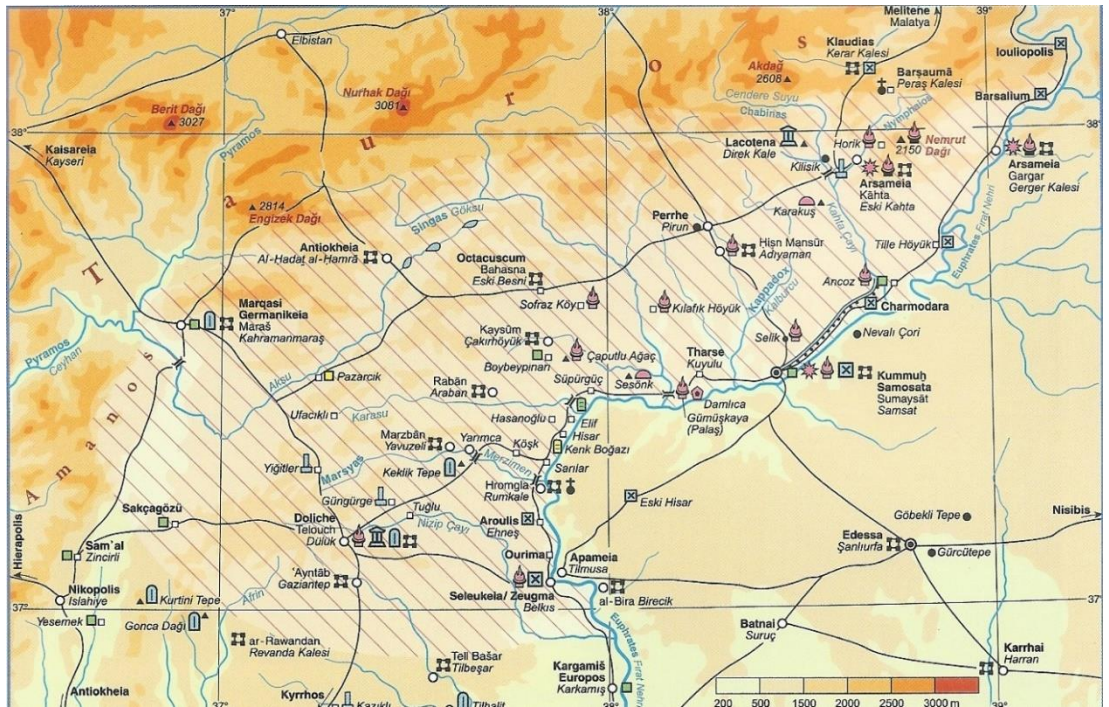
Resim 1: D.H Sanders (1996)., Nemrud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns

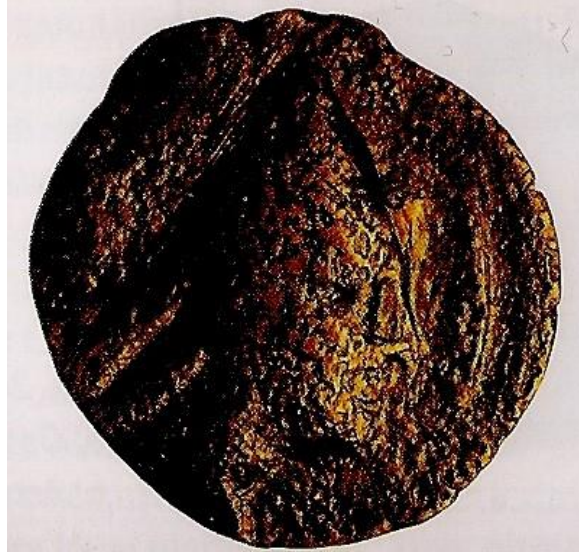
Resim 2: W. Messerschmidt (2018)., Büyük İskender'den Önce Kommagene, Kalkolitik Çağ ile Demir Çağı Arasında Bölgenin Kültürel Tarihi: Fırat Kıyısında Tanrı Krallar, Kommagene'de Yeni Kazılar ve Araştırmalar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat., sf. 28

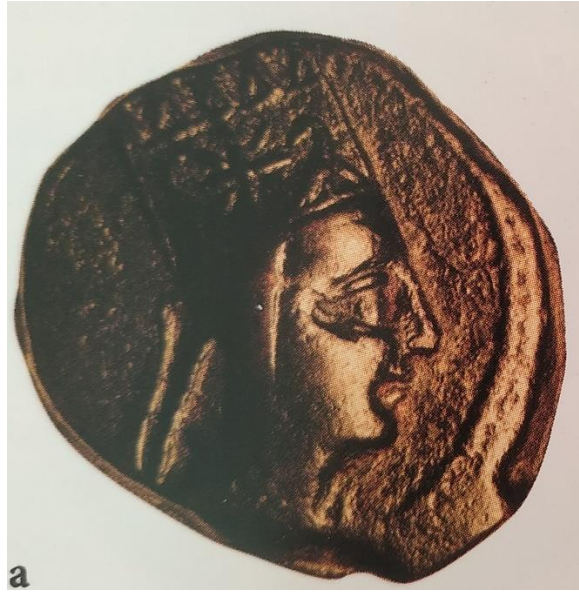
Resim 3: D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 3

Resim 4: J. Wagner (2018), Geç Hellenistik Kommagene Krallığı'nın Tarihi: Fırat Kıyısında Tanrı Krallar, Kommagene'de Yeni Kazılar ve Araştırmalar., İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, sf. 53

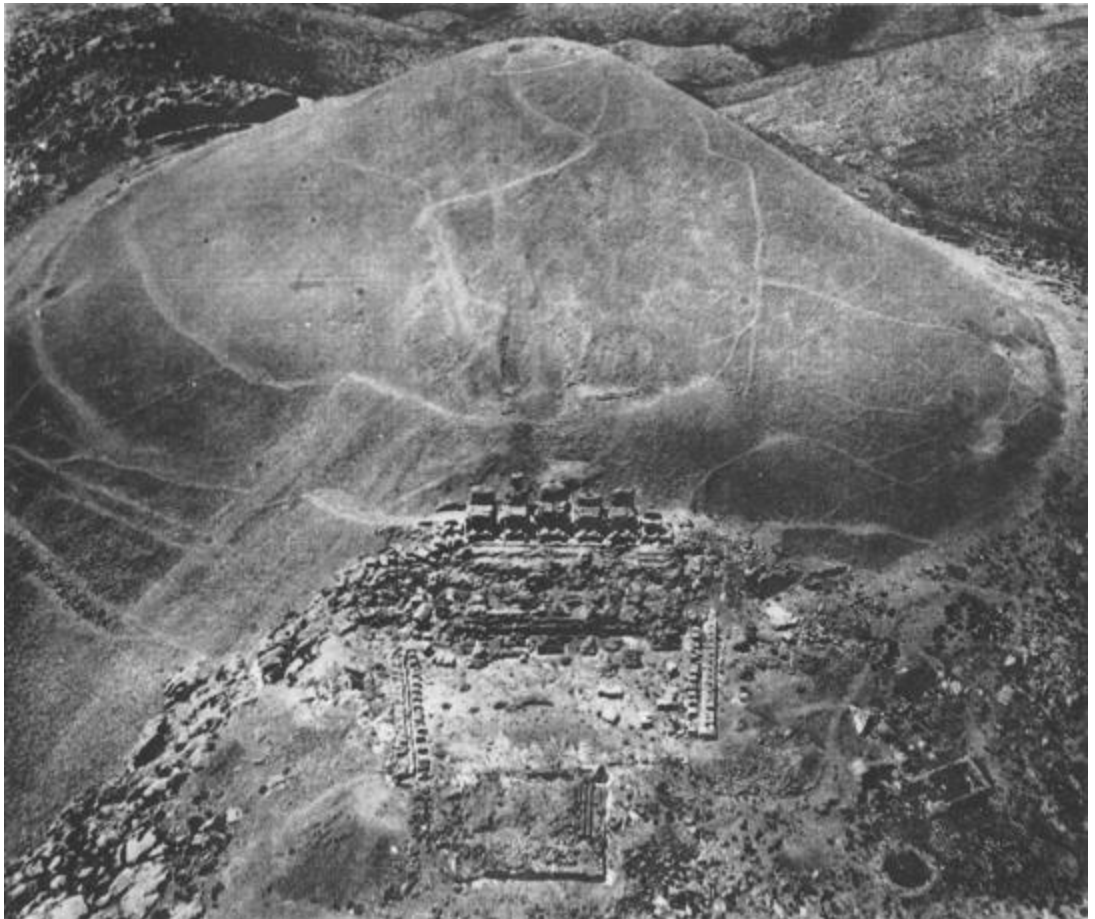
Resim 5: J. Wagner (2018), *Geç Hellenistik Kommagene Krallığı'nın Tarihi: Fırat Kıyısında Tanrı Krallar, Kommagene'de Yeni Kazılar ve Araştırmalar.*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, sf. 41

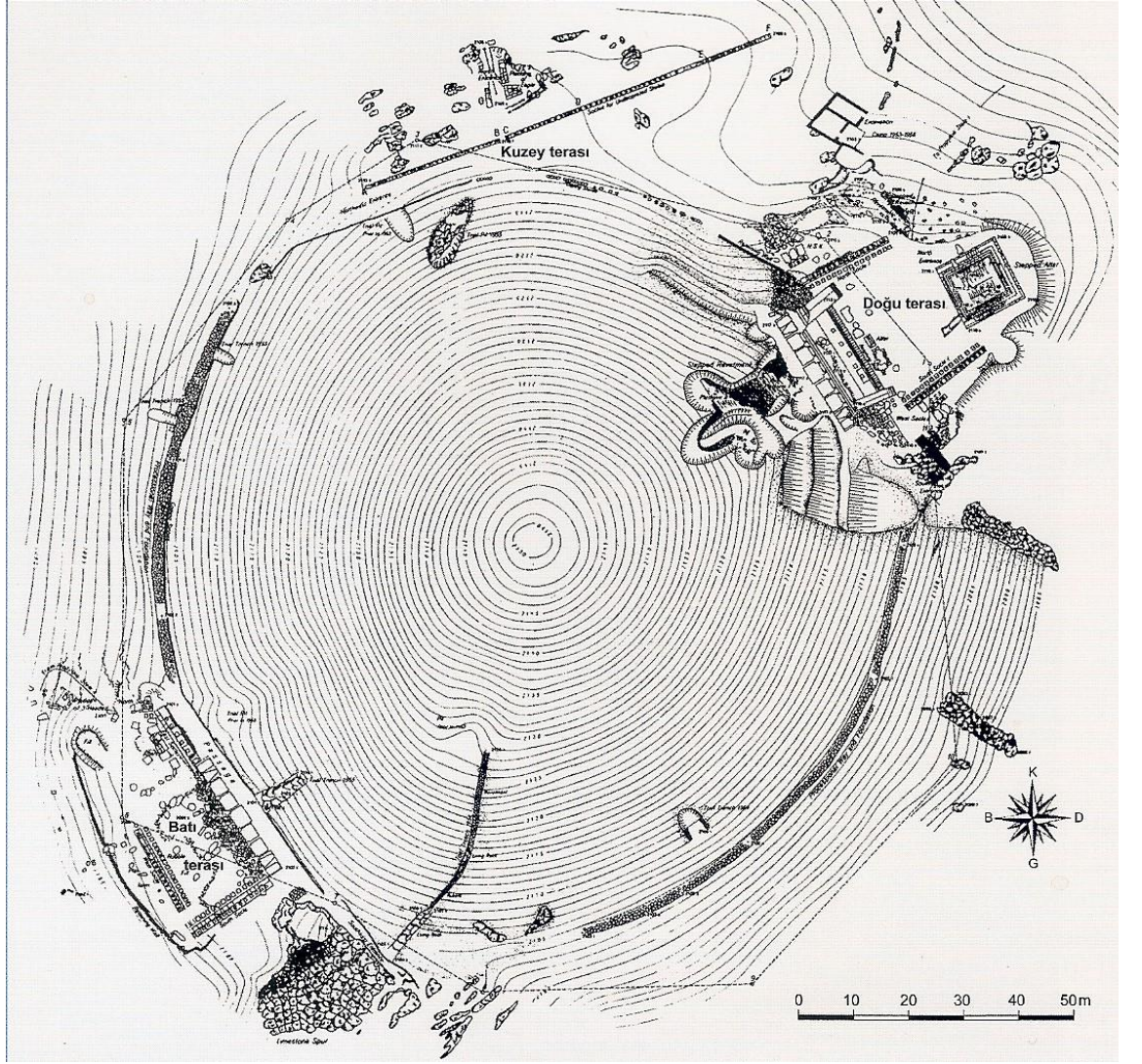
Resim 6: J. Wagner (2018), *Geç Hellenistik Kommagene Krallığı'nın Tarihi: Fırat Kıyısında Tanrı Krallar, Kommagene'de Yeni Kazılar ve Araştırmalar.*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, sf. 42

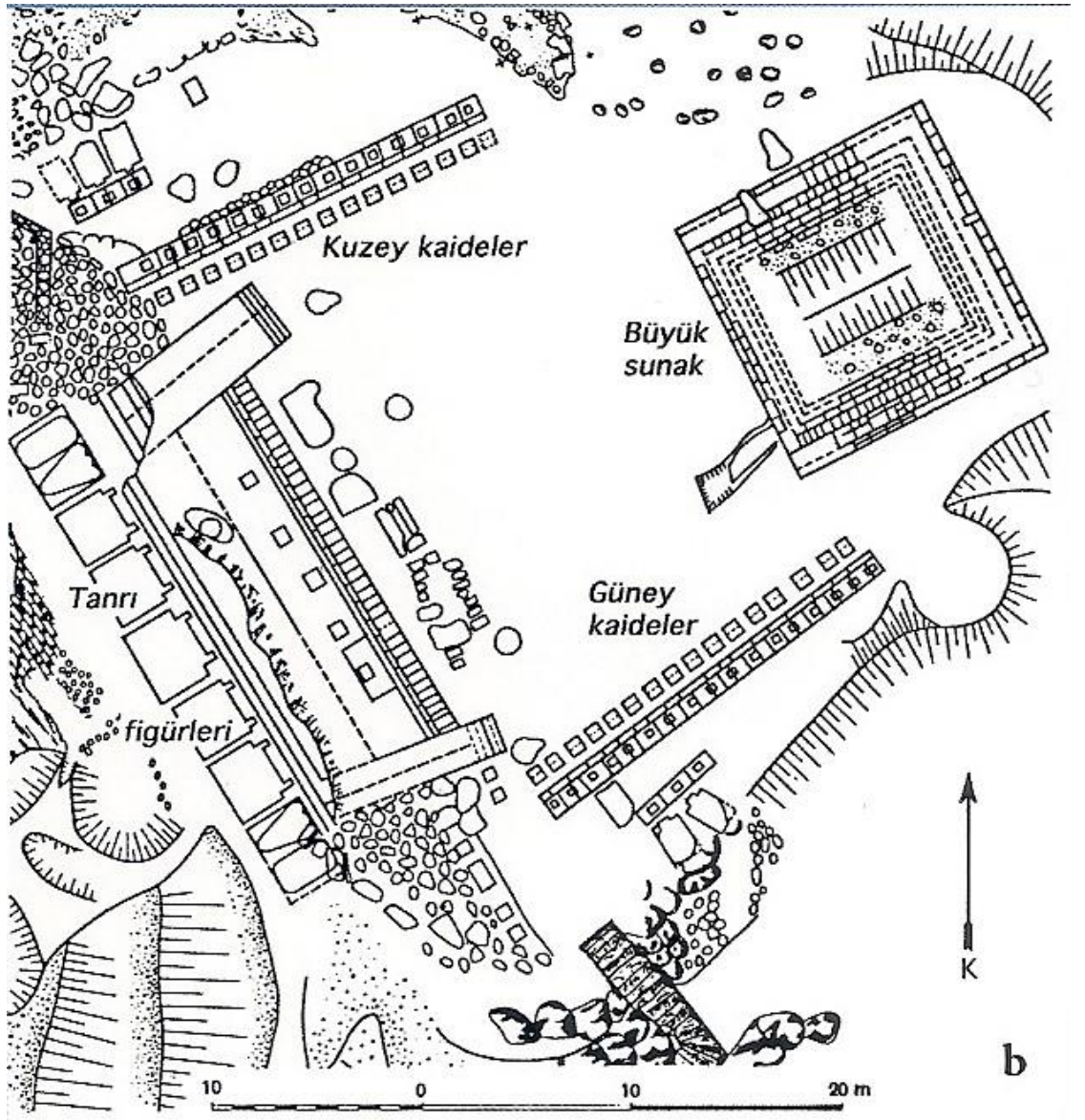
Resim 7: <https://www.coinarchives.com> / CNG e- auction 514/ Lot 188

Resim 8: H. Waldmann (1973)., Die Kommagenischen Kultreformen unter König Mithridates I. Kallinikos und Seinem sohne Antiochos I.,Tafel XII.

Resim 9: B. Jacobs (2018), *Geç Hellenistik Kommagene Krallığı'nın Tarihi: Fırat Kıyısında Tanrı Krallar, Kommagene'de Yeni Kazılar ve Araştırmalar.*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat. Sf. 94

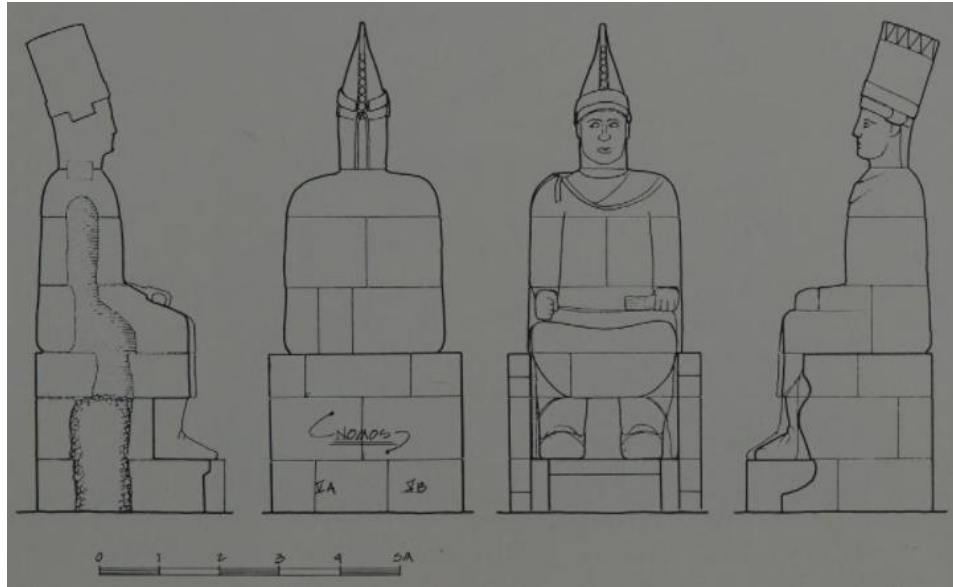
Resim 10: B. Jacobs (2018), *Geç Hellenistik Kommagene Krallığı'nın Tarihi: Fırat Kıyısında Tanrı Krallar, Kommagene'de Yeni Kazılar ve Araştırmalar.*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat. Sf. 95

Resim 11: <https://www.coinarchives.com/> V Auctions/ Pars Coins Sale 21/ Lot 145

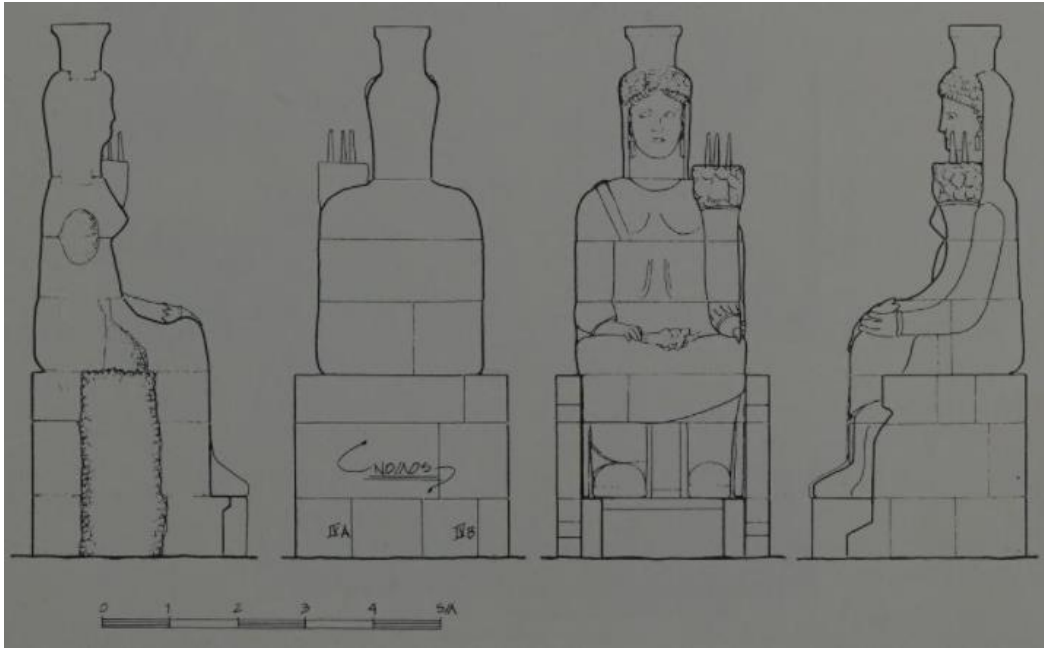
Resim 12: <https://iranicaonline.org>

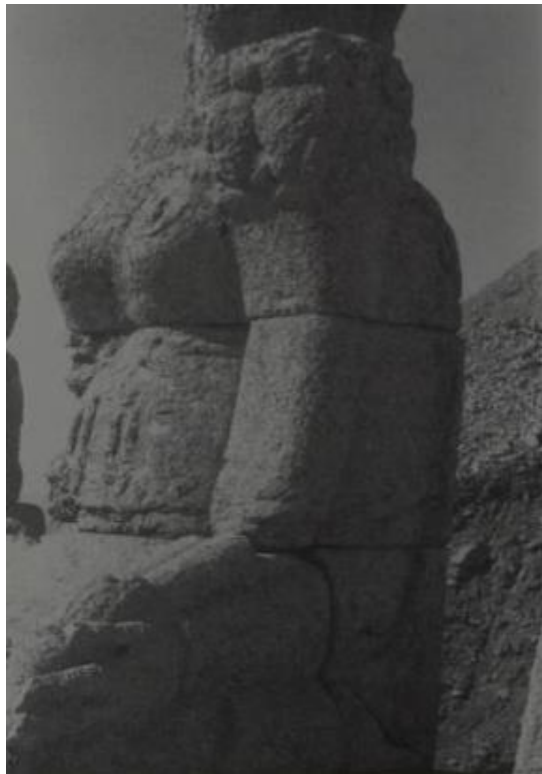
Resim 13: D.H Sanders (1996)., *Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 69*

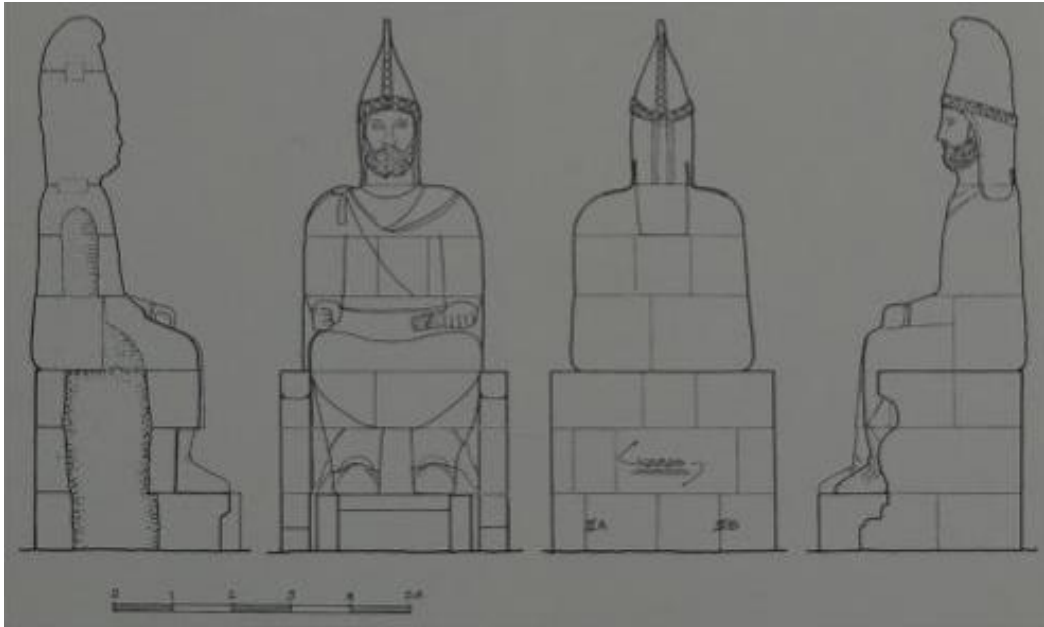
Resim 14: H. Waldmann (1973)., *Die Kommagenischen Kultreformen unter König Mithridates I. Kallinikos und Seinem sohne Antiochos I., Tafel XVI.*

Resim 15: D.H Sanders (1996)., *Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 65*

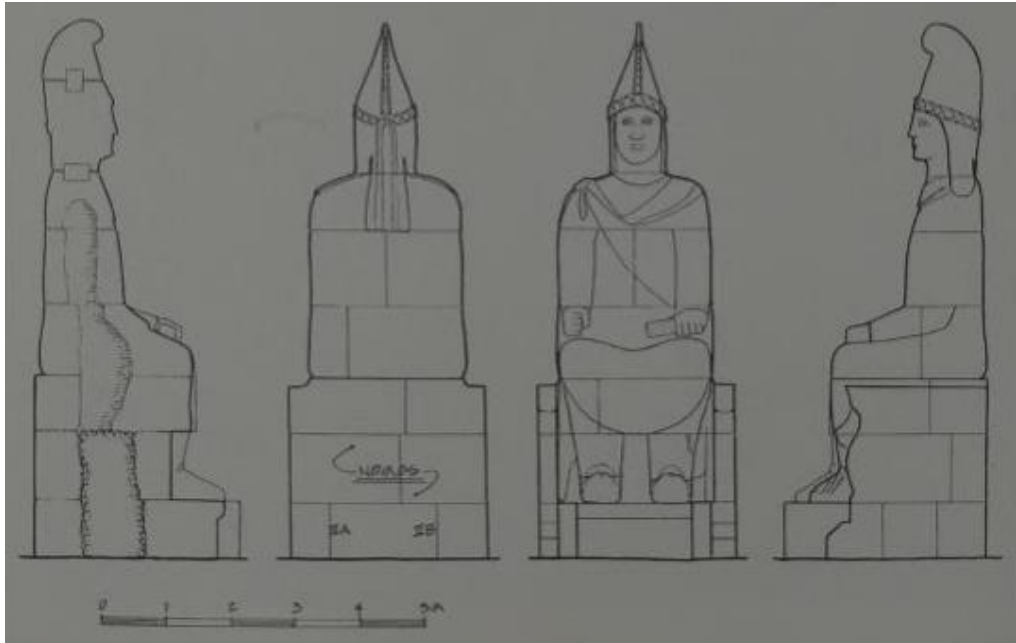
Resim 16: D.H Sanders (1996)., *Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 66*

Resim 17: D.H Sanders (1996)., *Nermud Dağı: The Hierotheseion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell.*, Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 61

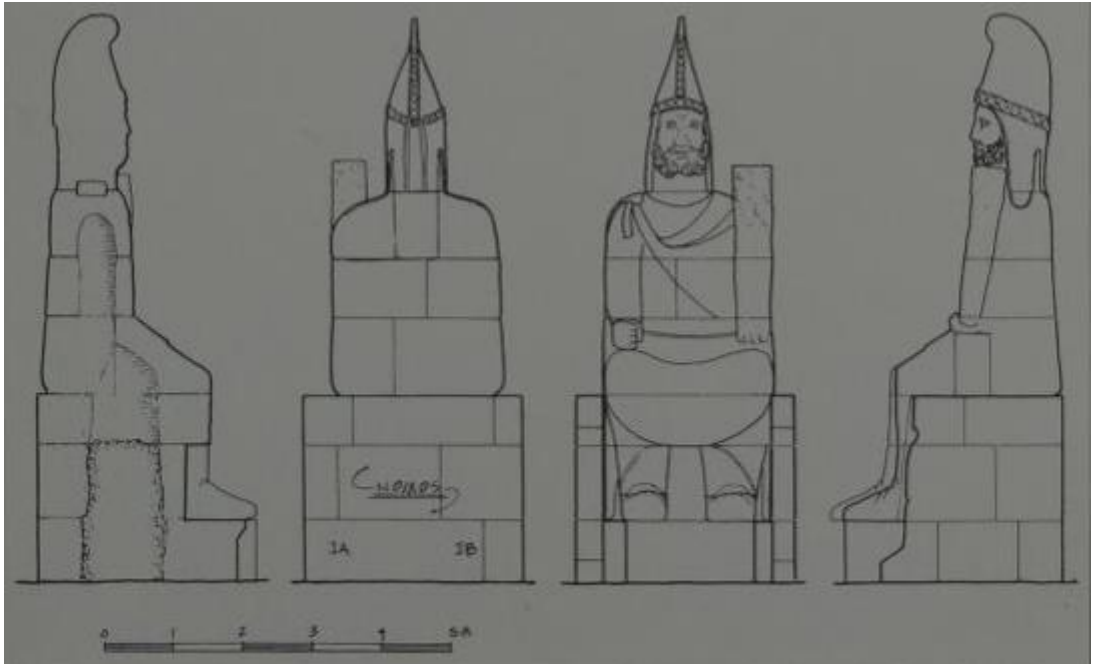
Resim 18: H. Waldmann (1973)., *Die Kommagenischen Kultreformen unter König Mithridates I. Kallinikos und Seinem sohne Antiochos I.*, Tafel XVIII.

Resim 19: D.H Sanders (1996)., *Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 58*

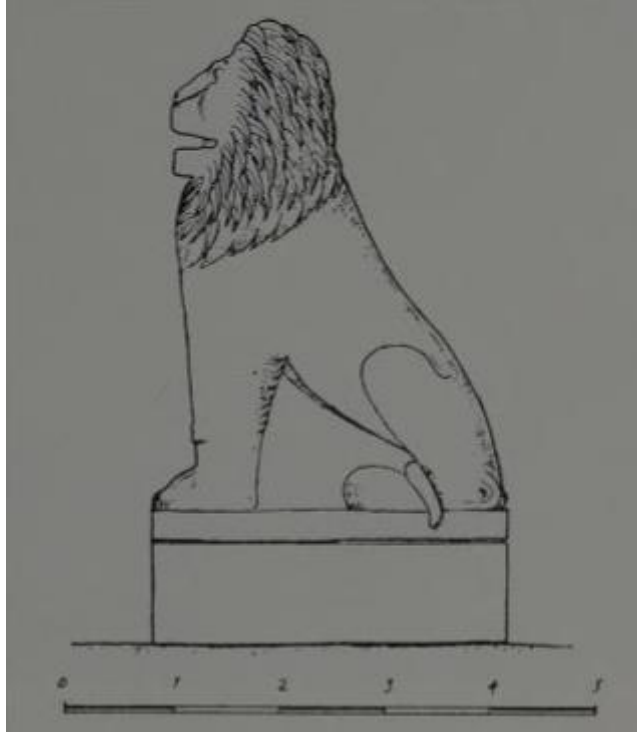
Resim 20: H. Waldmann (1973)., *Die Kommagenischen Kultreformen unter König Mithridates I. Kallinikos und Seinem sohne Antiochos I., Tafel XVIII.*

Resim 21: D.H Sanders (1996)., *Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 55,*

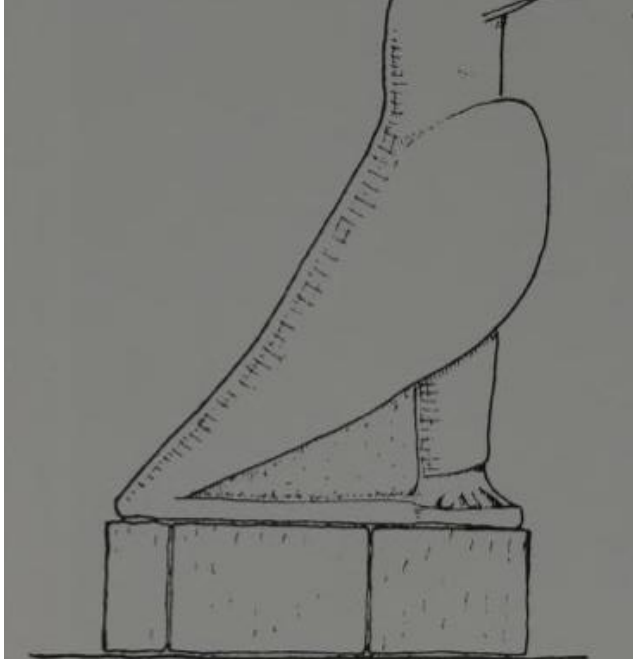
Resim 22: H. Waldmann (1973)., *Die Kommagenischen Kultreformen unter König Mithridates I. Kallinikos und Seinem sohne Antiochos I., Tafel XX*

Resim 23: *D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 79*

Resim 24: *D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 77.*

Resim 25: D.H Sanders (1996)., *Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 75*

Resim 26: D.H Sanders (1996)., *Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 75*

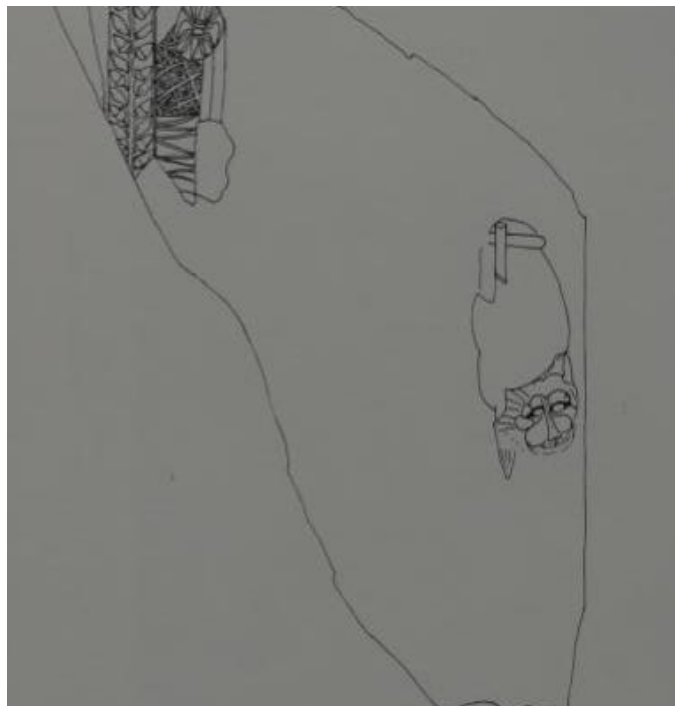
Resim 27: H. Waldmann (1973)., *Die Kommagenischen Kultreformen unter König Mithridates I. Kallinikos und Seinem sohne Antiochos I.*, Tafel XXI.

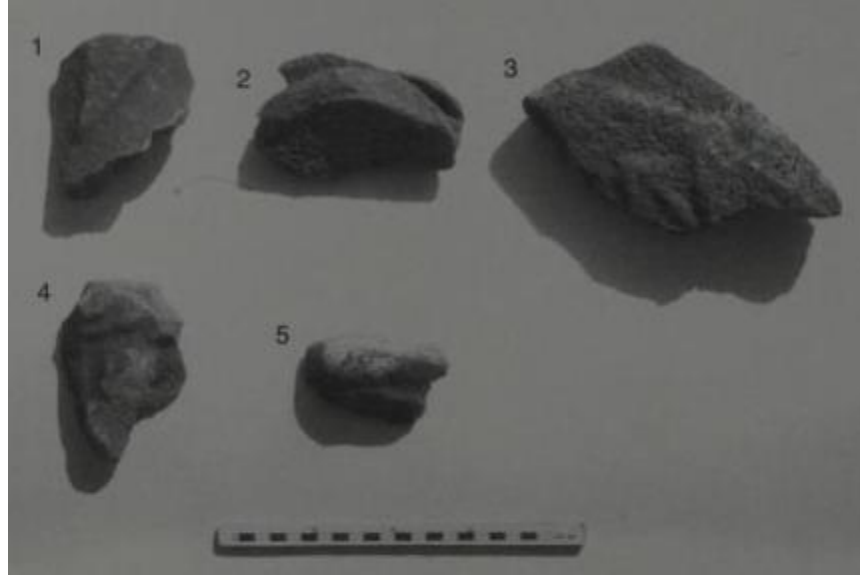
Resim 28: D.H Sanders (1996)., *Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell.*, Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 137.

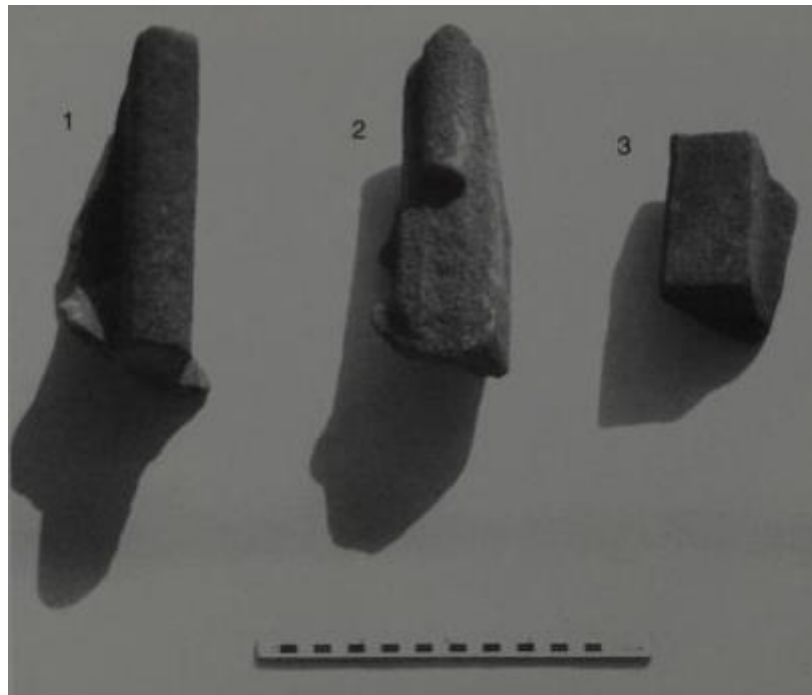
Resim 29: *D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 137*

Resim 30: *D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 138.*

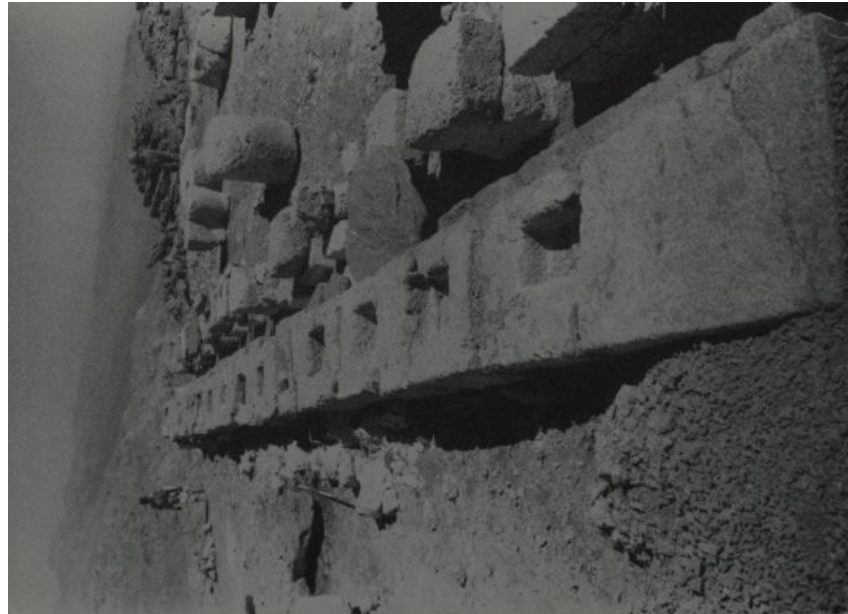
Resim 31: *D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 141*

Resim 32: *D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 142.*

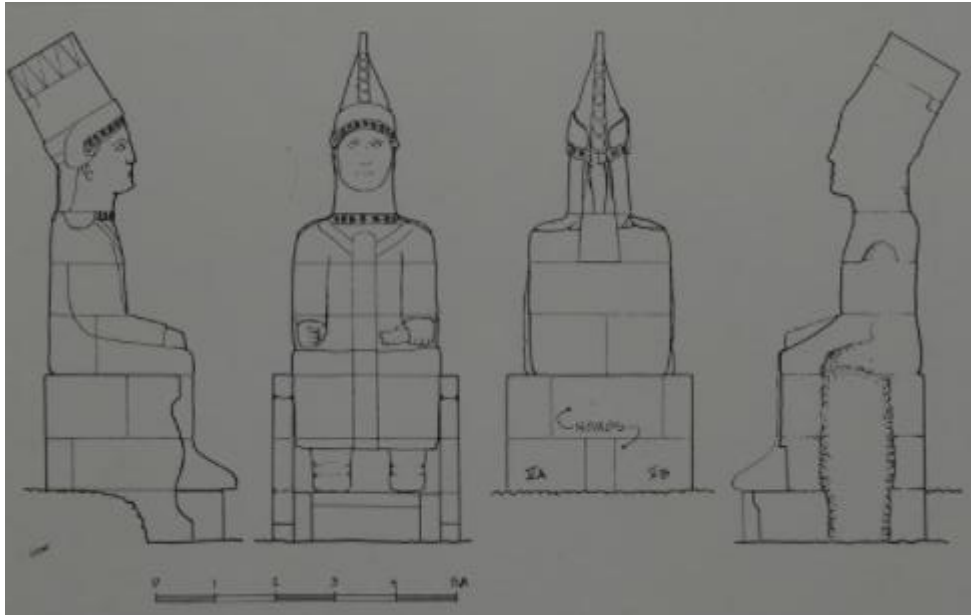
Resim 33: *D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 145*

Resim 34: *D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 183.*

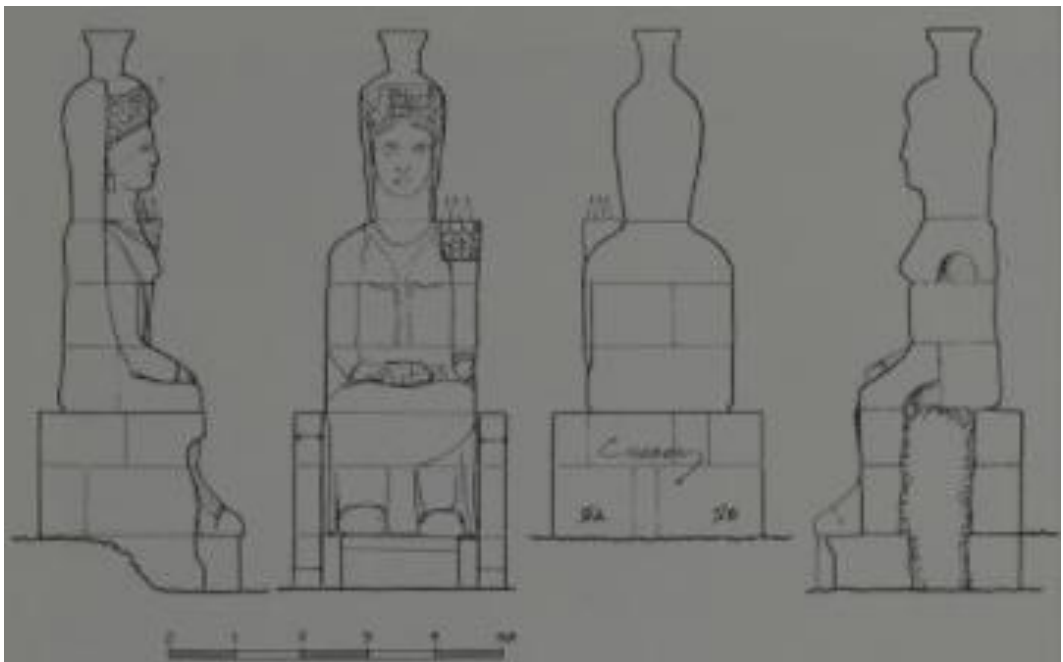
Resim 35: D.H Sanders (1996)., *Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 148*

Resim 36: D.H Sanders (1996)., *Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 101.*

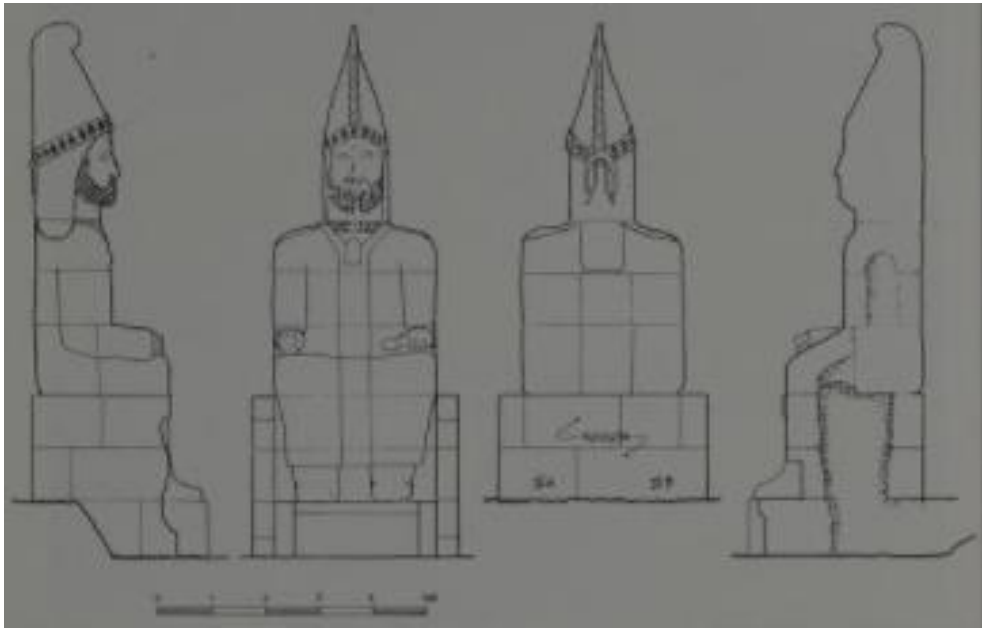
Resim 37: D.H Sanders (1996)., *Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 102*

Resim: 38: D.H Sanders (1996)., *Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 97.*

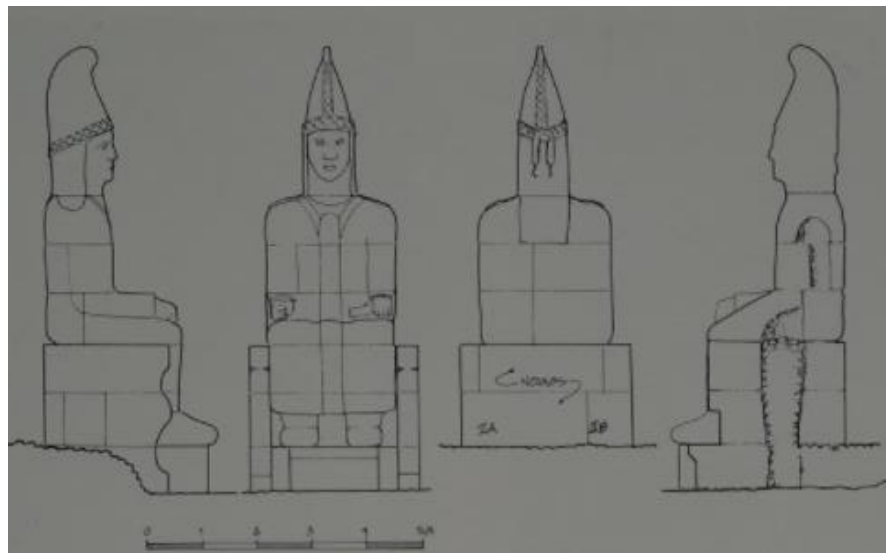
Resim 39: *D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 98*

Resim 40: *D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 93*

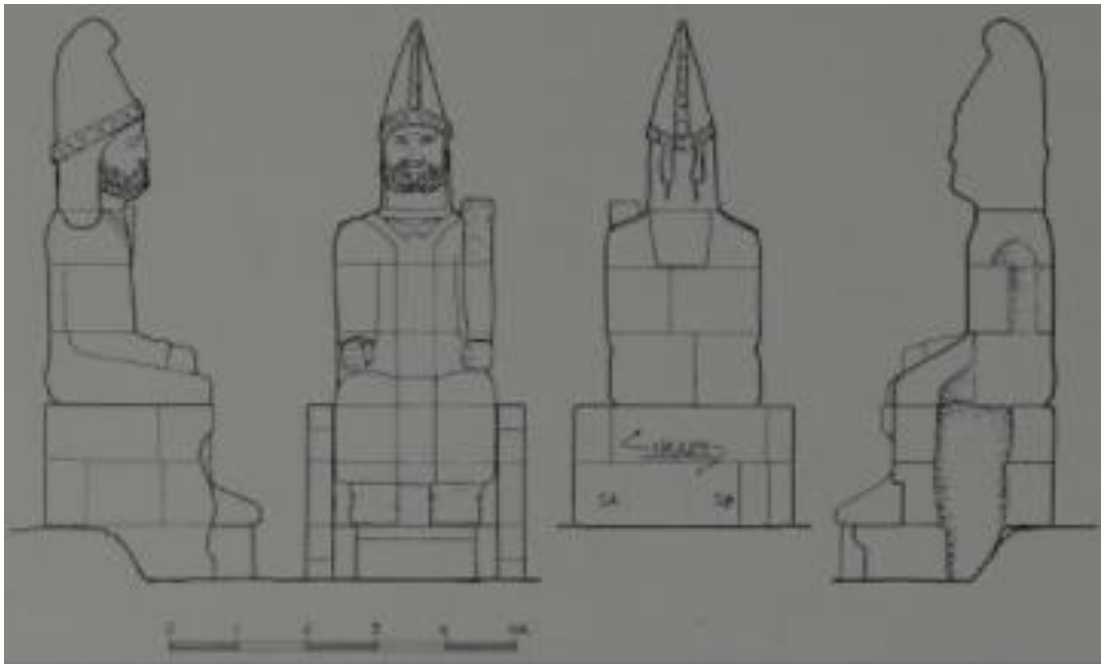
Resim 41: D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 95

Resim 42: D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 87.

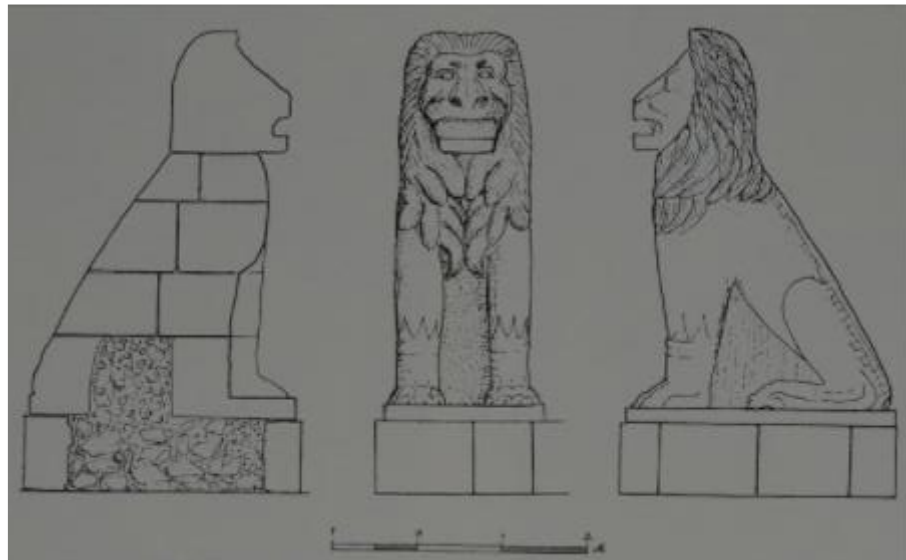
Resim 43: *D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 91*

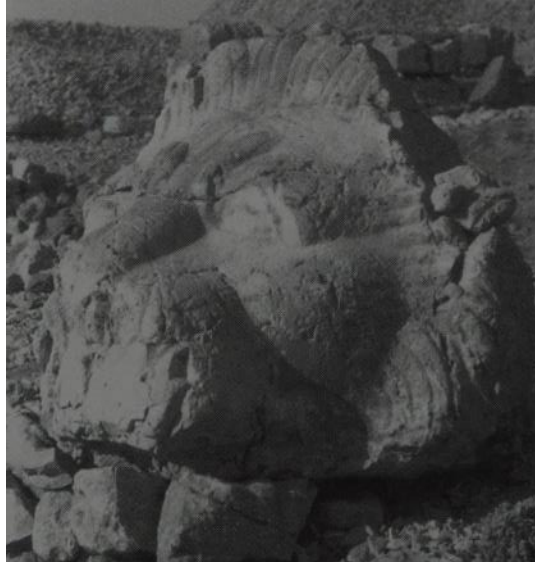
Resim 44: *D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 84*

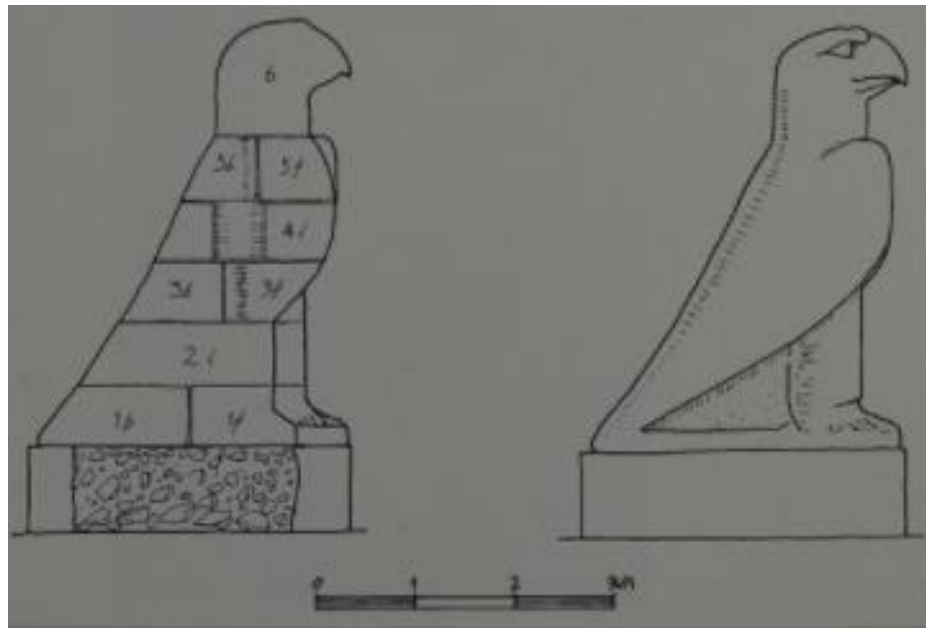
Resim 45: D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 85

Resim 46: D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 109

Resim 47: D.H Sanders (1996)., *Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 108*

Resim 48: D.H Sanders (1996)., *Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 107*

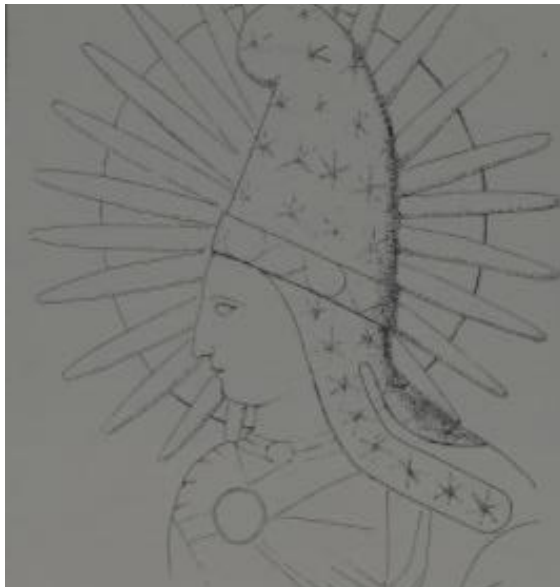
Resim 49: *D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierotheseion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 107*

Resim 50: *D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierotheseion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 153*

Resim 51: *D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 157*

Resim 52: *D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 157*

Resim 53: *D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 159*

Resim 54: *D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 161*

Resim 55: *D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 159*

Resim 56: *D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 158*

Resim 57: *D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 158*

Resim 58: *D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 164*

Resim 59: D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 166

Resim 60: D.H Sanders (1996)., Nermud Dağı: The Hierothesion of Antiochos I. of Commagene, Results of the American Excavations directed by Theresa B. Goell., Winona Lake: Eisenbrauns, sf. 180